

АҲМӘДҒЕ МИРАЗИ

*Бизанинед
мън*

„Пайастан“

АКМӘДЕ МИРАЗИ

БИРАНИНED МЫН

НӘШИРӘТА «ҒАЙАСТАН»
ЕРЕВАН, 1966

Аһмәде Шәвеш Миразов жь дйа хвә буйә сала 1899-а ль гһнде Тутәке ль сәр нәһйа Диадине (Диһадине, Гиһадине) ль Туркйае (Р'оме). Һе вәхте зарбтйа вида, гава бав у бре шйә мәзын дьбиньн кә Аһмәди кәркәки мәрифәти ақьлә, дышынн бәр дәсте мәллә гһнд, вәки хвәндьне һьлдә. Дә сала шунда Аһмәд, вәки эпешә һин бубу, дьбынә Диадине, кә мәктәба ведәрәда һинбә. Әв ль ведәрә те һьлдәне, чәнд саләка дхунә у бәрә-бәрә чә'внәси дор у бәрә хвә дьбә.

Ль Диадине, бса жи ль Базиде, вәки ақа дур нинбу, кәрде хвәнди гәләк һәбун. Һәлә вәхтәке ль ван дәра култура шмаә'та кәрда гәләки пешда чубу. Һәма ль Базиде хәбти бу, мәктәб вәкьрбу, ә'мре хвә дәрбаз кьрбу шайире кәрди ро-найдар Аһмәде Хани (1591—1652) хәданьвисе поэма «Мәм у Зин»-а навәйан. Чавә ль Диадине, бса жи ль Базиде у ль гһнде Қызьльдзе ль малед бәрәка ханийада А. Мирази расти дәстивисаред шайир те, е бь змане кәрди, дьхунә, әзбәр дькә. Һәй шара әв у һәвалдәрсе хвә Халыт Щәләлзаде дьчынә Базиде, вәки кәмбәйта (кәмәйта) Аһмәде Хани бьбиньн, кижан ви чахи ида бубу зйарәт, зйарәта бәхт у мразә, йа нишана азайә шмаә'та кәрд.

Мирази ль ведәрә бса жи расти дәстхәтед Мәллә Мәһмуд Базиди те, е кә вәхте хвәда (әв жь дйа хвә буйә сала 1797-а) нвискар, этнограф у аләмәки мәзын бу, гәләк дәстивисаред кәрди дабу консуле урьсайи Әрзәрме Александр Жабәйе кәрдзан, жь бндабуне дабу хлазкьрне.

Аһмәде злам бь ван нәһйа дьһәсә, хвә нас дькә, Һәле шмаә'та хвәйә бьндәстә зәлулие дьбинә у фә'м дькә, вәки шмаә'та ви дәсте дәвләта Р'омеда һәләки һәри чәтһиданә.

Әви ль ван мталада шәре һәмдһнйәе пешьн дәстпе дьбә у дәсте ви ида жь хвәндьне у шар-мскәне ви те бьрине.

Сала 1918-а гһндие Тутәке, вәки ниви кәрде сөрман бун, ниви кәрде эзди, хунавәд һәв, жь һәвдә бәлә дьбын, һәр-

че эзди хвә ль шмаә'та әрмәһйа дьгьрын, бәрбь Ереване тен, ле кәрде сөрман бәрбь Ване дьчын.

Вәхте гһндие Тутәке, пера жи эзди гһндед Қәрәкәнде, Қызьльдзе у Р'әһмәқәле, е дора Базиде, нава Р'оме вәлдьгьрын, дьрәвьн тен бәрпчала Әләгәзе, Аһмәде Мирази ль ведәрә тәви шәрванед Шангир ағайә шмаә'тиә дьбә, у, тәви хәбатчид әрмәһйа пешйа әскәре Р'оме шәр дькьн, пешйе ль дьжмын дьгьрын (шәре сәр Сәрдәраве, е танга Ағбаране у шие дьн). Аһмәд нава ван шәрванед шмаә'тиәда чавә зламәки хвәнди ақьл у шәрванәки че гәләки те бәрчә'ва у һьзкьрне.

Ле вәхта ль Адрбешане, ль Әрмәһистане у ль Гөрщьстане қәйде советие тенә сазкьрне, бона Аһмәд жи ә'мрәки тәзә дәстпе дьбә. Әв дьчә Тбилисие у һәма ль ведәрә жи тәви ви шөхәле културие дьбә, кижан кә ви чахи һөкәмәта Гөрщьс-тана советие дәстпе кьрбу дь нава кәрдед бажерда, е кә жь алиә Қәрсе, Сөрмәлие, Ване, Тәндурәке, Базиде мьһашьр бубун, рәвибун һәтбун ви шәһәре шени-қәдим. Нава ванада бса жи хәлқе гһндед Ағбаране һәбун.

Ль ведәрә А. Миразов тәви Лазо (Һакәб Газарйан), жьна ви—Олга Газарйане, Камьл Бәдърхан, Әсәде Шанго, Әминә Әвдал, Һов. Сисйан у е дьн дәст бь хәбата културие дькә нава мьһашьред кәрда. Клубе шәһәрда, башқә готи йа сәр наве Лукашинда, кедәре һимли хәбатчид бажерә кәрд бәрәв дьбун, хәбатәкә һәлә пешда дьбә: комед татроне, рәқәсе, дәһгәбежие дьдә тәшкилкьрне, лексна дьдә һәзьркьрне, али мәктәба Лазойә шәвбьһерие дькә, курсе һьлдана пәхвәндитие у дәрслара дьдә вәкьрне.

Хәбата Аһмәде Шәвешә шмаә'тиә дь нава кәрдед Тбилисиәда ви тәһәри гәләк у гәләки пьрә. Чавә коммунистәки бәрбьчәв, дәвсгьртиә профтфада транспортие, депутате совета бажер, хәбатчики наскьри у һьзкьри һөкәмәта Гөрщьс-тане һәр тәһәри али ви у һәвалиә дьне хвәнди дькә бона

тәшкилкәрна хәбата културне нава кӱрдед бажерда у нәһнед республикаеда (Толише у шнед дн).

А. Мирази сала 1937-а те Әрмәнистане—нәһйа Ноктемберйане, нава қәвм-лезьме хвә. Лъ ведәре жи гәләк қбълхед шабдарда дхәбътә, паше дәрбази пенсие дыбә, лъ гӱнде Советаканеда дыбә мал-авайи у лъ ведәре жи дьминә.

Аһмәде Мирази, вәки не җуктнеда һәзкәрна ви бәрбъ нивисара бәдәвие һәбу, паше жи гәләк ктебе урьси, гӱршқи, әрмәнки, тьркийә бәдәвие хвәндьбу, дәспебуна чапкәрна бәдәвнивисара мәрә (жъ сала 1929-а) бь шьер, нивисаред хвәйә вәкьрива пешда һат. Гәләк шьер, поэмед ви газета «Рйа тәзә»-да нәшър бун. Әв ӱса жи дь бәрәвоке нвискарә кӱрда у ктебе дәрсада дәркәтн. А. Шәвеш хенжъ вана пиеса бь наве «Зәмане чуйи» да нәшъркәрне (сала 1935-а), йа кӱ дәрһәда һалдъжварйа кӱрдед Туркияеданә; әв ведәреда дьдә кьше шәркарйа щмаәта кӱрда мқабьли һӱкӱмәта Туркийәе. Әва пиеса бь сәрәщәм, бәдәвсьнәти, идеа хвәва һе-һе нава әдәбнйәта мәда щики мәшур дьгьрә.

Ван сәлед пашьн А. Шәвеш бәрәвока шьеред хвә һазьр кьр, пера жи әва ктеба бь сәривисара «Биранинед мьн».

Әва нвисара дь һьнда хвәда, мәрв һәв занә думайа пиеса «Зәмане чуйи»-йә. Хӱданнвис дьдә кьшкәрне, чька һәле кӱрде хәбатчи нава дәвләта Рӱомеда чьда чәтн буйә, һӱкӱмәта Рӱоме чь зӱлм аниә сәре ван. Дьдә кьше шәркарйа щмаәта кӱрд мқабьли ве дәвләта зӱлме.

Нава ве ктебеда, растә, һимли сәрһатийа хӱданнвисә, ле пера жи дәрһәда һәле кӱрдаданә, гәләк тыште дәрһәда ра-бун у руһншьтнә щмаәте һәнә, тыштед этнографие, е змин, кижан бона һиндарйа әмьре кӱрда дыкарын гәләки кер бен.

Редатор һәр тәһәри хәбьтнә, вәки зарав, шуре нвисара хӱданнвис ӱса бьминә, чавә кӱ әви нвисийә, демәк, һимли, чавә һәбуйә, ӱса жи майә.

Змане А. Мирази зәфи дәвләтийә, мәрифәта вийә әфрандарне пьрә, ләма жи һәр әфранднәкә ви бь һәваскарн те хвәндн у бьһистнә. Әв жь щмаәте һин дыбу, мина щмаәте жи дьәфранд. Гәләк щара қьсә, мьжули, мәтәлок, тимсәлед щмаәте нава нвисаре хвәда дайә хәбате.

Әфранднәд А. Мирази бь змане урьси, әрмәни, гӱршқи тәршмә бунә.

Мирази ван сәлед пашьнда не гәләки бь нвисаре мжул дыбу: гәләк әфранднә тәзә нвисн, кьрә бәрәвокәке, вәки бьдә нәшье, пера жи, чавә мә гот, әва ктеба һазьр кьрә.

А. Мирази сала 1961-е лъ гӱнде Егегнуте, (Қамушлиеда), лъ сәр нәһйа Ноктемберйане вәфат бу, ле наве вии қәнщ тәви шӱ-хӱле вии һежә ма, у ве һе-һе бьминә, чьмки әв бь хвә жи һимдарәки бәдәвнивисара кӱрдайи советийә.

Г. П. ШНДИ

ТУТӘК

Тутәк гөндәк бу ль Ұәлате Р'оме, нәһйә Ұе
Диадин бу, сынцақ жи Базид бу. ӘҰ гөнде мә бу.

Гөнд ль дәве кьре Тәндурәкеда бу. Нәма өса
жи педа-педа кьр бу нәта синоре Иране. Ль йәле
роавае нәта бығыһишта синоре Әрдише педа-педа
чйә у зозан бун.

Баһаре ль гөнд, һавине ль зозана, қутинед
шван у бәрхвана бу, өса жи дһат дәнге былуред
былурвана. Ль бындарука дһат дәнге стьранед қиз,
бук у хорта, әҰ дәнгед зизә зәләлә дәләл. Дь рйә-
да гөшмькед сйара дһатын, дәрбаз дьбун, жь
нав Ұан сйара дһат қиринед дәнге дәнгбежа миһа
сәҰта қольһа, кө баһаре рәфед Ұан жь бәрнед

гэрм дхатын, йан жи мина сәwта рәфед қолынганә,
кө паизе (пайизде) бәрбь бәрйа вадгәрйан.

Бьнатара гөнд у йале майин мерг у зәви бун,
өса жи жь мерга weда wарк'озед баһархере бун.
Ль дәр у доред гөнд, илаһ дь бьнатара гөндда ги-
һа, кәт у лавлак һешин дьбун, wәхтәки бльнд дь-
бун, давитнә (даветнә) зәнгуйед сйара, паше жи
сәр пышта һәспа. Хасма баһаре, wәхта бәләкйа, ль
тәразьна дь дәве бәләкиед бәрфеда сосьн, чичәк
у шурә-шурә көлилкед майинә бинхwәш (бенхwәш)
һешин дьбун.

Шара эвара тә дьдит бәләкйа бәрфейә тәк майә,
ле сьбе (сөбе) тә дина (дена) хwә дьдаие ль тәра-
зьнед бьнатара бәләкйа бәрфеда чешит-чешит
көлилк у чичәк һешин бунә. Хөләсә (хөласә), чь
сәре wә хwәшкьм мәрвь, кө тәмашә дькьр гиһа у
дәгәле, гөла у сосьна, рьһан у бәйбуна, чичәк,
көлилк у қалчичәка, илаһ wан гөлед хашхашканә
сор, кө wәрәқ дьк'әтьне, тә өса дьзаньбу, кө тәмә-
зиед әрмушә рәнг-рәнгинә авитьнә (аветнә) руйе мерг
у чимана. Әw көлилк у чичәк һе бәдәw дьбун, wәх-
та паши баране сәwane хwә давитә ру әзман, к'әск-
соре хwә нишан дьда у кер дьбу, тав шьрин дьбу

¹ Wәхте редакторикьрыне мә тера дит чәнд хәбәрәд хөдан-
ивис бьднә гөһастьне; хәбәре жь бәнда дәр редактора зедә
кьрына, ле хәбәре нава бәндада е хөданнивисьн. Мәсәлә: хwәхwә
(хаха), паиз (пайизд), хөләсә (хөласә), шөхөл (шьгол) у ед
майин.

у әрд гәрм дькьр. Тәзә дьбу wитә-wита чьвик,
тәйар у туйа, һеди-һеди жь бәр тум, кәвьр, к'әр-
сәк у тумька дәрдк'әтьн. Ынәк жи сәр һелуна дь-
тәлийан, кө щушькед рутә бьчунок тәр нәбийана.
Әw жи радьбун, пәркынгед хwә жь баран у хөна-
ве дадwәшандьн, дьзвьрин, бәре хwә дьданә таве,
кө зузука зһа у гәрмбьн.

Мәқәсок радьбун ль пешйа сйара дьлястьн,
тө нәдьма, кө бьк'әтана дәст пе һәспа, әwana жи бь
wи тәһәри к'ефа хwә дьрәвандьн. Ынә мәқәсок жи,
кө жь бәр талдә дәрдьк'әтьн, әди кәwаса wан төнә бу
әw ль тыштәки бьньһерьн, тәне әw бь ләз дьк'ә-
тьн, кө зузукава хwә бь көләкед ханйара бьгь-
һиньн, теда бьчьнә хар, сьнетйа wан щушькед хwә-
йә дәввәкьри бькьн, кө һивйа мака у фьравине бун.

Паши баране зар жи тәзә жь мала дәрдьк'әтьн,
бәрбь мерг у чиман дьрәвин, дьчун жь бона лис-
тьне. Жь нав гиһе у бәр тума чьвикед бәдәнсорә
хәвхәвк'әск, ед песирқичьк, чьвикед гәwрә мәльсок,
қариткед чидьреж жь нав гиһе бәр пйед зара ль-
бун пьрина wан радьбун, бь һаwа дьк'әтьн, дькьрьн
wит, wит, wит тә дьзани қәй жь зарара чера дькьн
у дьбежьн: «чьма wә әм тьрсандьн. Әгәр мерьн
wәрьн мә бьгьрн». Дь феза ашда ль мьле «Гәра
гөра» ль wи тәти қәба-қәба кәwед гозәлбун, жь
нәмйа рьндтьр дьстьран.

Чешит-чешит дэнге тэйрэдэ, қарэ-қар, қарэба-
льх, қутэ-қута зара дыкэтэ һэв у тэви һэв дыбун,
ёса жи тэви ван дэнга дыбун дэнге фидед бэрх-
вана у дэнге былүра шыване дь баранеда хвэ да-
бун талде кевьр, нһа кёлав данинэ сэр кэвьрэки,
кё знаба, шэв we кери ван бе, хвэхвэ жи (хаха)
сэр кэвьрэки руныштынэ жь хвэ у налара ль бы-
лүре дьхын, кё дэрде эвинтие бьрэвиньн.

Әв дэнг у сэдана, wәки тэвһэв дыбун у дыкэ-
тынэ һэв, мэрыв һэw дьзани кё дэнге саз, тэмбур
у тымбылбазанэ.

Жь һэр тышти хвэштьр у бэдэwтьр бу wәх-
та кё бае қолбе дьньжньжанд, әв кёлилк у гөл
тэвһэв дыкьр, тэ дыгот қэй рёк дь бэр ван гөл у
кёлилкада һат, әw рабунэ рәқасе. Wi чахи һьнэ
гёла сәре хвэ дьгиһандэ әрде, дь бәжнеда дьтәw-
йан. Ыһнэк жь ван һэв дыкэтын, һьнэк жи тәw
дыкэтыне ль һэв далйан, тэ дыгот қэй жь маләкенэ,
ль хәрибие расти һэв һатынэ, дәстстуйе һәвра бьрь-
нэ, һэв бин дькьн, шаркэ дьн жь һэв дьқәтйан. Ыһнэк
кёлилк у чичәка мьл дабунэ һэв, виали-виали тәw
дыкэтыне тэ дыгот хорт, қиз у букьн, говәнд гьр-
тынэ, дьрәдьсын.

Чәвкани һәмьн пьр бун, авед ванэ сьпийэ зә-
лал жь «Канйа урьс» дәстпе дыкьрын, дьһатын бы-
натара «Канйа Хәлифәда» тэвһэв дыбун, бәржер
дьчунэ сэр аше гөнд, кё бэр we аве дьхәбьти.

Бир нәкьм жь wәра бежым, чьма жь we кан-
йера дыготын: «Канйа урьс». Дь шәре урьс у Р'о-
мейи тәриқа 1877—78 әскәре урьс һатыбун сәр
we канийе чадьред хвэ лехьстьбун, чәндәки ль
we мабун наве we кание мабу «Канйа урьс».
Ле ава we канийе зәф рьнд у хас бу. Р'ьнд бира
мын те, кё агае гөнд-Сәнид ага, дьшанд ава we ка-
йе данин, дыкьрнэ чай. Wәки рожәки жь ава ка-
никэ дьн чайи чекьрна, аге дыгот: «чайа иро нә
рәнге we һәбу, нә жи тәма we».

Әw гөл у сосьнед дәләлэ назьк у кәфчи шара
рәwша ван дьтәрьби у әw мьз-мькәл дыбун дь бын
льнгед һәспед зәвтйа у налчед гизме wанда, шәрд-
шурдед ханләред Иранеда, дьз, қачахед һьнэ бәг-
ләред wәлате Р'омеда у гәләк шара әw гө-
лана дь хунеда дьмәwшын. Әw хун ль сәр бәл-
гед гөла ньшк дыбу, һеди-һеди гөл жи бь хвәра
ньшк дыкьрын...

Паши һатына әскәре урьс дь тәриқа нәзар нәһ-
сьд чардада Тутәк лап хвәш у бэдәw быбу.

Глие Кәсане Слемин раст дәркәтын, wәки дь-
гот: «льнге урьс бь хер у бәрәкәтэ, әw мләтәки
баши бь рәкмә». Р'асти жи, кәле тәва жи хвәш
быбу у бина ван һатыбу бәр. Ёса жи хвәлиа бәг у
агаед рәви эһали хвәхвэ ль хвә пар кьрьбу. Лә-
ма жи шмаәте дыгот: «Кәвре Р'оме бьқөльбә»,

«Пәнийед ви вьрдабын», «Әу һәрә вәнәгәрә, мә лә-
зәт жь ви нәдит».

Дь Тутәкеда әм һәбун шест, нәвте малед кәр-
манша. Ниви жь ван кәрманщед сөрман бун, ниви
жи кәрманщед эзди бун. Мә тәв дьжи, чава кә
щинар, чава кә пьзам, фәрқи-щодайи дь нав мәда
төнә бу, әм мина бьра бун. Көштүн-гьртна нәрдә
дәста жи сәр һәв бу. Мә жь һәвра дьгот: «хало,
апо, мәте, хатие, харзи, бьрази». Дь сынщада Ба-
зидеда пенщ гөндәд эздйа һәбун, тәв жи ниви
эзди, ниви жи сөрман бун.

Жь бәрәда шеха, мәлла у накьма әм жь һәв
қәтандьбун, айина динда әм башқә кьрьбун, сәр we
йәке жи фьрқи (фәрқи) у щодайа мә тәне дь айи-
на динда һәбу. Ле әв жи чахе әйда мә щинар тәмам
әйда мә дьгәрийан. Вәхта дьбу әйда Р'әмәзане,
диса әм тәвһәв лә әйда ван дьгәрийан у әйда һәв
бьмбарәк (бьнбарәк) дькьрын, Һәса жи шин у шайа-
да әм тәвбун, хөләсә, форма мә йәк бу, зараве
мә йәк бу, әдәте мә йәк бу, дьхвәзьм бежьм, кә
айина дин нәбйа, әм тыштәки майин жь һәв нәдъ-
һатнә кьвше, чьмки (чөнки) әм кәрап у кәред ба-
ве һәвбун.

* * *

Дь вәлате Р'омеда кәкөмәте (нькөмәте) гөһ-
дарйа хвәндьна к'орда нәдкьр, Һәса жи гөһдарйа
к'орда. Мела агаләр у бәгләра жи сәр хвәндьне
төнә бу, дь тә гөндада,—мәзын йан бьчук,—мәк-
тәб төнә бу, тәне мәктәб һәбун лә шһәра, әв жи
навә ван мәктәб бун. Агаед әле мәзынайа гәлә
гөнда дькьрын, гөндәд майин жи, һәр гөндәки ага-
ки ви, йан жи руспики (рспики) ви һәбу. Ле әв
жи тәвә нәхвәнди бун. Фәрз бькьм дь гола Адә-
мада һәбу пенщи-шест бәг у ага, тәк нав ванда
Мәмәд бәге Ә'мәр ага хвәнди бу, әви чәнд сала лә
Стәмболе хвәндьбу, мәрвьәки кьвши бь ақьл бу,
рөтба хвәда жи бинбаши бу, жь щмаәтера гәләки
пак бу, илаһи кә жь әрмәнийара (әрмәнийара).

Һәр агак, йан жи бәг, йан к'атьбе ван һәбу,
йан жи мәллә, кә һьнәки жи тьрки бьзанийа. К'атьб
йан тьрк бун, йан жи нивтьрк—(нивтьрк жь кәр-
манще шһәрайә хвәндира дьготьн),¹ вәки майин
щмаәт педа-педа тари у нәхвәнди бу. Хвәнди, кә
төнәбун, Һәса жи төнәбун кагәз у қәләм. Шара,
вәки чава бьбйа, кагәзәкә бь нвисар бьк'әта дәст
мә, нә кә зар, Һәса жи жьн лә топ дьбун у лә
дьнһерин, вәки дьданә дәсте хвә, дәсте мәрвьа,

кө малоқ дык'әт к'агәз дәст мәрвда дьнәжйа, жь-на дьгот: «Р'әш у сьпийә, бьньһенр'һн чаҭа дьр'щфә». Ұана Һса дьзаньбу, кө к'р'йамәтәк бь Ұе к'агәзера һәйә, ләҰра жи дьгот'һн «бьб'һн, дь авә-кида рода бәрд'һн, гөһәйә». Дә, ишар бьднә ақ'һе хҭә, к'а щмаәта Ұи чахи чьқас нәхҭәнди у шунда майи бу. Өса жи к'әсибед к'өрманща зәф бун. Хәбат т'өнә бу. Хәбат шьванти у гаванти бу, әҭ жи ль щәм бәга у дәҰләт'һа бу. Ләма жи к'әсибти һьһги дьчу зедә дьбу, шван у гавантие тера нә-мийа нәдьк'р.

К'орда ньж дәҰләта Р'оме нәдьк'р. Ле бьрәк бәг у шехед к'ордайә бь чин, медал у чәнд қ'ор'ш маше Р'оме һат'бунә һапанд'һн. Жь бона Ұе йәке жи һөк'мәта Р'оме щәзра щмаәта к'орда һе зедә дьк'р. Мәсәлә, агае эле дькарьбу (дькари) гөнди талан бьк'рана, дькарьбу жь гөнд дәрхьста, һьнәк малед майин бан'һа гөнд. Мәрвәки, Ұәки бей дьле Ұан шөхөләк (шьг'өләк) бьк'ра, әҭ мәрв дьк'отан у сәр сери дарда дьк'р'һн. Хенщи зөлма Р'оме әҰ жи щәза бәгед эла бу жь бона гөндиед к'әсиб у ортә.

Жь бона синор фьрәк'р'һне у эл тьрк'р'һне һәрґав шәре Ұан бу, мер жь һәв дьк'өшт'һн. Ед кө дьһатнә к'өшт'һн дьса жь щмаәте бун. Кәс т'өнәбу сәбәби у сәрк'ари бьк'ра у бьгота, жь 16

бона синор фьрәк'р'һна бәга әм чьма хҭә дьд'һнә к'өшт'һн?

Р'омера жи бет'фақ'һа Һса ләз'һм бу, кө дь нава к'ордада бәрк' бьб'һа. Бәгед нәхҭәнди жи бәр хҭәра дьчун у дьгот'һн:

— Р'оме дәсте мә дайә мә, тәв шөхөле мә набә.

К'орд гәләки жь әскәр'һа Р'омедьрәв'һан. ӘҰана дьхҭәст кап бавежнә стуйе Ұан, тәк нәбеж'һн: «Ұә-р'һн, һәр'һнә әскәр'һе». ГаҰа тәқин'һа дө гөлла жи дһат к'орд дьрәвин жь һәв бәлав дьбун, нәдхҭәс-т'һн бәр Р'омеда хуне бьреж'һн. К'и гаҰа кө Р'ом бьк'әта фәсале жи бәре тьв'һнга хҭә жь Р'оме нәдьг'өһаст'һн. Йамьдә мела к'орда сәр урьс бу. Ила-һи дь шәре тәриқа 1914-а, алайед кәмидийе жь фронта Базиде кәтани Эрз'р'өме бәр урьс шәр нә-к'р'һн, жь һәв бәлав бун, чун. Ль синоре Иране-фронта, гәһие Которе, дьса к'орда нәк'рә шәр, пеш-һа урьс бәрдан.

К'орда һәр йамьдә дьхҭәст Р'оме қәлс бьбин'һн, чьма кө Ұана р'һнд заньбу Ұәки сәбәбе нәсәрбәст-һа к'орда у зәлулийа Ұан әҰ Р'омә.

ЭЗ ДАМЭ БЭР ХВЭНДЬНЕ

Р'ожэки нэмэк (намэк) жь баве мьнра шандь-
бун. Мэллэ Какашех нэ ль мал бу, к'эсэки хвэнд
жи гөндда төнэ бу, кө эв нэмэ бьхвэнда.

Дь нэму гөндед к'өрдада жи хенжь мэллэ,
хвэнд төнэ бун.

Баве мьн дит кө кэсэк төнэйэ we нэма ши
бьхунэ, һнэки фькьри у гот:—Темур, (бьре мьни
мэзын) лаво, ле нэта к'энге эм һа нэхвэнд у дь
тарйеда бьмьнн. Чь мэрыве нэхвэнд, чь мришка
кор, һэрдө жи йэкьн. Вэрэ эм Акмэд бьднэ бэр
хвэндьне.—Фьт'ли ль мьн ньһери, мина тыштэки
бежэ: «кане эв қайил дьбэ?»

Т'емур гот:—бэле, в'эки изна тэ һэбэ, эз сэд
сэлэфи разимэ. Бра бьхунэ бьбэ мэрыв, мина мэ
кор у дэвгьредаи нэминэ.

Дйа мьн бэре қайил нэбу, эве гот:—һуне Ак-
мэд бьднэ бэр хвэндьне, паше жи к'е дьзанэ эви
бьбьн к'и вэлатива дэрхьн. На, на, эз нахвэзым
көре мьн жь мьн дур бьк'эвэ.—Эве эз дамэ бэр-
д'ла хвэ.

Ле паше дйа мьн жи сэрвэхт кьрын, эве жи
қайилһа хвэ да, кө эз бьхуньм.

Эм рабун разан у ман һивйа Какашех, кө вэ-
гэрэ бе.

Дө рожа шунда мэллэ һат, баве мьн чу щэм,

готе:—гэрэк тө Акмэд һини (һими) хвэндьне бьки.
Эви гот:—сэр чэва, эзе тэв Э'вд'лэ бьд'мэ хвэндьне
(Э'вд'лэ көре Сәкид ага бу, эз эв һэвалэ һэв бун,
мэ һэр гава жи тэв дьлист, тэв дьчун у тэв дьһа-
тын. Эв дө сал бу, кө ви бал Какашех дьхвэнд).

Т'емуре бре мьн Диадине жь мьнра (мьра)
һөбьр, шуша һөбре, қәләма қөрқөшум, к'агэз у щоз-
йа элифба к'ьри ани. (Қәләма қамуш, қамишәки
зрави рәш бу, ва зәрва ледьхьст, сәре ван бь к'е-
ре дәрдьхьстьн, дө рожа шарәке гэрэк тәзәкьрна,
вэхта нвисаре жи дькьрэ чьркэ-чьрк).

Мьн у Э'вд'ле хвэ тэв дьхвэнд, ле һэр йәки
мэ дәрса хвэ дьхвэнд, чьмки эви хвэндьн дьзани,
ле эз тәзә һин дьбум.

Мьн вәкә мәһәки хвэнд, хвэндьна мьн чава
дыбежьн бу «гьр к'этэ нава гөндйа», бу чэвлекь-
рын, гәләка рыща жь мэллэ дькьрын кө көред ван
жи бьдэ бэр хвэндьне. Эм бунэ кәйшт зара.

Мэллэ жь аге пьрси:—кәйшт зар тәмам бунэ,
щи төнэ, кө ле бьхуньн, эм чава бькьн?

Сәкид ага готә Какашех:—тө дьле хвэ наки?

Эви гот:

—Эз дьле хвэ накьм, бра бьхуньн, қәт на
ве кери хвэ бен.

Ви чахи Сәкид ага гот:—вәки һсанэ, йалики
диwane жь тә шагьртед (сөхтед) тәра.

Сьбэ-сьбэ (сөбэ) эм дьчунэ диwane, бь әмре

Сәнид ага к'еләкәкә диwane гһиштыбу мә. Ә'вдлә к'еләка сәйда руднышт, әз жи к'еләка ши, ед дыне жи ль жере. Т'о к'әс нәдһатә йале мә, кө мә дьхвәнд, әм дьчун, паше мер дьфәрькин йалие диwane, айһай qawәчи әw йале оде гези дькыр, паше мәрв ле рудныштын. Зар бетәрбәйт бун, һнәка чарьхе қол педькырн, һнәка жи соли дйа хвә педькырн, сол мәзын бун, тыжи бәрф дьбун, сол дехьстын, бь лынге бәрфва дһатнә сәр кәлава, ле аге қәт дьле хвә нәдкыр, дьгот:—бьра гәдә бьхуньн, бәлки рожәки кери мьләт бен.

Мьн жь паизе нәта сала дьн һьлгере шәм сәйдае хвә хвәнд, сәйда жь мьн зәф рази бу, чьмки әз пак һин дьбум.

Ши wәхти програм тәнәбун, к'е рьнд дәрса хвә әзбәр бькьра дәрс зәф дьстәнд, к'е сьстбйа, дәрс һндык дьстәнд.

Мьн рьнд дьхвәнд, ләма (ләwpa) жи сәйда дәрса мьн зәф дьда, ле Ә'вдлә сьст бу, һеди-һеди пашда ма, сала майин әз гһиштмә Ә'вдлә у әм бунә һәвалдәрскед һәв.

Қайдә ши чахи әw бу, кө шагьрт дәрса хвә бьстәнда, гәрәк бьһата пеш сәйдава сәр чока рунышта, шьзйа хвә вәкьра, данйа сәр көлев, бәре ктебе йале шагьртда бу, пышта ктебе жи сәйдада бу, Сәйда бь дарькәки сәритуж, йан жи к'агәзәк

туж чедькыр у датани сәр ки кәрфе йан ньқоте, шагьрт жи бса дькыр у һин дьбу.

Оса жи әз у Ә'вдлә дьһатын пешйа мәллә рудныштын у мә дәрса хвә дьстәнд, ле әз зу һиндьбум, Ә'вдлә—дәрәнг. Мьн дьхвәст әз пешйа Ә'вдлә бькәтама, ле сәйда әз дәрбаз нәдкырм.

Әз дьле хвәда зәф дьхәйидим, чьма сәйда зәф дәрсе надә мьн, ле тә нәбежә фькьра сәйда фькьрәкә майинә, кө Сәнид ага дьле хвә нәкә. Р'ожәки мьн шькйате хвә кьрә бәр баве хвә, кө әз рьнд дьхуньм ле сәйда мьн пешйа Ә'вдлә нахә. Баве мьн готьбу мәллә, ле мәллә готьбуе: «Шәwеш, әз жи дьзаньм, кө көре тә зирәкә, ле әз әви пешйа Ә'вдлә хьм, тә wәрә Сәнид ага дьле хвә бькә у бежә: «көре мьн хвәндие чәнд саланә, ле әw хвәндие дә саланә, һат пешйа (көре мьн кәт». Аһа бона wә йәкейә, кө әз көре тә жь көре аге дәрбаз накьм, тә wәрә гөһдарйа мьн бькә, саләкә дьн көре хвә бьшйнә мәктәба Диадине, бьра һәрә бьхунә, тыштәке жь ши чебә».

Хәләсә, мәллә нәта баһаре әм йолә бьрын. Ахьрйеда жи ктеба Физули жь мьн у Ә'вдләра анин, шьер у гәзәлед ши әм һинкьрын, кө әз у Ә'вдлә кәрфед тьрки пак наскьн, wәки мәктәба Р'омеда зәф чәтьнайа (чәтьнйа) нәбиньн. К'әвш бу, сәйда дьхвәст әw ктеб бьхвәнда, әм дькьрынә мәни, чьмки Физули пьр чәтын бу, wәки ед мина мә

быхвэндана эw к'теб, тэгмин, пайе п'ри хэб-ред эрэби у фарьзи бун, ам же сэрwэxт нэ-д'бун.

Һәрнэйсә, мә хвэнд нәта баһаре. Һылгәре әм тәв жи жь һәв бәла (бәлав) бун.

Малед мә һылгәрийан, әм чунә зозана «Кани-спие». Әw ч'йаки б'л'нд у зозанәкә хwэш бу, к'ода б'чуйайи кани бун, г'л у сосьн зати зәф у зәф бун, к'ода б'чуйайи бина ван г'ла сәре тә дьда, бәләки чьqас жор дькәт'н әwqас к'олилк у сосьн зедә дьбун, шара мәр'в дьчу дәве бәләкне, дьдит к'о бәрфа д'һ нәлийә, дь дәwса бәрфе qалчичәк һешин бунә, тәйра һелә дьгот, баск дьк'отан бәр-жер дьньһерин, тә дьгот qәй зуда бира зозан'я кьрьнә, ч'в'ик жи п'рә-п'ра ван бу, дьчун у д'һа-т'н, ч'втә-ч'втбун, тә дьгот qәй әw мәqасокед бәр мәр'варә, п'шт мәр'варә дьһат'н, дьчун, Wa-на жи мзгини дьдан у дьгот'н: «Мьзгин'я мә жь wәра, к'о исал д'са зозани һат'н». Qиз, бук у хорт дьчунә бндарукә, дәнге странед ван у блуред шван у бәрхвана һәр дәра д'һат, с'йар qәлфә-qәлфә феза оба у бьнатара обара дәрбаз дьбун, какә-кака дәнгбежа бу, дьст'ран у дәрбаз дьбун, тә дьгот qәй с'йаред дәwэтан'н, һьнә к'оч тәзә дьһа-т'н датанин, баред авити (авети) у заред һур нава гиһе у гәндәледа х'йа нәдкьрьн.

Әм чун зозана әw'рин, д'о рожә шунда мала

Сосьн әфәнди жи жь Диадине һатә зозана. Сосьн әфәнди дәрәщәки бу, чар б'ра бун. Конә Сосьн әфәнди жь мала мә зәф дур нибу. Кәлочкәк пеж-бәри мала һәбу, әw дьчун сәр we кәлочке ру-д'ншт'н, щинаред майин жи лә топ дьбун у хwә-ра хәбәр дьдан. Чь мәрифәта ван һәбу лә we дә-ре хәрщ дькьрьн.

Сосьн әфәнди әз бәгәм кьрьбум, кьж мьн дь-кьр бона weдәре, к'о мьн рьнд дьхвэнд, йа д'да (д'д'йа) жи пәзе wи бьһата берие, әз дьчум, мьн пәзе wи дьда бери, wәки пәз жь берие бьрәв'я, лә кидәре һәбуйа, гәрәки мьн бьгьрта у бан'я. Хасма, к'о д'о мие wийә qацахә рәвок һәбун, гава әw бьрәвиана дьгот'н:

— Акмәд, чун.

Дә әзе пәй к'әтама, бь щәфаки п'ри чәт'н мьн щарәкә д'н әw данинә берие.

Р'ожәки д'са щинар лә we «оде» топ бьбун. Сосьн әфәнди гот:

— Шәwеш, зәф сальха (сал'оха) жь Акмәд дьд'н, дьбеж'н, к'о рьнд дьхунә.

Бавә мьн готә:—Әзе исал Акмәд бьшиньмә мәктәба шәре wә, бра тьрки бьхунә.

Әфәнди гот:—Бра бә мала мә бьминә у һәрә мәктәбе һинбә.—Сәр wи сози жи к'аре мьн кьрьн, әз һазьр кьрьм у паизе, wәхта дагере, бавә мьн у Тему́ре бре мьн әз бьрмә мала Сосьн әфәнди. Р'о-

жа майян жи һәрдоһа эз бьрмә мәктәбе у дамә
қәбулкьрын.

Жь we мәктәбера дьготын «Мәктәба нбтъ-
даие». Дә сала гәрәке ль we мәктәбе мын бьхвән-
да, паше дәрбази мәктәба се салие бьбуйама, наве
we мәктәбе «Р'ошди» бу. Хөләсә, хоцә наве мын
нвьиси дь навниша хвәда у шя нишани мын да, кә
һәрро—һәрро эз ль we рунем у бьхуньм.

Мәктәба мә одәкә зәф мәзын нибу, әw ль кә-
ләка шамйе бу, тәк пәнщәрәкә we һәбу, әw жи
ниви шушәкьрибу, ниви жи шушә шыкәстьбу, дәw-
са шуше кәгәзе нвисарейә қалым лехьстьбун, бьзьр
кьрьбун, кә кәгәз ронайе бьдә. Хөләсә, зарә чәв-
жирбун анцах дьдитын, хвәндьн у нвисаре хвә
дькьрын. К'орси у масә теда гөнә бун (Масә-руньш-
ток), ль әрде мәктәбейә бепол хсил рахьстьбун,
әм тәв жи сәр хсила рудньштын, тәк хоцә мин-
дәрәкә бьчук данибу сәр хсиләкә тәзә, кә сәр ру-
дньшт. Хоцә дә шьвкәд wi һәбун. йәкә һьнәки
қалын, йәк жи һьнәки зрав бу, әwа зрав пе дәсте
зара дьхьст, йа қалын жи йа фәләқә бу, ль лынге
зара дьхьст.

Фәләқә дарәки гөрәвәр бу, тәгмин wәкә нәйште
санти дьрежайа wi бу, си санти дури һәв дә қәл
ледькьрын, шьритәкә зрав се-чар мм., һәр сәрики
we қәләкә дерва гьредьдан. Әw фәләқә у һәрдо шь-
вьк дь бьн гоше миндәра wiда бун, кә сьбе хоцә

дьһатә мәктәбе, зарә бәрва радьбун, ле әwi ль
зара нәдньһери нәта дһат шие хвәда рудньшт,
фәләқә у шьвьк жь бьн гоше миндәре дәрдьхьст,
датани кәләка хвә, паше жь чәнд зара йане дәр-
са wан же пьрс дькьр, йан жи ль нвисара wан дь-
һери. Фәләқә у шьвьк дәрдькәтнә мәйдане, зара
рьнд дьзани, кә хоцәе wана рәwайи щане wанкә,
кә дәрса хвә һин нәбуйә, бетәрбәти мәктәбеда
кьрийә, йан жи ль нава шһәр бетәрбәйәти кьрийә,
һьнәка жи шыкйәте wi кьрийә бәр хоцә.

Мәсәлә, зарәкә мәктәбе ль зарәкә щинар хьс-
та, әwi жи шыкйәт кьрийә бәр хоцә.

Һәрчи гөнә wан сьвькбуйа, хоцә гази дькьр у
пешбәри хвә сәр чока дьда руньштандьн, дьготә:—
һәрдо дәсте хвә вәкә у рабәри мынкә.

Бь шьвка зрав жь сьсйа, нәта дәһ шьвька ль
кәфа дәсте мәрвь дьхьст, ле жь се шьвька кемтър
гөнәбу. Ле шөхөле фәлләқә пьри зор бу, ед гөнә
wана гран бун, хоцә дани пешбәри хвә сәр қәрә-
фиска дьда руньштандьн, гази дөдие дьн жи дькьр,
шрит дькьрьнә һәрдо лынге wi, һәр йәки сәрики
дар дьгьрт у дәсте хвәда бадьдан, нәта шрит рьнд
ле бьпьчкйа, ль һәрдо лынга бьшьдйа. Пьшта wi
ль әрде бу, лынгед wi блндкьри, хоцә бь шьвка
қалым ль бьне лынге wi дьхьст, дә чәнд дар лехьс-
тана әw бәхте хвә, хоцә жи инсафа хвә.

Нәле мын мәктәбеда нә хвәш бу, панзда хәл-

ге жь хвэра ши гьртбу, ведэре кижани ко рьнд
бьхвэнда, эв сэре жорин рудьньшт, е жь ши кем
бынатара вида бу, сэр нөмра бу, к'е дь интамеда
(имтьанеда) нөмрэ зэф стэндьбун, эв ль жор бун,
ед индык стэнди, эв ль жербун. Йа мьн... Мьн нэ
нөмрэ стэндьбу, нэ жи мьн змане тьрки дьзани.
Мэк'тэбеда йасахбу, ко көрманши хэбэрдана. Айнай,
шие мьн лап сэре жерин бу, к'е бьната һөндөр,
сөр у сэрма жь мьнра дани, чарьх, йан жи солед
хвэ сэр мьнда дехьст у дэрбази феза мьн дьбу.
Жь бона we йэке жи нэфэред мале тэмам бэр мьн
шьрин бьбун, эв заред малда мэ бь һэв нэдькьр,
һэрро шэре мьн у ван бу, эв жи бэр мьн шьрин
бьбун, ле дйа мьн жь нэмуйа шьринтьр бьбу.

Чэнд мөһед эвльн мьн һэргав мәни дьгртн.
Р'ожэки мьн дьгот: «баве мьн нэхвэшэ». Щара
дьн, мьн дьгот: «дйа мьн нэхвэшэ» у щурэ-щурэ
мәниед дьне у хапандьне майин. Эз дән рожа мэк'-
тэбеда дьмам, се, чар рожа дьчумэ мал.

Һэргав бав у бред мьн эз ширэт дькьрм у
дьготын: — дэрсед хвэ нәһелэ, нәе мал.

Дьк'андарэк ль Диадине һэбу, наве ши Сәкид
Әбдөлаһ бу. Т'емуре бре мьн эз тәслими ши кьрь-
бум, ко эв роже бһас чьл пэрәйи кьшмиш у ләб-
ләбйа бьдэ мьн, өса жи бона ктеба, к'агэза, қәләм
у көбре, к'е гава ко лазьмбэ пэра бьдэ мьн у дэв-
тэра хвэда бьнвисэ, ко паше бьстинэ. Хөләсэ,
26

кьшмиш у ләбләбйа эз эгешэ бь мэк'тэбера дамэ
гредане. Хасма, кьнщед көрманши жь мьн эхстн,
форма мэк'тэбе ль мьн кьрн (финое сор, қотка
эрмушэ рэш, чакет у шапк, дэвмьле чакет жи бь
қәйтане рәнг-рәнгй бун).

Дө сала мэллэ эз эгешэ пак һин кьрбум,
мьн пак дьхвэнд у дьнвиси, ле кемасйа мьнэ мә-
зын эв бу ко мьн змане тьрки ньзанбу, әве кема-
сие эз расти гэлэк чэтьнайа даним.

Бь ширэткьрйна хошэ мьн хвэра хэбэрнамэк,
йане (логәтнамэк) чекьр, хэбэред тьрки дьнвисин
у хэбэред көрмарши дь бэрда, мьн жь һэвала
пьрс дькьр, эвана жи эз һини змане тьрки дькьрм,
бэрэ-бэрэ хэбэрнэма мьн мэзын дьбу у хэбэре
теда пьр дьбун, эв жи мьнра бьбу дэрсэки у шэв
у рож дь хэвнеда жи һэр дайим фькра мьн сэр
we дэрсэ бу, чьмки мьн эди пак дьзани ко эз зма-
не тьрка пак бьзаньм, әзе жь гэлэка пактьр бьху-
ньм у дьбэ ко бьбмэ икьнщи¹ (йан жи бирьнщие)
мэк'тэбе.

Жь бона һинбуна змане тьрки жь нәмйа зэф-
тьр эз һин кьрм Мстәфае нәс. Р'астэ эв нәс бу,
ле һэвалэки дэлаһ бу, кэта нһа жи эз ши бир
накьм.

Мьн рьнд гөһдари дькьр у рьнд дьхвэнд. Ниве

¹ Шагьрте, ко қимэте чар у пенш дьстәндын.

звьстанеда эз у дō гәдед Диадине эм дәрбази к'ома дōда бун у баһаре мә жи, тәв ед дō сала ль we мәктәбе хвәнди, мәктәб хьлаз кър, эм дәрбази мәктәба «рōшдие» бун.

Wi чахи эди мьн эгешә сәрбәст змане тьрки дьзани. Сала майин эм жь һесабуне (каникула, йане тәтиле) вәгәрйан һатьнә мәктәба рōшдие к'ома әwльн (әwьл) у мә дәстпе кър хвәнд. Эди хвәндьн бәр мьн шьрин бьбу. Шәв у ро мьн дьхвәнд у дьнви-си, рож бь рож мьн занине хвә зедә дькър, эди нә баве мьн «нәхwәш» дькәт, нә жи мьн хошә дьхапандьн. Т'емуре бра дьһатә Диадине у шара дьгот:—wәрә эм һәрнә мал, тә бира дйа хwә нә-кьрийә?

— На, эзе жь дәрса шунда бькәвьм.

Әw жи дькәнийа у кьж we шаба мьн дькър, оса жи дьчу жь бав у дйа мьнра дьгот, әw жи шадьбун, кō мьн тәма хвәндьне һьлдайә у мәктә-бева һатьмә гредан.

Мьн гәләки рьнд дьхвәнд, сала пашин—к'ома дōдада, эз бумә ик'ьнщие мәктәбе, биринчи жи гәдәки тьрк бу, әмьрда жи жь мьн бьчуктьр бу, ле әw жи һьм пьр зирәк бу, һьм жи баве wi мал-да һин дькър. Хōләсә, мьн пак дьхвәнд у тәрбийәт бум, wәхта нава содақ у чарсийа Диадинера дәрбаз дьбум, хәлqе һәвра дьгот: «Әw гәде кōрмаршайи жь гōнда һати мәктәбе, әwe һанайә». Жь бона зи-

рәкйа мьн, эз бь тьляа нишани һәв дьдам. Мәрвь, кō бехирәт бу, ль һәр дәра жи бехирәтә, мәрвь бь хирәт бу, бь тәксиб бу, һәр гава жи әwә, дь-хwәзи малда, дьхwәзи wәзифеда, дьхwәзи хвәндь-неда. Шōхōл мина нәйwинә (нәйвинә), тә кō ажот, we пешйа тә һәрә, тә кō нәажот, we жь ре да-гәрә.

Дь мәктәба рōшдиенеда эм пенщ кōрманщед гōн-да гьһиштиә һәв: эз бум, Мирзә Мьнәмәде Әли әфәндие қаски бу (мала wi ль Ташкәстане бу), Ә'мое кōре Кōсене дәшти ага бу (мала wi Базьр-гане бу), Надьре кōре Фәқи Мьнәмәде Гозе бу (мала wi Шанәқьзе бу) у Фәрхәдине кōре шех Мьстәфа бу (мала wi ль Гōрана бу). Әм һәр пенщ һәвал бун, кōштьн, гьртъна мә сәр һәв бу. Әм чар нәб чахе һәвра бун (13—14 сали бун), Әмо жь мә мәзънтьр бу.

Т'фақа мә йәк бу, wәки йәки Диадине бь йәки мәрә бькьра шәр, әм һәрчаред майин дьчунә пышта wi, ләма жи к'әсәк жь wана сәр мәда нәдһат. Wә-ки бав йан браед мә жь гōнда дһатьн, жь wанра бьбу борщдари, гәрәк жь мәрә әмиш, чәрәз, тьш-тәк бькьрьйана, тара пенщ мәрьва дькьрин, чьмки әwана дьдитьн, кō әм незики һәвьн, жь һәв нақә-тьн, wан жи әм жь һәв нәдбьжартьн. Wәки һәва-ләк, йан дōдō we гаве һазьр нәбуйана, йәқин мә тара wан һәвала башқә дькър у нәта бьһатана, гә-

рәке мә пара ван тәслими ван бькьра, оса жи бь-
гота к'е жь мәра к'ьрийә.

Ахьриета, дь к'ома сьсийада, бунә һәвалед мә
һәрпенща-Давьде Рәмәзан (жь Голәсора Әшәма).
йәк жи Онике көре Мелк'он әфәндие Сак'е ага.

Мәктәба рөшдие ль к'еләка кәла храбә чекь-
рьбун. Гәлә щара арду тәнәбу, зара дьчун жь ма-
ла хвә сәргин данин, кө дадын, мәктәбе пе гәрм
бькьн.

Һьнги пайзда әм һатьбунә мәктәбе, әз һе нә-
чубумә мал. Дйа мьн чәнд щара щаб дьшанд, кө әз
һәръм, ле мьн нәдхвәст һәръм, вәки жь дәрса
шунда нәк'әвъм. Ле рожәки дьле мьн рабу, һерса
мьн гәләки һат, мьн чу изна хвә жь хоща хвәст
у әз чумә мале. Вәра бежъм сәбәбе һерс у дьлра-
буна мьн жь чь бу. Р'ожәки әз жь мәктәбе һатмә
қонаха хвә-мала Сосьн әфәнди (жьна Сосьн әфән-
ди, Щәвахьр ханьм, жьнәкә гәләки бь һерс бу,
һерса вә жь к'ижан көре вә бьһата, бь дара дь-
к'өта, һәр әди сәр Бәһри-көре хвәйи мәзында нәдь-
чу). Мьн дит, кө дәнге қәрәбальхе жь ода Сосьн
әфәндийә һәрәме те. Әз сәкним, мьн гөһдари кьр.
Щәвахьр ханьме Мәкәмәде көре хвә дьк'өта у
дьготә:—нәвт сале тәйә тә дьхуни, ле әв һәла
сал нивә, кө һатйә дьхунә, змане тьрки нъзаньбу,
хәриб бу у к'әсәк нас нәдькьр. Хенщи вә жи әв
көрдәки сәре чйа у көре көрдәки гөнданә, ле тә?
30

Тә шһәрли у көре Сосьн әфәндийи, нәбие Иса
агае дәрәщәкийи, чьма гәрәке әв жь тә рьндтьр
бьхунә? Шөрм нинә жь наве мә у шане мәра?

Т'әзә әз сәр к'әтъм, кө ханьм дәрһәда мьнда
хәбәр дьдә. Р'асти жи көре вә нин нәдьбу, ле әве
хәбәре гәләки жь мьн гьрт у һерса мьн ани: «К'өр-
де сәре чйа», «көрманще гөнда...»

Әз әди нәчумә оде, вәгәрийамә мәктәбе. Гава
гһиштмә бәр дәрә мәктәбе, һәрдо хошед мьн жи
дәрдьк'әтьн бьчуйана.

Мәрвә мала Сосьн әфәнди тәва жи ньж мьн
дькьр, Сосьн әфәнди, көред вьи у оса жи ренщбә-
ред вьи. Т'әне Щәвахьр ханьме ньж мьн нәдькьр,
әве кө бь мьнра хәбәрдьда, қәт ль мьн нәдьнһери.
Әз дәрда бьчуйама, вәки бь һнәкара бьк'әнийә, йан
лақьрди бькьра, кө әз дьдитъм, мәде хвә дькьр,
эвар-эвар чәрәз дьда мәрвә мале у зара, ле мина
ед майин гази мьн нәдькьр у пара мьн нәдькьрә
дәсте мьн, дьда йәки у дьгот:—һане, бьднә вьи.

Мьн дәрбаз дькьр, ле вә щаре әди мьн таба
хвә нәани. Мьн әв йәкана йәк бь йәк жь хощара
гот у рәща (рьща) кьр, кө изна мьн се рожа бь-
дын, әз һәрмә мал, вәки баве мьн бе мьн щиг'әһас-
тикә. Вана бь һәвра хәбәрдан у изна мьн дан, әз
бь йәки гөндие мәра, кө һатьбу Диадине, чумә
гөнде мә.

Мзгини жь дйа мьнра бьрын. Дйа мьн пешйа

мында хат, эз нэмез кырым, тэв чунэ мал. Чар меване мэ һэбун. Баве мын бы һэрчар меванава хатнэ руйе мын. Растэ эз бычукбум, ле хвэндибум, чавэ кэ ван дьгот, мын сэр «рэш у сыпида» дьһе-ри, лэма жи эвана эз мэрэв нэсаб дькырым.

Эз һыһэки щэм вана руныштым, паше жы оде хатэмэ бэр тэндуре, кидэре дйа мын нан дьпэт. Дйа мын һыһэки бы мынра хэбэрда, эв зарава бы мын шабун, хвэ лақырди нибу, кэре ве мэктэб-лийэ, хвэндьне ве кэта быкэ, быхэбытэ, маше хвэ быстина, пэра бинэ мал.

Хөлэсэ, эм дь хэбэрдана хвэшбэхтиэ у шабунэда бун, хэламэки Сэнид ага хат, гот:—Вэрэ, ага газы тэ дькэ.

Эв йэк бы дьле мын у дйа мын нэбу, чьмки мэ һе тер һэв нэдитьбу, ле эз рабум у бэрбы ди-вана аге чум, ль кидэре эз элифба һин быбум. Қаймэзе брэ мын жи бы мынра хат, кывш бу, кэ эви дьхвэст бызанйа, к'ане аге чьма газы мын кы-йэ, эв тыштэки нэдити у нэбһисти бу, кэ эз бы аге лазьмбьм.

ЛАВЕД ЭЛИЕ ТЕЛИЕ

Эм дэрда чун, Сэнид ага гот:—Вэй сэр чэва-ра хати эфэндие (йане хвэндие) бычук, вэрэ, вэрэ ль дэра һана руне.

Шие, кэ аге нишани мын да, эз чум ль ве, сэр чока руныштым.

Диванэда сэр миндэра хвэ Сэнид ага руныш-тыбу. Нэмзе кэре Мэмэд бэге бу (кэре брэ агейи мэзын), чар йане пенщ гонди бун, мын эвана тэв жи нас дькырын, ле се хортед тэвгыредайэ бы һелэ-мел, е феза һэрде шаһьлда рунышти бун, мын нас нэдькырын. Йэк эвре ви дьбу си, йан си у дэ сала. Һэрсек жи хортнэ бэрбычэв бун, твьнге һэр-сека жи мауизэред урыс бун (ед кына сйарие), һэр йэки силькэк ль пыште бу, дэдэ жи дь мылада, һэр йэки се сильи. Эдэт эв бу, кэ твьнгед хвэ йан дарда быкрана, йан жи һылспартана қолче оде, ле вана, һэр йэки дь рэх хвэда твьнг һылспартьбун дивер, вэки кэ тыштэк бықэвьмэ, эв ранэбын банздына твьнга, твьнгед хвэ һылдын у һазьр раб-нэ пешйа қэдае. Гэлэк щара қэвьмибу, (мэзына салх дьда), кэ твьнг дурбуйа, нэта тэ хвэ быги-һанда твьнга хвэ, дьжмын (дэжмын) бэла тэ дьдае. Ль ведэре нэйари бу, меркыштын у қачахи бу, бы нэвт нира мэ дэри дадьдан.

Мын паше зани, вэки эв һэрсек жи бра бун, кэред Элие Телие бун, мала вана ль гондэки Эбэ-хе бу, һэрсек жи жы Рэме фьрар бун, хатьбунэ мала Сэнид ага, кэ рэща тыштэки же быкын, һна эме бызаньн, к'а эв хортед дэлал ве чь рэщае жы аге быкын.

Рэнге ван хорта у форма ван кета нна жи
бэр чэве мьнын, ле навед ван фькра мьн наен.

Сәнид ага бәре хwә да ши хорте сисали у
гот:

ГОТ: — Һәлә мәра бежә, кәне сәр чь һун жь Р'оме
фьрар бунә, әз чь кәгәзе жь Ә'ме мәра бьнвисьм?

— Бәле,— бре мазынгот,—рожәки, эз у ви бре хвәйи һане,— дәсте хвә дьрежи бре орте кыр,— нә ль мал бун, чубунә мала* көрапәки хвә, шөхөле мә пе һәбу. Әв бре мәйи бычук жи малда мабу,—дәс- те хвә дрежи бьре бычук кыр.—We роже жи за- бытәк у шәш щәндьрмед Ро́ме һатьбунә гонде мә, хәрщ у хәращ бәрәв дькьрын. We сале жи аге гон- де мә руе гонд һьлдабу, әви жи дьхвәст хәрщ зу топкьн, бьдьн. Ага, һун дьзаньн, кө вәлате мәда хәрщ у хәращ зәфә, ле пәрә дәсте әһлида төнәйә, һьзаньм чәнд малед дәвләтй дь гондәкида һәбьн, пәрә щәм Ұан һәбә, бал щмаәта майин пәрә төнә, гәрәк дәйнкьн, дукьн, биньн дәйне һөкөмәте бь- дьне.

Хӧлӧсӧ, забыт у кӧрӧ агева гази гӧндйа дыкӧн,
йӧк-йӧк тиньн, кӧ дӧйне хӱӧ быдӧн, ӧсӧ жи гази
Бӧкӧрӧ щинаре мӧ дыкӧн, дыбежӧн: «ӱӧрӧ дӧйне
хӱӧ быдӧ, хӧрщ быдӧ». Бӧкӧр жи хӧрщӧ ӱи гӧран
бу, Мӧное мӧхтаре гӧнд рожӧки готӧбу ӱи: «ӱӧрӧ
мӧнра нӧрӧ оламе». Ӧӱ нӧчубу, ӧйнатара хӧрщӧ ӱи
гӧран кӧрбу. Забыт дыбежӧ: «кӧратӧ (йӧн мрдар)

хэрше хwэ бинэ!» Бэкър дьбежэ: «эз хōлам, ньhэқи
бь мьнра хатйэ кърне, хэрше мьн зэф у зэфэ,
мьле мьнра нае кō эз бьдм». Забыт дьбежэ: «хwэ
эз нəхатьмэ тэзэ хэрщ бьнвисьм, эз хатьмэ хэрщ
топкьм.» Бэкър дьбежэ: «чар заре мьн һəнə, чөл-
кəкə у мозькəки мьн, ван жи бьбьн пеш хэрше
хwəвə», Мьное мōхтар дьбежэ:— Забыте дəwлəтə, əw
йамьдə бсани һəқссьзə,—бəре хwэ дьдə Бэкър у дьбе-
жэ: «ле əw пəре һəқе тə каненə, кō тō һавинда жь
хэлqера дьчуйи палə?» Бэкър дьбежэ: «чь пəре мьн
һəқе хwэ стəнди мьн дайə шə, дайə сабун, дайə
хōе, к'ьнщ, тел, дэрзи у тыштед майин, пəрə жь
мьнра к'ō хатйə?»

— Аге хwәра бежым, забыт дьгыһиже Бәкър у дьдә бәр қамчйа, Һса бехөде дьк'отә, wәки Бәкър дь хунедә сор дькә, хөләсә, тинә калә шәржекь-рыне, к'әсәк нак'әвә навчитие. Әв бре мьн гәдәки бь һерсә у тыштед Һса нәһәқ қәбул накә, әw хwә давежә пәсира забыт, кә Бәкър жь дәсте Wi хьлаз-кә, ле забыт дәст жь Бәкър дьк'ышинә у бре мьн давежә нав қамчйа, әw жи нәмәрдиә накә, қәме жь бәр хwә дьк'ышинә у кәта бәр қәвзе дь зьке забьтда дькә хар у дьзвььринә. Забыт кә дьк'әвә, әw дә қәма жи ль әрде ледьхә. Зәвтиед майин бь көре аге гөнд у хөламед wива бре мьн дьгрн, дәсте Wi пыш пыштева гьредьдн. Wi чахи Бәкър һнәки те сәр ньше хwә, чәвед хwә жь хуне вәдъ-

кә у дьбинә чь қәшмийә, байсе we қәшмандьне жи Мьное мөхтарә, (Бәкър растә кәсиб бу, ле мереки че бу), қәме жь бәр хwә дькышинә у рькефи сәр Мьно дькә, нәта хәлq хwә дьгһине, әw се қәма нуре Мьнода дьзвринә у Мьно бәрбь забьте щәндьрмә вәре дькә, Бәкър жи дьгрын дьдһнә рәх бре мьн.

Wi чахи гөндһа шаб да мә, кә шөхөл wi тәһәри бу, wәки әм нәчһнә гөнд, тәйбирәки жь хwәра бьбинһн. Оса жи готһн: «Шаб шандһнә мәркәзе, кә мәрвевд кәкөмәте бен». Мә заньбу, кә мәркәз дурә, иро мәрвевд кәкөмәте нагһнижһнә вра, ләма жи әм бәре әwһһн фькьрин, кә жһн у заред хwә хлазкһн, wәки нәкәвһнә дәсте Р'оме. Мә тәмби кьр у гот: «чаһа тари кәтә әрде, бра мала мә баркә жь гөнд дәркәвә, wәки жь кәлфәт әм архайин бһн». Ага, шькьр тә дьзани, әширийә, мәрвв бәре хwә бьдә кп әшире, мина мәсики хwә бавежә чәмәки, кәс һьзанә әw кәда чу, чьмки мьләтфьротһн у бебәхти нав әширада тәһнәйә, wәки әw йәк һәбһа, исал се сале мәйә, кә әм жь Р'оме фьрарһн, бь қачахи роже ль щики у гөндәкинә, һһа зуда әм кәтһбунә дәсте Р'оме.

Мә коч бьрә гөндәки дһн, әм wedәре жь һәв қәтһан, мә хwә авитә кьр, сьбе шаб данә мьн, кә мәрвеве кәкөмәте һатһнә, we нивро щһнһаза у гьртһа бьбһн мәркәзе. Әм әди жь жһн у зара архайин

бун, әw чубун бәрдәст дәркәтһбун, һһа әм дьфькьрин чь форме у чь нәсаби бьре бьчук у Бәкър жь дәсте Р'оме хлазкһн. Мә кәрдә бра сонда бефьтһа хwар: «йан гәрәк әм бре хwә хлаз бькһн, оса жи Бәкър, чьмки әw жи мәра бьбу бра, йан жи ль дьһһае сах нәгәрһн».

Дә кәред апе мә һәбун, ль гөндәки дһне дьман, әwана бьһистһбу, әw жи һатһн гһиштһнә мә. Әм бунә чара, қрара мә бу әw, wәки әм һәрһн ль гедука Сәқәлтәтане, әw щики асебу, пешһа зәвтһа бьгрын, бь дәсте зоре гьртһа жь дәсте ван дәрхһн, чьмки мә пак дьзаньбу, кә чар гөлле нишандари бь туж һәрһнә ван, әwe зу бьрәвһн. Ле мьн дина хwә дае, кә әм һьндькһн, қәт на дә твьнгчһед дһне жи ләзьмһн. Мә шаб шанд жь Камьле дәстәбьраке мьн у кәре кьриве мәйи хуне жь Тумасра, сәкәтәк нәкәтә орте, wәки һәрдә жи бь твьнг у сильн һатһн. Әшәдблах, һәрдә мер жи һазьрбун у готһн: «әм һазьрын тәв wә бьмьрһн». Wәхте мә фькра хwә жь ванра гот, wана әw фькра мә қәбул кьрын у рекәтһн бәрбь Сәқәлтәтане. Тумас рева гот: «Гәли бра, һун дьзанһн, кә Р'ом пөбьһнәсә, wәки әз жи тәви wәмә, әwe нәта пенщи әрмәни бьгрә, бьбә бькәжә, йан жи кәлада бьрьзинә, we бежһн: «Тумас дин дьжмьһнә», ле һун дьзанһн мәрвәки гөнди әкьһчимә, ле әз соз дьдһм пенщи әрмәни на Р'ом сәд әрмәни жи бьгрә бькәжә, сәрикә жь бо-

на хатьре криватие дь рйа вѣданѣ, эз тѣ щара жь кѣвчие хуне нѣтьрсйамѣ, иро жи нѣтьрсъм, дѣсте мьн дѣсте вѣра». Эз жи шабум, вѣки нѣвалед мьн жи сѣр фькра мьн мѣнкѣм сѣкънинѣ.

Эди ѣсрѣкѣ тѣнг бу, ѣм гьништнѣ Сѣдѣлтѣтанѣ, ѣв не нѣхѣтбун. ѣм щи у вар бун, кѣтнѣ нѣшаргѣ, нивйа ван сѣкънин.

— Бѣле, жь агаѣ хвѣ у щмаѣтера бежъм,— ѣви хорте сисали дѣйн ле кьр,—мѣ дь нѣшаргѣда дит, кѣ Р'омѣ гьрти анин, Камьле браке мьн рабу сѣр кѣвьрѣки, кѣ бькѣ газѣ, бежѣ: «Хуне нѣрежьн, гьртийа щѣда бьхѣльн у нѣрьн». Мьн дѣсте хвѣ авите у кашѣ пышта зьнер кьр у готѣ: «тѣ хвѣ кѣвш нѣкѣ, бѣлки ѣв тѣ нас нѣкън». Мьн газѣ вана кьр. не хѣбѣр дѣве мьнда зѣвтйа бь нѣвра рѣшандѣ мѣ у бѣрбь мѣ нѣтън, кьрьнѣ тѣдѣ-тѣд, ле гѣллед ван дури мѣ дьчун. ѣвана ньзан бу, вѣки ѣм ль ван бунѣ дѣ бра. ѣвана чѣва кьщум ани-нѣ сѣр мѣ, мѣ жь пера лѣхьст, Тумас у кѣрапед мьн пара лѣхьстьн, нѣма бь гѣлла ѣвльн зѣвтик гьлол кьр. Дѣрдѣ зѣвтйа зѣф дь дьле Т'умасда нѣбу.

— Дѣрдѣ вана дьле кѣда тѣнѣ,—Шѣкѣ гот.

— Зѣвтйа, кѣ дит зѣвтик нѣтѣ кѣштьн у мѣ жи ньм жь пера, ньм жь пара мѣфѣра ван бьри, ѣв рѣвин, нѣйшт сйар жи хѣламед аге мѣ пера бун, вана кѣ ѣм наскьрьн, дѣт нѣкьрьнѣ шѣр. ѣва-

на жи данѣ пѣй зѣвтйа у чун, мѣ жи ѣди кѣштьн нѣкьр, щьнийазѣ сѣр ѣрѣбе у гьртиава манѣ сѣр рѣ, мѣ нѣй гѣлла пѣй зѣвтйа агьр дькьрьн, кѣ ѣв зу-зука шунда вѣнѣгѣрьн, Т'умасѣ кьрьив хвѣ бь гьртиара гинанд, дѣсте ван вѣкьр, льнге щьнийаз жи гьрт, каш кьр, жь сѣр ѣрѣбе авитѣ ѣрдѣ.

ѣм гьништнѣ нѣв у нѣта зѣвти сѣр ньше хвѣда нѣтън, ѣм жи жь бѣрдѣст дѣркѣтън. Вѣдѣре тѣзѣ ѣм не нѣсийн, кѣ Т'умас твьнга зѣвтиѣ кѣшти жи аниѣ у готѣ бре мьн: «кѣрѣмкѣ, ѣва твьнга пеш-кѣши тѣ». Тумас мерѣки ѣфат бу, гѣлла ви хвѣ ѣрдѣ нѣдькѣт, тѣйр жорда дани хар. Ле тьштѣк пак бу, кѣ Р'ом не нѣнѣсйа, вѣки ѣв жи тѣви мѣ буйѣ.

Дѣ жь вѣ рѣже шунда ѣм фьрарьн, дѣчах бунѣ у кѣтънѣ чйа, нна зарѣд мѣ жи паки мѣ нас накьн. ѣм рѣже ль щѣкинѣ, ль мьск'анѣкинѣ (мѣс-кѣнѣкинѣ), мина чѣва кѣ готьнѣ: «кѣлѣнг, мьск'ѣне тѣ ль кидѣрѣйѣ?». Кѣлѣнг готийѣ: «ба дьзанѣ». Йа мѣ жи, ѣм жь щѣки радьбьн, ѣм ньзаньн ѣме ѣварѣ ль кидѣрѣ бьн, вѣки ѣм щѣе хвѣ бьзаньн, ѣме ль кидѣрѣбьн, Р'омѣ жи бьзанѣ ѣм ль кѣнѣ, лѣ-ма жи ѣм шѣвѣки ль нав шьвананьн, рѣжѣке нав пала, рѣжѣки ль чйа, йѣке ль шькѣвта, щара ль зозана, щара ль арана, рѣжѣке бѣр тѣве, йѣке бѣр тѣйроке у ѣса жи пѣда.

— Ле кѣнге ѣме бьбиньн азайѣ.— Нѣмзѣ гот,—

Wəki мина кеврушка жь бэр тэйра, кө роже аза нэгэрэ, һэр щаре дь к'орэкида, кэндалэкида бытэлэ, тэне шэве быгэрэ.

— Эһ... әме дь ви налида бын нэта кө ль тэхт руныштыһа падшаһе Р'оме,—Шәк'ое Ләшүке бь ахи-нәкә кур гот. Мьстое Р'ьнане мерәки чьл сали һәбу, сьмбела ви рәшә қалым бу, чәвнә мәзын у намь-ләкә фьрә лебу, әв мерәки к'ьвши мерхаси бь ақыл бу. Әви гот:

— Растә, кале, тө раст дьбежи, нэта әм бын ве зөлмеданьн әм аза ниньн, әwana һәла wәзифәчйе һөкөмәте көштынә, аза һькарын быгәрн, ле әм щмаәта майин? Әм тәмам бь мәзын у бычукед хwә-ва чьма аза у сәрбәстын? На! Әм жи нава к'упе қир у қәтранеда дькәльн...

— Нһа тө чь к'агәзе дьхwәзи, кө әм жь Әмо-ра бьнвисьн?...—Сәкид ага гот у зьвьри бәре хwә да һәрсе мевана.

— Бәле,—бре мәзын гот,—готьна мә әвә: исал се сала зедәтырә, кө әм жь һөкөмәте фрарьн, дь ван се салада дәһ щара зедәтыр Р'оме әскәр у зәвтиед хwә шандьнә сәр мә, кө мә быгрә. Нэта һһа һе миасәр нәбйә, әм нәгьртынә. К'и гава әwana тенә сәр мә, әм ледьхьн, хwә һаһевшиньн, гөлла көштыне давежьне, нэта һһа мә чәнд зәвти көштынә, чәнд жи бриндар кьрьнә, чәнд һәспед забьта көш-тынә, чьмки әм дьзаньн, кө әм бык'әвьнә дәсте щән-

дьрма, әве мә быкөжьн, йәқин we мә быкөжьн, ләма жи сахә-сах хwә һаднә дәст wan,—вә-қәдьми, сильнед хwә раст кьр у гот:—һһа Әмәр бәг чава забьте зәвтыа хwәхwә зәвтыа һьлдьдә, те сәр мә. Эһ әм лехьн мьле мә бәр ви ранабә, кө-ре Мәмәд бәгейә, Мәмәд бәг жи бәве мә әшира Адәманә, әм чава көре бәве хwә быкөжьн? Wәки әм дәст жи бәр һьлнәдьн, we мә быгрә, быдә дәс-те Р'оме, Р'оме жи мә быбә гөлләкә. Жь бона we йәке жи әм һатьнә щәм тә, рәщәе жь тә дькьн, чава кө көре бьре тә, кө тө к'агәзәки wира—Әмәр бәгера, бьнвиси у бежей,—бра хwәхwә нәе сәр мә, ле бра зәвтйед хwә бышинә сәр мә, мә мьнәт жь зәвтыа төнәйә. Исал чәнд салә зәвтыа чь к'ар жь мә дитйә, диса жи we we к'аре бьбиньн. Мьнәта мә һәр жь Әмәр бәге һәйә, әширә, мьле мә бәр ранабә. Әм дьзаньн, һөкөмәт гьртына мә жь ви дьхwазә, чьқас дьхwәзә бра зәвтыа бышинә, тәк-лән әw бь wanра нәе.—Бьре мәзын гьлие хwә к'ө-та кьр,—Сәкид ага гот:—Аһмәд, мәллә нә ль вьрә, чуйә мала хwә, нәмәке Әмора бьнвисә.

Мьн гот:Бәле, ага.—Мьн қәләма хwә дәрхьст у Qасьм жи к'агәз дьрежи мьн кьр.

— Qасьм бра бь змане тьрки жь тәра бежә, тө жи бьнвисә,—аге гот.

Әз сәр чокәки ль келәка Qасьм руныштым, мьн бь дәсте чәпе к'агәз дания сәр чока хwәйә рас-

те у қаләм жи һылда у аз һазыр, бәндәвари Қасым сәкһним.

Қасым эмане тьрки һьнәки дьзаньбу, Һса жи дькари нвисара тьрки бьхунә, ле нькарьбу (ньдкари) бьнвисә.

Қасым дәст пекьр у тьрки мьнра гот, Ҡәки аһа бьнвисә. Мьн дит, кә әш шашйа дькә, ләма жи мьн готе:—ага, тә бь кәрманщи тәмам жь мьнра бежә, әз чь кәгәзеда бьнвисьм, тәмамкьм, паше бьра Қасым бьхунә, кә растә йан на.

Қасым қайил бу.

Мьн нәмә ньвиси, тәмам кьр у кәгәз да дәсте Ҡи.

Кәгәзеда ньвисибу: «Сәлам. Дьа' жь тәрәфа аге у ед-майинра. Әш кәтьнә тора мә, бра бь дәсте тә нәкәвнә капе Р'оме. Сьбе хәлқ тыштәки пак жь мәра набежә, әшир баве әширейә, хасма баве тә агае эла Адәманә, эл тәмам жь хәра Ҡи бав нәсаб дькә, бәрета жь мала мә тә кәси хайини бь мьләтра нәкьрйә, әм дьхвәзын мьләт азабә, чар меред кәрда зедәбьн, дьбежьн: «чар мере мәрвь зедәбьн, чар кәлә мәрвь кемьн». Ле тә дьхвәзи ван хорта бьгри бьди дәсте Р'оме. Хәләсә, тә Ҡе йәке кә нәки, нә эди әз апе тә, нә жи тә бразие мьн, Һса жи бәг (Мәмәд бәг) жь тәра бавтиә нәкә у ль руйе тә наньһерә. Чьма тә буйи әдуе қәwm? Тәйе дин у хирәта хәә бьди бь диндаре, бь чине

Р'оме? Тә шарәки пешйа мә кьрә хун, тә шарәкә дьн жи дьхвәзи хуна кәрда бьрежи пешйа кәне мә?»

Қасым ага кәгәз гьртә хәә, бь дәнгәки бьнд хәәнд, чь кә мьн нвисибу.

Сәид ага нвисара мьн зәф бәгәм кьр у цмаә-та майин кәфхәш бу, кә мьн әшқас рьнд у зәләл ньиси бу, йәки жи әшана ша дьбун, кә нәта нһа хәәнди нав Ҡанда тәнә бу, ле нһа хәәндие Ҡан һәйә. Кә гава кә бьхвәзын, Ҡе нәма бьднә хәәндьн у нвисандьн, қочанед хәә бьднә хәәндьн, кәгәзед хәәйә хәрщ-хәрашца бьднә хәәндьн; кәне хәрще Ҡан чьқасә, қәмчүра Ҡан чьқасә, тәәшира Ҡан чьқасә? Чьмки Р'оме Ҡи чахи дьстәнд шүрә-шүрә хәрщ—«Тәәшир»—хәрще гиһе сәре гөрза бу, «қәмчур»—сәре пез у дәшөр бу.

— Анмәде мьн,—Шәкә гот,—әзе кәгәзе хәрщ у хәрашца бинмә щәм тә, бьхунә, мә әш қочан у сәнәдед кәвн (кәмн) у тәзә тәвһәв кьрьнә, кари башқә—башқә бькә, кә мәгмур у тәксилдар дә ша-ра жь мә нәстиньн.

— Әре Ҡәлә, әмрке Ҡи дрежқә, нәта нһа кәсәк тәнә бу кәгәзәки бьнвисә, әзе жи сбе щәм Анмәд пьрти кәгәз бьнвисьм, кә әз бышиньмә Пьра Әрди (наве гөнд бу) жь фәқи Дьрбасе харзира,—Уньсе Анмәд гот.

Қасым ага кәгәз чарқат кьр, да бре мәзын.

Зэрф гөнә бу, әһи жь дәст Қасым гырт, қатәки жи әһи қат кыр, кыра шеба хуәйә пәсирейә һөндөр у гот:—хөламе тәмә, хөде рожәке мә жь нызурә тә нәдә шәрме,—патә жь агәра авит у щие хуәда рунышт.

Диуан бәрә-бәрә тьжи дьбу, кә дәрда дһат, сәлам дьда аге у щмаәте у лә щие хуәйи һәршәв руднышт. Ай һай руспи лә сәре жорбун, ед һынеки аһыл бьнатара ванда бун, зати сәре жерин жи щие шаһыла бу. Щмаәт тәмам һат, одә к'ымк'ыми, өсә жи тәв ед майин һатнә диуане баве мьн, Т'емур у Қәймәзе бре мьн. һәрдө бра йамьдә бь һәвра дьһатн, бь һәвра жи дьчун. Баве мьн жи мина мәр-вед майин, чава кә дәрда һат, сәлам да у һат рунышт. Сәкид ага фьтәли, бәре хуә да баве мьн у готе:

— Шәуеш, про Анмәд гәләки кефа мьн ани.

— Чава, ага?—баве мьн пьрси.

— Бона ведәре, кә әм про нәушәйи к'әси нәбун, про лазым бу к'агәзәк жь Ә'ме мәрә бьнвисийә, әв к'агәз Анмәд нвиси, әм нәушәйи к'әсәки майин нәкьрын.

Баве мьн разльхи да у гот:—дә пакә, әмәке әм пера дьбиньн бадә начә, хөламе тә у щмаәтебә.

Ви чахи нә кино һәбу, нә татрон, нә клуб, нә жи газет у ктеб. Щмаәт чахе дь одада руднышт, глие рожеда чь дьдәһьми, жь ван гһиә хәбәр дьдан у к'өта

дькьрын, щара жи дәрһәда зьвстанеда дьготын: «Зьв-стане исал дьреж кыр, бәрф кәтйә, дәбар сәрһәвда һат». Жь тәщара гһи дькьрын, кә сәле щарәки жь Шаме, жь Кәләбе, жь Бейруте, өсә жи жь вәләтед майин дьһатн мал дькьрин, пәз у дәвар, гаран у кәрийед пез пәвдхьстн у дькьшйан дьчун.

Мәщльседа жь тәщара хәбәр дьдан, вәки дьле хуә пе һесакьн, чькане пәз, дәвар ве баһаре бһа бе фротьне, йан әрзан. Щарна жи нета ван һасьл дьбу, зьвстане чь бьготана, баһаре мал ви қимәти жи дһатә фротане.

Паши хьлазбуна ван гһи у готна, кә бае әваре қьсә дькьрын, паши һынге, йан гәрә нкйат у чирок бьһатана готын, йан жи дәнгбежа бьстьра. (Нкйатед ван жь шахед «Р'остәм Зал», «Қәрәмане Қатъл», «Әбамөслөм», «Сәкид бәталә рази» у ед майин бун).

Дь нәму гөндада жи нкйатбеже ван һәбун, өсә жи дәнгбеж. Нкйатбеже мә Нәмзое Әләбьлке бу, дәнгбеж жи Бәкьре Нәби бу.

Щмаәте әв гһи-готьнед хуә кә к'өта кыр, Сәкид ага вәдәдьми, щьгара хуә тәзәкьр (әв тьракие щьгаре бу, щьгарә жь щьгаре вәдхьст) гот:—Бәкьр, чәнд к'лама жь мәрә бежә, йан на чьқас әм хәбәрдын нә хәмед мә кем дьбьн, нә жи әм ве гаве жь дәсте шаһ у сөлтана аза дьбьн.

— Бәле, ага.—Бәкьр рабу сәр чөкәки, к'олозе

хwэ йаликида сэр энийа хwэда хар кър (эw йэк
эдэте дэнгбежа бу, һәрдо дэстед хwэ данэ пэлэ-
гöһа хwэ у дэст бь стране кър. Эз жи зати зэф
ашьде кьлама у дэнгбежа бум, мьн пак гөһе хwэ
да сэр. Кьлама эwлын готи эз же һин бум.

Кьлама ши эв бу:

Дәрде мьн эвдале хөде пьр гранэ,
эw гьранэ қаси чйанэ,
Хөде храб бькэ вэлате Р'оме, щие талан, туран
хәрщ у хәращанэ,
Идарэнга мьн у кэлэш кава мьн теда набэ,
Эзе дыкм дәсте кава хwэ быгьрм, бәре хwэ
быдмэ вэлате урьс-щие рәһмейә,
эw жи хөде авакрын дэразэ жь мә веданэ,
Һайле дине, һайле дине.
Муради хопан we жорда те фурә-фурә,
Қарахи тәнькә, ортә курә,
Вэлате Р'оме щие талан, турана, хәрщ-хәращанэ
Идарэнга мьн у кэлэш кава мьн теда набэ,
Эзе дыкм дәсте кава хwэ быгьрм бәре хwэ
быдмэ вэлате урьс, щие рәһме хер
у бере,
эw жи хөде авакрын гәләк жь мә дурә,
Һай ле дине, һай ле дине.

Мьн гәләки ныз we кьламе кър, хwэст кö һин
бьм. Ләма жи мьн эw клам дь дьле хwэда дьсеwь-
ранд, кö we кьламе эзбәр бькьм. Мьн эди нькарбу
гөһе хwэ быда сэр кьламед Бәкьрә майинэ хwэш.
Нәта Бәкьр чәнд кьламед хwэш готьн, мьн эw

к'лам эди эзбәр кър, we сәнәте жи дыкари бьwэ-
кьланда.

Һәрсе браед мевани жи руньшти тәв щмаәте
гöһдарйа кьламед Бәкьр дыкьрн. Брае мазьн вәгәр-
йа сэр брае хwэйи бычук у готе:

— Бра шан, тәгмин тö жи чәнд кьлама дьзани,
тö жи һьнәки арик'арйа Бәкьр бькә, Бәкьр wәстйа.
— Бәле, изна аге һәбә, эзе жи кьламәки, дөда
бежьм,—бре бычук гот.

— К'эрәмкә, к'эрәмкә, көре мьн, бежә, әм жи
дыхwазьн кö дэнгбеж һәбьн, қәт шәрм нәкә,—Сә-
кид ага гот.

Бре бычук йәки талйани бльнд бу, се чар ой-
мед тәзә ле бун, бәр песиред ши гөлавгун у сим-
кьри бун, к'өлозәкй дэвәтуки ль сери бу, шәрәкә
Дйарбәкьрейә дорсөрмәйә ришидьреж ль дора к'о-
лоз бу, ришие шәре дак'әтбунә сэр фишәкльха, кö
дь стöда дычълвьлин, сьмбеләкә рәшә тәньк ле бу,
сьмбелева левед ши хöйа дыкьрн, чәвнә мазьн у
быру-быжангнә рәш ле бун, энийа ши зәрә фьрә
бу, гава ль мәрвь дьнһери, бәләкйа чәвед ши дһа
бәдәши дьданә ши. Мьн öса тәгмин кър, кö әw
тәзә зәwьщйә.

Мстое Р'ьнани жи гот:—хорте дәләл, тö жи
чәнд бәнда wәре.

Хорт дәстпекьр, гот у қиринйа дәнге ши тә дь-
гот қиринйа қöльнганә, тә дьгот дö зәнгьльн бь һәвра

ль һав дьхын. Растә, Бәкър жи хwәш дьгот, ле
готьна ви лапә шьрин бу, бь һостати дьгот, әw
мәщльс тәв жи кәйри ман у дьхwәстын тер ль
хорт гөһдарикьн.

Һәр кәси танга хwәда тәвин дьданә хорт, ле
Qасьм у Һәмзә жь нәмйа зәфтьр тәвин дьдане.

Әwя гәләки стра, кәфа мәщльсе зәф у зәф
хwәш кър, дәнге хwә эди бьри у гот:

— Мьн зәф рева сәрма кьрйә, дәнге мьн нае.

— Мальк ава, qбсура ви дәнги һәйә? Тә әм
бь готьна хwә кәландьн данин,—Һәмзә готе.

Шәк'о дө щара бь к'өхандьна кала к'өхйа, дас-
те хwә йале хортда кър у готе:—лао, дәнги ль
дьне, wәлә тә хwәш гот, тә чьqас кәфа мә хwәш
кър, хөде жи әwqас кәфа тә хwәшкә, шөхөле wә
ачьхбә, бәлки һун жь зөлма ви кәфьри хлазбьн.
Бәрхөдарби, лао, бәрхөдарби!

Жь ван кләмед wийә хwәш, кә мәрвь дьнә-
ландьн, йәк жи жь wана әв кләма бу: «Шәре К'оч-
кана».

Шәр'әке ль мә qәwьми К'очкани хопан ль дйаре Зоме,
Әли бь се дәнге газн кър, гот:

«Бәшир, баве мьнби, мербә, чебә, че бьхәбьтә.

Иро ль мәйдане сәр мә тәмам буйә белукәк әскәре Р'оме.

Дә тә һәлана ль хортахә,

Әзе иро шәрәки дса бь Р'ома хайиһра дайиньм,
Мина шәре пар ви чахи Сәкид О'бед бь Р'омера
дани сәр Хөроме».

Фәрманә, wәлә бра, фәрманә,

Фәрмана Р'оме фәрманәкә жь чйа гранә,

Дә бра нәе сәре гөре чйанә,

Иро һатийә сәре мә һәрд бранә.

Гөлле әйнәлйа у маwизәра нәкәwнә бәре кәwьранә,

Гөлле әйнәлйа у маwизәра сәр мәда дьбарьн, тә

дьбежи һьм тәйрока, һьм баранә.

Һьнәк дьбежьн ахьрйа дәwрейә,

Һьнәк дьбежьн рабуна Дәшлөйә,

Һьнәк дьбежьн ахьрзәманә,

Чава кәсәк тәнә бежә

Шәре әширәте бь Р'ома рутькьра шәрәки қблн

һа бь дәманә,

Иро ль мәйдане шәр хwәш кьрйә Зәйнәле мьни

Позбәранә, һе we...

Шәрәке qәwьмйә ль К'очкане шәwьти we ль нькә,

Әли бь се дәнга газн кър, гот:

«Бәшир бра, тә чәнд гөлләка бавежә кома пешне,

Әw әскәре qәрәнизамә, забте Р'омейн ль пешйейә,

Р'омә тьрсонәкә, we жь һәв бьфәркә,

Пешн we сәр пашида бьсьлькә.

Тә һәлана нав хортахә,

Wәки qбмандаре Бьтлнн

Тәзә ордик әскәре рәш

һьлдә, wәрә сәр мә,

Жь мә һәрдә бьрара һе һьндькә».

Днса пашмьqам

Фәрманә, wәлә бра, фәрманә,

Фәрмана Р'оме фәрманәкә жь чйа гранә,

Бра нэе сэрэ гөре чһанэ,
Иро һатһэ сэрэ мэ һәрдо бранэ.
Гөллэ әһнәһһа у маһизәра нәкәһнә бәре кәвһранэ,
Гөллэ сэр мада дьбарһн, тә дьбежи һым тәһрокә,
һым баранэ.

Һһнәк дьбежһн ахһһһа дәһһрейә,
Һһнәк дьбежһн рабуна Дәһһләйә,
Һһнәк жи дьбежһн ахһрзәманә
Чаһа кәсәк тәһнә, бежә:
Шәре әһһһрәтә бь Рәма руткһра шәрәки кәһһ һа
бь дәманә.

Иро ль мәйдане шәр' хвәш кһрйә Зәһһнәле мһһһ
позбәранә.

Әз ашьде клама бум. Кһлам, кә хһлаз бун,
дһа мһһ жи кәтә бира мһһ, мһһ бира дһа хвә зәф
кһрһбу. Мһһ готә Қәһмәзе бре хвә.

— Р'абә, әм һәрнә мале, хәһа мһһ те.

Әз у Қәһмәз рабун, дәркәтһн, әса жи бь мә-
ра дәркәтһн Ә'лое заһа, мере Ә'һшана хуһка мһһ,
у һһнә щинаре майһһн. Ә'ло дь сәһамльхһа диһанеда
әз гһртһм нәмез кһрһм у се-чар щара пач кһрһм у
гот:—тә баве мһһ кһрһби, тә рәке мһһ би, тә чь
рһнд һвһһһбу!

Әм ледан чунә мал, дһа мһһ һивһа мһһ бу
у гот:

— Әһа жи одәһане мһһнә. Нә сьбеда чәве мһһ
ль рһһ тә қәрһмин?

Әз нәмез кһрһм, һатә сәре мһһ.

Дһа мһһ у кәһһфәте мале ль мһһ топ бун у
пһрс-пһрсһар кһрһн. Дһа мһһ готә Қәһмәз:

— Аге чьма шандьбу пәһ Анмәд? Чь шәхөле
һи пе һәбу? Қәһмаз гот:

— Аге к'агәз жь Ә'мәр бәгера да һвһһһһһн.

— К'е һвһһһһ?—дһа мһһ пһрс кһр.

— Анмәд һвһһһһ,—Қәһмаз шаһа һе да. Әһ жи
гәләки ша бу. Диһана аге әди тәһам бәһав бу, ба-
ве мһһ у Темуре бре мһһ жи һатнә мал.

— Анмәд әди дьзанә мәктуба бьһвһһһһ?—дһа
мһһ пһрс кһр.

Дьһвһһһһ, һәма рһнд жи дьһвһһһһ,—Т'емур гот.
Жь бона һе йәке Сәһһһд ага чәвронкаһһһ да баве
мһһ,—у ль кәләка мһһ руһһһт, дәст стуйе мһһһа
бьр, әз нәмез кһрһм.

Мал тәв жи ша бу, һәки әз әди сәрбәст дь-
карһм мәктуба бьһвһһһһм.

Һе шәве жь һәфәред мале хенщһ заред бь-
чук кәсәк ранәза бу, мә хвәра хәбәр дьда.

Т'емуре бре мһһ мәзһһне мә се бра бу. Әһ гә-
ләки щәсур, мәрифәт, әса жи ақьл бу. Хәһсәтәки
һи әһ бу һәки һәһар бук һәһһа, Т'емур бәр баве
хвә дьсәкһһн, һәта баве һи бькәта һаһа щһа мһһа
бука һвһһһ сәр баве хвә раст дькһрһн, орхан бәр
пһһһһда дькһрә хар, пәһе дьгот: «шәһа тә бьһһһнә
хвәш, хөде рьһнәтһне бьдә тә.» Пәһе дьчу радьза.
Һе шәве жи мһһа нәму шәһа, Т'емур баве хвә

разанд у чу разе. Ле баве гази кьре, хвэхвэ жи рабу нав шие хвэда рунышт, Т'емур вэгэрия у пал-
тое ви авитэ намьле, кō нэщэмьдэ.

— Бэле к'эрэмкэ, гōне мьн ль тэйэ.—Т'е-
мур гот.

Баве мьн қōтйа хвэ жь бьн к'елэка дошэке дэрхьст, шыгарэкэ хомали печа, ль сәре шыгаре хьст, Т'емур агьр бэр гьрт, эви шыгара хвэ вехьст у гот:

— Т'емур, лаowo, тō дьзани, wэки айина дине мэда хвэндьн жь мьлэте мэра йасахэ, шех у пир дыбежьн: «эw гōнэки (гōһнаки) пьр гранэ, эw бе-
дин у бенманэ, эw де-бавед хвэ we һэрнэ щән-
нэме, бэр шыфаэта мэлэк Таwьс нак'эвьн, к'е кō бэр шыфаэта мэлэк Таwьс нэк'эвэ, шие ви нэ ль эрд һэйэ, нэ жи ль эзман, эw мэллэ we бьбэ тат, пэй дине мэ бьк'эвэ».

У нһа жи тэмам шаба сэр мэда дышиньн, ды-
бежьн: «шэрм нинэ, wэки кōре хвэ дайэ бэр хвэн-
дыне, чьма эдуйа жь дине мэра чедькэ? Qэт кэй-
фа ви ль кōре ви нае?» Мэ жи нэта нһа гōһдарйа кәси нэк'рийэ, ле мьқабыл һынгй дьчын зедэ дьбын.

— Эw кенэ, кō шаба дышиньн?—Темур пьрс кьр.

— Чьма тō ньзани.—Мэмое нэк'имэ, Әмәре Хōдедайэ, Шьмшыте Сьмойэ, шех Дәwрешэ, пир Задэйэ у гэләкед майиньн.

— Дә гōһдарйа wана нэк'ын,—дйа мьн гот,—
бра гэдэ бьхунэ, хwэндьна хвэ хлазкэ.

— Гозе,—баве мьн готе,—дәрде мэ нэ эwэ,
кō эw чинед мина чинед Qасьм бьдэ сэр мьле хwэ,
дәрде мэ эwэ, кō эw бьхунэ, нмдадэки бьдэ ви
мьлэте мэйи нэхwэнди-шундамайи у бькэ шэр бэр
ед мина Qасьм ага... Кōрьк жи пак дьхунэ. Бь го-
тьна мэзьна бькьм, кэйфа әмәке кōрькэ, өса жи
нэк'ьм, шехлэр у руспиед мэ қайил набьн. Тō чь
дыбежи, кōре мьн? Әз дьхwэзьм фькра тэ бьзаньм.

— Баво, бь йа мьнбэ wэрэ әм бэр гōне гэдэ-
ра нэчын, сәре бэхте ви нэхьн,—Т'емур шаб да.

— Иро эw қағәза жь Әмора нвиси, жь мэра
бь чь һежа бу?—Qэймазе бьре мьн гот,—йәки мина
Сәкид ага бь wира ша бу у чәвронайи да баве
мьн. Бра бьхунэ, мразе ви ньвишкан нәһельн. Баво
щан, әз хōлам,—айһай, готьн we готьна тәбэ, дө-
ве мэ бэр тә нагәрэ, ле wэки бь йа мьнбэ, бэхте ви
рьнд дәст пек'рийэ, wәрьн әм ль сәре бэхте ви нә-
хьн, мәрьв бь дөве хэлде тер нан нахwэ, бра кō-
рьк бьхунэ, к'е чь дыбежэ, бра бежэ.

— Әре, лаowo, готьн готьна тэйэ, фькра мьн
жи эwэ, мьн дьхwәст фькра тэ, дйа тэ у бре тэ жи
бьзаньм, әфәрьм, wэки һун жи сэр we фькренэ.
Әм кō нәһельн кōрьк бьхунэ, әме гōнэки пьр жь
хwәра қазанщкьн. Мина мәрьвәки кō һәрэ бэр зна-
рәтәки мәрьв бь дәсте зоре ви шунда вэгэринэ,

йэки жи хэлдэ сьбе нэбежэ: «Wэ чьма эW зар да бэр хwэндьне, иро жи дэсте wi же дьдэтиньн?»
На, лаowo, на... Бра бьхунэ, мина мэ шунда нэминэ, ньхта wi кэлалбэ, we керн мьлэте хwэ бе, хер на, кёда хатйэ бра weда жи нэрэ. Qрар дэрхьстьн, кё эз бьхуньм.

ЭWана хэбэр дьда, мьн жи гёндари дькьр, чь-ма кё мьн дьхwэст бьхwэнда, мина хоцэ хwэнди-бума, нэр тышт бьзанийа. Мьн гот:

— Хwэндьне эзе бьхуньм, ле мьн бьбнэ малэ-кэ майин, эз ль мала Сосьн эфэнди эди наминьм, Щэwаһьр хатун нэ башэ...

— Баве мьн бь Т'емурва эз сэрwэxт кьрьм, кё шэрма Сосьн эфэнди у кёрапэ, роже сэд мэрьв на-не ван дьхwэ, хэлдэ мэра чь бежэ, кё эм тэ жь weдэре бьгёһезьн? We жь wanpa бьбэ qрьх, набэ, набэ!

— На, лаowo, ма чэнд мөһ тэтила—(йане ка-никул)—мэктэбе, паизе эме тэ бьбнэ малэка дьн.

Эз рожа пашин вэгэрийам чумэ Днадине мэктэба хwэ, ле мэде Щэwаһьр ханьме бь мьнра хwэш нэбу.

ДИСА ЛЬ МЭКТ'ЭБЕ

Р'ожтьра майин тэв зара мэктэбеда руньшти-бум, хоцэ дэрс дьдан, Мьстэфа жи мэймунти дькь-рьн, нэ эW бу эм дэрса һинбуна, нэ эW бу эм бь

Мьстэфае нэс бькэнийана, хоцэ бь кэне мэ нэнэс-йа, мэ дьзани, wэхта дэрсе кэ бькэния, фэлэqэ дьбу qьсмэте wi. We роже жи мэ дэрс кёта кьр, сэнэта шабаше дэнге зэнгьле бэwабе (йане хьз-мэткаре) мэктэбе нат, кьжане эм зуда һавие бун.

Qанунэка мэктэбе һэбу: wэхта жь мэктэбе дэрдькэтын, гэрэк чар-чар буна, рекэтане, нэрдё хоцэ пэй дэсте дьчун, се мэрьва жи гэрэк ль пеш-йа дэсте бьстьрана нэта нава шөһэр, жь weдэре жь һэв бэлав дьбун, нэр кэс бэрбь мала хwэ дьчу. Нэрсекед пешие дьстьран, йэк жи же эз бум, наве мэ нэрсекэ жи Анмэд бу.

Анмэде Э'лие Идарэ у Анмэде бре Муса эфэн-дие бьруки, бре Мьстэфае нэс.

Р'ожэки wэхта дэрсе бу, бэwаб натэ һөндөр у гот:

— Хоцэ эфэнди, нөрмэтэк дэрва сэкьнийэ, изне дьхwэзэ кё бе һөндөр.

Хоцэ изьн да. Эw кёлфэт эмьрда һэбу пенци сали, йэкэ нивчэ бу, кьнц у лачка we тэзэ нибун, ле бса тэмиз бун, мэрьв һэw дьзани кё тэзэ жь дькэне кьринэ. Сэлам да, хоцэ сэлама we вэгьрт у пьрсн:

— Бежэ, чь бь тэ лэзьмэ?

— Лэзьмйа мьн, хоцэ эфэнди,—we нөрмэте гот,—тыштэк жи төнэйэ, нэр рэща мьн жь тэ эwэ, кё тё мэктэблики пак бьди эз бьбмэ мал, чаwа

бежым, әу жи өса бьнвисә, мәктубәки жь Ибра-
ниме хвәра бышиньм, әу ль әскәрийә...

— Так әле,—хошә гот у зьвьри чәве хвә ль
нав зара гәрәнд.—Се, чар мәрьва дәсте хвә бльнд
кьрын, вәки хошә жь йәки ванра бежә «һәрә». Ле
хошә кәсира нәгот, әви ль мьн ньһери у гот:

— Акмәд әфәнди, кальх гет (йан рабә, һәрә).
Әз рабум, мьн да пәй мәте, әм чун.

Хвәлийа Диадине хвәликә ньшкә бәрк бу, бь
кәрпичед we ханман чедькьрын, вәки мәрьв бежә
жь кәвьра зәфтьр бәр хвә дьда, һун-бауәр бькьн.
Кәсибе, кә тақәта ви нәғһишта ханман чекьрана,
әрде хам дьк'олан жь ханира, к'еләке жи тәулә
жь бона челәк, голька, дәрә тәуле жи нава хени-
ра вәдькьр, дө йан се щергә жи кәвре бәста, йан
к'әрпич сәр ви диваре хвәли датанин, дьбу бьнәрд
у дьк'әтне, шарна жи пәсне ван бьнәрда дьдан, дь-
готьн: «бьнәрда фланкәсе зәф рьндә». Ханмане
мәта Әме жи бьнәрдәк жь ван бьнәрда бу.

Әм се пиләканед бәрваркәтира пәйа бун,
чунә жер, дәрики бычук ль пешйа мьн вәкьр «одә-
кә» тәрә тәмиз бу. Кәлмәле мале зәф һьндьк бун:
чәнд фраде we һәбун, ль қәлчәки дабу һәв, бәро-
шәкә бычук дәри гьрти бу, тәхмин әу шире челә-
ке бу, се кәвьр данибунә бәр дишер, һьнә дар—мар
данибунә сәр, стере хвәйи сьвьк сәр һьлда бу.

Хьсиләкә чилә бычук жи бәр стер рахьстьбу сәр
рундьньшт, тәндурәкә бычук ль қәлч бу, анцах
льнгед мәрьв теда щи дьбун. К'өләкәк ль бане «оде»
бу, һьм ронайи дьда нав мале, һьм жи вәхта тән-
дурдадане ду тера дьк'ьшйа. Бь чапкьрьна чәва дәве
тәндуре у фьрәйа к'өләке қаси һәв бун. Дәрики
бычук һөндөрда һәбу, әв жи дәрә тәула we бу,
щие челәкәке, голка weва, ле дәри бәр тәнә бу.

Мьн пьрси:

— Мәта Әме, ле челәк ван пиләкәнава те
һөндөр?

— Зәф һеса,—мәта Әме гот.—Р'ожа әульн
мьн аия, кьр нәкьр нәдһат һөндөр, дьтьрсйа, суще we
нәйване нәбу, һһа бав у калед мьн у we жь пилә-
канара чубун-һатьбун.

У ль мьн ньһери, бь к'әнәки пирәжьнайи ва
хвәш, нәрмьк әу к'әнйа, әз нәйри мам, чава бькьм?
Һәла we шәве мьн челәка хвә ль дәрва гьреда, әз
жи нәта сьбе жь тьрса ранәзам, тә дьзани дәуләт
сәре көкөмәта мә, вәлате мә һьм гөр зәфьн, һьм
жи дьз.

Мьн we шәве дәрбаз кьр, хвә шәвәкә дьне
жи мьн һьдкарн бәр руньштама. Мьн сьбе челәка
хвә бәрнәда гаране, капәки дьн жи авитә стө, мьн
го «бра капе хвә нәқәтинә». Мьн нәта эваре әв
бьрчи һишт, щәкнәм, кә иро шәльбкәк шир жи кем
бьдә. Әз чум мьн жь онща Мьсте Қәде қәфшәк

чъни, ани. Эваре мьн онщэ дани бэр дэри у челэк жь кап бэрда, ани бэр дэри. Чава кӧ онщэ дит, эш пилэканара-(пилэкан эрд кӧркори кьрьбун, хвэ жь кэвьра ченэкьрьбун?)—пэяа бу, хатэ сэр онще, тэ дьгот бав-кале ше бь чуйин-хатъна пилэкана мьрьбун,—мэте диса ль мьн нъхери у кӧнйа. Бь шн кӧне хвэйи жь дьл кӧвш бу, дьхвэст кӧфа мьн хвэшкэ.

Мэте чу пакетэк кӧгэзе тэзэ ани, кӧгэзнэ суфбун, сэр гошэки ван жи нвисара фабрике бу, мьн кӧгэз у қэлэме хвэ һазьр кьрьн у мам шивйа мэта Әме.

— Бывисэ, лаво, бывисэ, жь браке хвэра нэмэке бывисэ, кӧ эз сах у сыламэтьм, бра жь бона мьн тӧ хэма нэкъшинэ, челэка мэ жи сла-мэтэ, роже чар шэлбьк шир дьдэ, дӧда (дӧдйа) дьфрошмэ фэқйа, дӧ шэлбька жи эз дькьмэ шьлэ-шорбэ пе әбура хвэ дькьм. Щара йэк шэлбьк жи дьдьмэ заред хушка тэйә Каре, әш бедәвә дэвзъ-һанә.

Бывисэ, лаво, әва чар эрзиал мьн сэр наве қаймәқам данэ, ле тӧ щаб нэстандйә.

Мьн готе:

— Мэта Әме, Османе кӧре Софи Усьб жи бь-рьнә әскәрие, ле Софи эрзиал да у кӧре хвэ хлаз кьр, ле чьма Ибраһим аза накън? Ахьр тӧ пири, бь қануне Ибраһим гэрәк нәчә әскәрие.

— Ло лаво, қанун жь бона дэвлэтйанә, кӧе нһа ль кале кӧсиба дьпьрсэ, кӧсиб ед олам, бега-ренә. Вәки зеред Софи Усьб е мьн бйана, нһа зу-да мьн Ибке хвэ дабу азакьрьне, бәрета жи кӧсиб һа бунә.

— Мьн заньбу қәй мэте гьлие хвэ кӧта кьр, ле әше готэ мьн:

— Анмэд, қӧрбана тэмә, бывисэ бра ль хвэ мьқатбэ, хвэ нәщәмьдинә, йәки жи мьн шара дьн, жь беньшйа хвэ жера нвиси бу кӧ бьнәрда мэ дьлоп дькә. Беже, мьн кӧре Анме Қадә ани, әш пак нас дькә, әши бьнәрд рьнд хвәли кьр у сэр гәрйа, нһа лемьшт жи рабә эди дьлоп накә. Әз дьзаньм әш йәк нһа дьле Ибке мьнда буйә хәм.

Мьн нәмә нвиси у хатьр жь мэте хвэст, әше жи гот:

— Хӧде тә дйа тәра бьһелә. Р'астә незики, ле нһа әш жи гәләк тәфәқурйа тә дькъшинә, чава һабә дейә...

Вәхта интама мэ незик бу, мәнәк ма дәст-пебә. Әм мәнәки жь дәрса дьдан бьрин. Дәрсед хвэ мэ әзбәр дькьр. Тәне нәсаб у растивисар әм интһам дькьрьн һәйәта (йане комисиа) дһат пенщ-шәш мәрвь рудьньштън, ктебед дәрса ль пеш ван топ дькьрьн газн мәктәблики дькьрьн, дһатә һӧн-дӧр, сэр чока пешбәри һәйәте рудьншт, дьле кӧе кӧя ктеб бьхвэста һьлдьда, кӧи сәре ктебе бь-

хвэста, жь ведэре жи мэктэблйа пьрс дыкьр. Гэ-
рэк бе ктеб у бе шаши тэ эзбэри быгота, тэ кő
рьнд хвэнд—интһам да, кő рьнд нэхвэнда дьмайи
щида. Се-чар рэнга шэрбэт чедькьрын, ль қөлче
мэктэбе датанин, мэрывэк бэр дьсэкьни. Йэк истэ-
кан шэрбэт дьданэ мә, жь мә пьрс дыкьрын: «ки-
жан рэнги дьхвэзи?»

Кőшра фэқйа жи ль келэка мэктэбе бу.

Вэхте интама фэқи дьһатын щэм мә, гәдед мә
дьчунэ щэм вана. Фэқйа ньвышт дыкьрын, тьльсма
дынвисин, дыкьрын бьн финоа (ль вэлате Р'оме
к'омдәрхьстын тőнэ бу) дьготын: гьва кő «дәве
һэйәте we бэр wә бе гьредан, һуне рьнд интаме хвэ
бьдын». Ле нэ ньвышта, нэ жи тьльсма тő к'ар нәдьданэ
кәси, к'е паизда рьнд гōһдарйа хвэндьне дыкьр у
пак һазьр дьбу, әви рьнд жи интама хвэ дьда,
ед кő нэ ширәте хошә, нэ жи фәләде ле к'ар нә-
дыкьр, әви һәмьн интам нәдьда, мәлул у бьн чә-
вара ль мэрыв дьһери, сәре ви бьнд нәдьбу.

Дәрһәқа фэқйада әз дьхвэзъм чәнд гьлйа бе-
жъм, кő һун вана пак наскьн. Ль нәйя Диадине,
чава кő мэктэба мә тәне бу, өса жи дь келэка
мэктэба мәда һәбу кőшра Фэқйа. Мэктэба мә жь
се ода бу, ле кőшрә жь одәке у пьрти сьвдәр бу.
Дь we одеда киждә мэрыва һьм теда дьхвэнд, һьм
ль we радьзан.

Мэктэба мәда тәне хәлде нәйя мә бу, һәр

тәне дő кőрькед әшәм жь Голәсора Ташличае һать-
бун, чьмки щәм ван мэктэб тőнәбу, наве йәки
Нәсэн бу, е дьн жи Давьд бу, ле фэқи жь гәлә
нәйя у вәлата һатьбун, чьмки нәзар дәри, дәрәке
һөшрә тőнә бу.

Әw кőшрә жь бона хера хвә хәлде Диадине
жь кьси хвә чекьрьбу, нане ван фэқйа, ардуйе
вани звьстане, бь сьре жь нав мала бәрәв дыкьрын,
Фэқи жи роже дәстәк дьчу нава шәһәр бона нан-
шьвандьне. Жь бона кәлба һәр йәки жь ван да-
рәки дьреж дьгьртә хвә у дьчунэ нава шәһәр,
щмаәта Диадине жи сьрйа хвә дьзани, һәвра дь-
готын: «ратьба Фэқйа иро дора мәйә». Хварьн һа-
зьр дыкьрын, өса жи сәргин жь бона шәватә (ль
ван дәра сәргин дьшәшьтандьн, ардуйе майин: дар,
к'омьр тőнәбун) фэқйа дһат дьбьр.

Фэқик дь нав ванда һәбу, наве ви фэқи Мәх-
со бу, йәки талйани, бьнди ва бәрбьчәв бу, к'ьн-
ще пак жи лебун, әw һәйло жь нава Нәсәна һатьбу,
хвәхвә дәнгбеж бу.

Бнәлики Диадине һәбу, наве ви Һәши Қадьр
бу. Әw хвә кал бу, ле дабу зора пәра жь хвәра
жьнәкә шаһьлә рьнд ани бу. Фэқи Мәхсо жи вәх-
та ратьб бәрәвкьрьне әw жьнька шаһьл дитьбу у
ль сәр we бәнгги бьбу. Р'ожа ратьб дора мала Һә-
ши Қадьр буйа, Мәхсо жь һәвала рәща дыкьр,
дьгот:

— Иро эзе дэwsа тэ һэръм, тō нэчэ. Wэки кō
бычуйа жьньк быдита. Хōлэсэ зэф бэнги быбу.

Мәлумә, wэки мәръв дьхунэ, гэрәк дәрса хwэ
эзбәр бькә, ле Мәхсо дәрс у клам тәв эзбәр дькь-
рын.

Фәқйа дәрс дьстәндьн, дьчунэ пышта мәктәбе
у нōщре, бәр wi диwаре тав, йан сәр кәвьрәки
рудньштън, йан жи сәр пйа дьчун-дьһатън дәрсед
хwэ эзбәр дькьрын, Фәқи Мәхсо жи дьчу пыш
нōщре «дәрсә хwэ» быхунэ. К'теба хwэ вәдькьр у
дәстпе дькьр.

«Бисмилаһу рәкману рәнимм... (йане бь наве
хōде дәстпекъм, кō рәнмә, әw рәнмкьрә) тәмам жи
ōса дәстпе дькьр. Мәхсо гәрә паши навдайина хōде
дәст бь дәрсе кьра, ле wi дәй ль [һәйлока дькьр.

«Дьле мьн канингадор бь қьщи,

Же дьфьри щот wәрдәкед пәр нарьнщи,

Хwэзьла мьн wi әвди һати, бь чәве хwэ дит
Бь нета дьле хwэ зәwьщи».

Әгәр мәръв быһатана, диса ктеба хwэ вәдькьр:
«Бисмилаһу рәкману рәнимм... Әлнәмдōлилаһи рәбъл
әләминни... (йане шōкра хwэ жь тәра тинъм, халь-
қе А'ләме).

Һәма мәръв жь wi дуркәтәна, әwi диса дәст
бь клама дькьр:

«Әле дине, тә чәв рәшън жь канйа кьла,

Тә поре рәш ль нава мьла,

Әзе Кәлима (наве жьньк Кәлимә бу) хwэ бь-
рәвнъм.

Бавежмә Щущане гонде мьла».

Һәр каре Мәхсо әw бу, кō бь бәрбычәвйа
хwэ у дәнгбежйа хwэ жьньк ль сәр хwэ бэнги кьр,
ахьрйеда жи рәванд бьр. Нә пьрс-пьрсйар у гәрән-
дьна Кәщи Qадьр, òса жи де бав у қәwме we
һызанин Мәхсо Кәлимә кōда бьр.

Әw фәқйана тәмам нәдьбунә мәллә, ниве пь-
ри дәрдькәтън дьз, қачах, меркōж.

Әм диса вәгәрнә сәр мәта Әме. К'и гава Әме
жь дәрда быһата, хошә жи дьзани we изна мьн бь-
хазә. Әме хwәхwә жи дәрда дьһат, ль мьн дьһе-
ри, мьн жи дьзани, кō хошәе жь мьнра бежә: «Ан-
мәд әфәнди, калх гет». Әз радьбум, дьчум, диса
мьн әw «ода» тәрә-тәмиз дьдит.

Шарәке жи мәте чь гот мьн нвиси, wәхта әзе
рабума, дәсте хwә да сәр мьле мьн, гот:

— Р'уне, кәрке баш, руне, те һна һәри.—Мьн
ōса заньбу, кō шōхōләки we һәйә. Әw чу свдәре,
тәwькәкә бычук дәри гьрти нав быхерйа тәмьрида
бу ани, шәлбыкәки бычук жи ани, дō ав шәлбык
wәрдан, жь тавьке шир бәрда шәлбык, щи шәкьре
қәйдайи мәзън авитә нав, ль һәв хьст, да бәр мьн:

— Вәхwә, лаwо, вәхwә, шире гәрмә, тō сәр рәш
у сьпида дьнери, бьра быкәвә сәре тә.

Мьн гот:

— Мәте, эз мала Сосын әфәндида дьминьм, чьма чь тәнә эз бьхөм?

— На, көре мын, вәхвә, Ибке мын жи ль вәлатанә, бәлки дайикәк шәлбькәк шир бьдә ви жи.— Әв сәр қарәфиска бәр мын рунышт, кәта мын шире хвә вәхвар.

Әм һәр пенщ гәдед көрманщасоә жь гөнда сәр хәбәрәки бун, тфақа мә йәк бу. Мәһәки дәрс тәнә бун, гәрәк әм дәрсед хвәйә дәрбазбуйи һинбуйана, рьнд әзбәр бькьрана жь бона интаме. Жь бой we йәке жи чар-пенщ гәдед мәктәбе дьбунә йәк, одәк бь мәһәки кьре дькьрын, шәв рож теда дьхвәндьн, дәрс әзбәр дькьрын. Өса жи мә һәр пенща одәк кьре кьрьбу. Мәнмуд тьрк бу, бре Мәмәд әфәндие ньфус кәтьби бу. Әви жи тәв мә одә гьрт, мә тәв дьхвәнд.

Бре ви арақ вәдхар, Мәнмуд готә мә:—вәрьн әм һәрнә щәм һайрое дәнчи, арақе бькьрын, биньн вөхөн.

Вәхарна арақе йасах бу, тьрка вәдхар, әв жи дьзива, ле глие Мәнмуд кәтә сәре мә. Әм чун, мә жь һайро нив истәкан арақа кьшмиша стәнд, ани. Мә дәрә оде сәр хвә дада, кәсәк бь мә нәкәсә, нан пәнире мә бол, әме «кампанье» расткьн. Нһа кәсәк жь мә сәрда начә, йәк мә жь йәкира дьбежә: «Бәре тә вәхвә»... Әм нәшөрьн сәрбәст һьлдьн, дө длопа сәр хвәдакьн, әм жь һәвра дьбежьн: «әм

зарьн, рувие мә тәнькьн, we рувийед мә бьшәвь-тинә».

Һәрнәйсә, мә гөлма әульн кьрә пара Мәнмуд. Мә готә: «тә тьрки, бәре тә арақе вәхвә, паше әм». Көл-наләки мә Мәнмуд қайил кьр. Чь сәре вә хвәшкьм, мә шәш «хорта» кәта әсрә анщах әв нивистәкана арақе хлаз кьр, ле һайрое дәнчи роже дәһ истәкан жь we арақе вәдөхвар, қәт мынәт жи же нәдьгьрт.

Һәр йәки жь мә дәһ ав дәве хвә вәрдан, вә-ки бина (бена) арақе жь мә нәһата, вәки пебьнәс-йана we рьнд госте мә нәрм бькьрана, ле әм һе-са же хлаз бун. Мын әди һәв ручке арақе дит, кә-та апә мыни Бәкьр ль Идьре хөлам бу, рожәки дө тас арақ бь лавайа да мын, йәк жи бь дәсте зоре, ләма жи әз шәв рожәки нәкьш кәтьбум, мал у хушкәд мын тер сәр мын гьрйабун, кө әзе бь-мьрм.

Кәта мын интам көта кьр, мал жи бәрбь зоза-на һьлгәрийан. Мын хвә ль вәре Тәмаше гиһандә зозанйа. Гәләк бь мынра ша дьбун, ле дйа мын жь нәмйа зәфтьр ша дьбу. Әз жи гьр шабум. Паизда кәта сәре һавине әз мина чьвика қөфәседа бум. Әв дәрсед гран дьданә мә, анщах мә пера дьгиһанд, вәхте мә тәнә бу әм ләзәки бьчуна нава зара, тәв ван бьлиста. Әгәр шарәки жи әм бьчуна, гәрәк зу вәгәрийана, бьгиһштана дәрса. Сьбә у эвара ль сәр

рйа мэктабе ма листьна зара дьдит, һәр шара сту-
йе ма сәр листькеда хар бу, ле нһа? Нһа эз эди
жъ бьн we щәбре дәркәтьбум, мире дьле хwә бум.
Мьн зар топ дькьрын, дьлист, нәта эваре мьн дь-
хwәст бьлиста, бьрчибун нәдькәтә бира мьн, эгәр
ти бйама жи чь бол?—авед канйа у бәләкйа.

К'аре ма нәта эваре листьн бу, тә дьгот қәй
әw жи дәрсәкә, эз же шунда кәтьмә. Эз бьбумә
һостәе листьке, мьн гәләк листьке тәзә зар һин
кьрбун, әw листькана ль Диадине һәбун, гәдәд
гөнд әw листькана ньзаньбун.

Мәрвь, кә дәрдькәтә кертә пеш обе, жъ синоре
Иране бьгрә нәта дәшта Зәнгезуре у Базиде, чйаед
Чобане, Кәла К'очо, шийалива бавежә Диадине, нә-
та Ташличәе бьһата Дера Надо, Бәдо (наве дере
Учклисәбу) чйаед Соране у Қәмьлбушахе (гөнде
баве нвискарә әрмәниайи бь навидәнг һәвалә һра-
чйа К'очар), чйа у баниед Мәләқәре, Таге Хеч у
Қәрәще, нәта бьгьһишта сәр дйаре гәлине Зила дәс-
те чәпе, әw кьре бесәри, бебьн, жъ Гәра Ге, Гьре
Нерйа, шыкәвтед Шивәдәре нәта щотәке Тәндурәке
дьһатнә хөйан. Мьн Т'әндурәк нәдит, ле дьготьн, wә-
ки әw зйарәтә, қөрбана дьбьн бәр we шәрже дькьн.
Сәре we дө щйа алава кәск у сор дәрте, дәре һәр
йәки қаси дәре тәндурәкейә, гоште қорбане сәр wi
агьри дьпежьн. Бь тәхмина мьн әw вулкане тәмь-
ри буйә, ле дәwса wi һе һәбуйә.

Әw зозан лайиқи наве хwә бу-Т'әмашә. А ма-
ле ма чубунә we зозане. Р'асти жи жь we дәре мә-
рвь ль һәр дәра тәмашә дькьр. Дәwса обе гәрәкә
фьрә бу, дө кание we һәбун, йәк мала аге ль сәр
дани бу, кәс нәдьчу сәр, йәк жи бьнатара обеда
бу, әw йа гөндйа бу. Ле авед бәләкйа жи жь кә-
вана феза обе дьһатьн бь чәнд щәwька, бәләки дь
кәванеда мабун, тә дьгот мәхсус хwә щие к'орда
вәшартьнә, кә нә ба паки же бьгьрә, нә жи зәрәқа
роже. Шара, wәхта гәрме, пәз данин ль тәрәзьяна
дәве сәләкине дьданә мәгәл, һьнә пәзед лапә қәләw
дьчун сәр бәрфа бәләкине мәгәл дьһатьн, шьвана
дьгот: «Әw дьхwәзьн дув у бәзе дьлһьнава кьзьрк-
бьн».

Жьнәкә бийә шаһьл дь обеда һәбу, наве we
Кәве бу. Шарәки эз жь зара хәwлә кьрьм у гот:
— Акмәд, Әсмәр ньж тә дькә.

Wi чахи мьн кьзькьрын (ньжекьрын) ньзанбу
чйә, ләма жи мьн гот:

— Эзи бь әсмәрьм,—у рәвим чумә нава зара.

Шара дөда диса Кәве тә бәлг жь мьн нә-
хwәнд, шара сьсйа һат, эз хәwлә кьрьм, бь дәсте
мьн гьрт, гостиләкә тунще зәрә қашсор хьрпышандә
тьляа мьн у к'иськәки қәнәwьзи (йане шолк)
кәски морикьри жи кьрә дәсте мьн, гот:

— Әсмәре жь тәра нишан шандйә.

Мын ле ньһери у дэнг нэкър, щара дэнгнэкърн
эшарэта қайилиейә.

Дәрәвә, мәрве сьст зу те хапандьн. Хасма
кө жьн, әв мәрве қалс, сьст дьгәрә, вәки мәтләба
хвә бинә сәри. Жь сьстйа мын Кәвә аз сәрвәхт-
кърм. Чәнд щара жи, паши дотьна пәзе нивро,
Кәва кьн әм дь нәпәһиәда дьгһандьнә һәв. Әсмәре
аз нәмез дькърм у пач дькърм, ле мын на. Щара
сьсйа Кәва кьн аз һини пачкърне жи кърм.

Әсмәр жь мын мәзһитър бу, әди гһиштбу. Әз
жи растә дь бәжнеда бльнд бум, ле нөсне дьнеда
әвқас жи бәрбьчәв нәбум, йәки ашқорки бум, позе
мын жи тыштәки жь поза дьрежтър бу. Бь тәхмина
мын Әсмәр бь ширәта Кәва кьн нә кө дьл кәтәбу
мын зари, ле әв дьл кәтәбу хвәндьн у кьнщед
мын, хасма кө әв қәйтәнед рәнг—рәнгйә дәве мьле
мын у қотка рәшә финое мынва. Кәта кәтабуна тә-
тиле аз жи эгешә сәр Әсмәре гәрм бум, ле пак бу,
паши дө мәһа гава аз бь изьн һатмә мал, гьстьн:
«Әсмәр данә мер у сийаркърнә бьрнә». Бь ви тә-
һәри мразе мын у Әсмәре тәрьби.

Паизе әм ль мәктәбе бәрәв бун. Ле ве щаре
аз әди ль мала Сосьн әфәнди нәдьмам, қонаха мын
бьбу мала Ә'мәр чавиш.

Ә'мәр чавиш мәрвәки қьрһнтә бу, мале дьне-
да тәһьк бу, көре ви Ә'бдөлнәмид—һәвалә мыни
мәктәбе бу. Декә ви һәбу нәйште пенщ сали бу.

Чәхә кө Ә'мәр чавиш нәвт сала чубу әскәрие
(әскәрийа ви чахи нәвт сал бу), дйа ви кәвчие
ви нанхварьне нәвт сала жи бәр пышта хвәда хвәй
кърбу, шәве жи дьда бәр сәре хвә у радьза. Вәх-
та Ә'мәр вәдгәрә те, дьбеже: «лаво, һане кәвчие
тә». Ә'мәр чавиш жи зәф қәдре ве дьгьрт у рьнд
жи хвәйи дькър. Ле жьна ви-Кәле, зәф пьнти бу,
шөхөле тәмиз нәдькър, харьна Кәле чекьра мәде
мын нәдчуйе, кө бьрчи дьмам чарнәчар мын дьхвар,
ле вәй ль мын ве хварьне.

Хушкәкә Ә'мәр чавиш һәбу, навә ве Хәще бу,
мере ве һатьбу көштьн, бист салиа хвәда сәр кө-
рәки тәне руһыштьбу, нәта эваре сйар бу, тәв мера
бь чәк у сильк дьгәрйа, жь дө сала шунда әве
нәйфа мере хвә һьлда. Т'ө кәси һьдқари жь Хәще
хәбәрдә. Гава әв бьһата мала бре, дьготә Кәле:
«Пак гөһдарйа көре Шәвешә бра бькә, әм насе һә-
вә бав каланьн, һәма тә бедьльа Акмәд бьки, кәле
бавә тә, әзе тә бькьмә хөре гөлләки, тә гәвәркьм».
Әм тәв жи дькәһийан.

Нәвтеки руһыштьна мәктәбе ль мә хвәш нәдь-
һат, чьма кө әв се мәһ бу әм аза у сәрбәст ль чйа
у банйа дьгәрйан, ле паше мә һеди-һеди хвә да
бәр нире хвә.

Мәта Әме, кө аз дитьм, зәф шабу, дәст стуйе
мынра бьр, аз пач кърм, пьрсйара дйа мын кьр:

— Акмәд, лаво, һьнги тә чуйи мын һе мәкту-

бәк жь бьраке тәра шандйә, кәс гөнәбу бьнвисийа, әу мэк'туб жи әз чум, мьн лавайи ль Хейрәдине бразие мәллә Бәк'р к'р, жь мьнра нвиси.

Ораре мьн у мәте бу әв, кә эди нә вәхта дәр-са, паши шабаше әз мәгера нәме бьнвисьм. Р'ожә-ки диса әз чум. Мьн нәма мәта хвә нвиси, шәл-бькәк жи шире хвә вәхар. (Мьн вәнәхара, мәте we бьхәйдйә). Әз у мәте дәркәт'ын, гөндьрежәк к'әт'ьбу сәр пуш у тәлаше мәте, кә дабу сәрнәв жь бона дәбара чөләкейә звьстане:

— Ношә, ношә, һәй мала хвәйи ле храб буйе,— мәта Әме дьгот,—к'е мьн һәйә дәбаре бинә, тә жи дөхви?—Кәвьрәки бьчук авете. Әва чәнд щарә мьн жь хвәйе тәра готйә, ле мқатие ль тә на-кә. Әв пак буйа we бьһата бьбйа эшәкчи? Әв жи дьбежә: «Әз нәбйе Сөрмәли Мәмәд пашамә, көре Акмәд бәгемә... Ләма дьбежьн: «Жь вәлйа хвәли, жь хвәлйа жи вәли...»

— Мәта Әме, чьма әв көре бәганә?

— Әре, лаво, көре Акмәд бәгейә, кә чәркәза ль кәла Т'опрах'қәле, әв у Ә'вд'ьла бәге бре ви кәш'т'ын, әв нькйатәкә тәмамә, паше әзе жь тәра ви гьли бькьм.

— Мәте, ле вәки бәгә чава һатйә буйә эшәк-чи? (эшәк'чйа бь барә к'әра дьчун гуни у сәргин данин дьфрот'ын, пе әбура хвә дькьр'ын).

— Ло лаво, вәки агати нәбә, тәв жи эшәк-

чинә, ле чьнә? Нә хвәнд'ьна ага һәйә, нә жи сәнә-тәки ван, ле наве ван у мале ван нәбә тәв жи ми́на ви Сәкид бәге мә we бьбнә эшәкчи.

Мьн хатре хвә жь мәте хвәст у чум, ле гь-лие кә мәте гәрә жь мьнра бьк'ра, мьн ньдзани чйә, ләма жи мәрәқдар мам, кәнге мәте we нәқле жь мьнра бькә.

Р'ожа иние бу, һесабуна мә бу, әм у гәләк мәхлу'қәте Диадине чунә we мәйдана мәз'ын, ль к'и-дәре дә'вәтәкә гран бу.

Баба әфәнди (дәвләтики Базидеи қаран) қиза Мьстәфа әфәнди, Щәмилә, хвәст'ьбу жь Мьстәфае көре хвәра. Дә щйа говәнд дьгәрйа: йәк һөндөр кәвша Мьстәфа әфәндйә зәф мәз'нә суркьрида, йәк жи ль пыш суре. Баба әфәнди се дәст дәф у зөрнә анибун. һөндөр суреда дә'вәт'йа, хорт, қиз у букед әфәнди у агәләред Диадине дьлист'ын, ле дәрва жи щмаәта ортә у к'әсиба дьлист'ын, ле к'әсиб дһа зәф бун...

Незикйа буксийаркьрьне һәрсе дәст дәф у зөр-нә анин we мәйдана мәз'ын, қәйде сйара лехьст'ын, сйара дәст бь листьке к'р у кәтнә щьриде.

Дь нава сйарада һәбу. Әлоє *Мьнйәдине. Ә'ло қьр'нтә бу, әв сйарәки зәфи баш бу, һьм жи ла-қьрд'чи, ль к'идәре руньшта, мәщльса доре жь к'и-си ви дькәнйа. Ага у хөлам ль щәм ви йәкбун, хәбәра ви һат, гәрә бьгота.

Ә'ло р'ым у шәшханед хвәйә бәре һе хвәйи к'рьбун. Р'ождә дә'вәтә сйар дьбу б'ь вана дьлист. Ә'ви тәнгед зин вәдьк'рын, ч'ьқас бае һәспе бу да-жот у дьбу ширқә-ширқа зәнгуйед Үи л'ь сәр п'ьш-та һәспе л'ь һәв д'ьх'ьст, р'ым б'ь бае һәспе давит, л'ь пешйа Үи р'ым г'өт дьбу у ж'ь бае һәспе р'ым һ'ьлд'ьда. Мә нәдит, л'е д'ьгот'ьн: «д'ь шаһ'ьлтйа хвә-да, ж'ь бае һәспе шотки л'ь әрде д'ьх'ьст у сйар д'ь-бу». Л'ь Үе мәйдане сйар бунә д'ө қәлфа, ш'ьрид лист'ьн. Агаләр у әфәндиед Диадине мәр'ьвед к'өк'ө-мәте жи л'ь арәки бәрәв б'ьбун, тәмашә д'ьк'ьрын, Ә'ло дуз р'ьк'ьефи сәр к'ома г'ьрәг'ьра д'ьк'ьр, ә'в ж'ь бәр д'ьрәвин, Ә'ло чар с'ьх'ие шәшхана (фишәнгед барутейә бе г'өллә) бәрд'ьда Үан, ә'в д'ь тоз у х'өба-реда д'ьман, ишар вәдгә'рйа орта мәйдане, р'ьк'ьефи сйара д'ьк'ьр. Сйар ж'ь бәр д'ьрәвин, ә'ви пара ә'в д'ьданә сәр с'ьх'йа у қунр'ьма.

Мәр'ьвәк Диадинеда һәбу, на'ве Үи Нашиә Жар бу, сәр у руе хвә бәрдабун, қреж, г'ьнш'ьрок у ақ'ьлс'ьв'ьк бу. Турәки парсе м'ьлда бу, ж'ь нав шәһәр хвәра парс д'ьк'ьр. Ж'ь беог'ьрира Наши һат, Үе мәй-данера дәрбазбә, һәрә. Л'ь орта мәйдане Ә'ло р'ь-к'ьефи сәр Наши к'ьр, д'ө с'ьхи бәрдане у же дәрбаз бу. Наши д'ь нав тоз у думанеда онда бу, л'ь сто һәв Үәр бу. Нәта Үи хвә раст к'ьр, к'ө б'ьрәвә, Ә'ло шарәкә д'ьне хвә гиһанде, д'ө с'ьх'ие д'ьне жи сәр һәв бәрдане, ә'в л'ь әрде на'ва тоз у думанеда вәқәрп'ьр-

чи, Ә'ло хвә б'ь г'ьрәг'ьрара гиһанд, д'ө с'ьхи бәрданә Үан, л'е Үе шаре ә'ванә се-чар дар л'ь Үи у һәспе дан. Ә'ло Үәхт онда нәк'ьр, Наши хвә раст нәк'ьрбу, р'ьнгинйа д'ө с'ьх'ие д'ьн сәр сәре Наши һат'ьн, ә'в думанеда онда бу. Ә'ло л'ь сәр кәспе пәйа бу, торбе Үи парсе ж'ь ст'ө дәрх'ьст, сйар бу, р'ьк'ьефи сәр агаләра к'ьр, нәму ж'ь һәв кажоважо бун. Ә'ви да сәр Баба әфәнди, хвә гиһанде у шәшханә пера г'ьрт, с'өнда беф'ьтийа хвар у торбе Наши парсе д'ьреж к'ьре у г'өте:

— Т'ө Үи торбәйи на'вежи стуйе хвә э'е тә д'ь с'ьх'йада б'ьх'ьш'ьбин'ьм, на'ва Үи мәхлуқәта тә б'ь-к'ьмә әлә'ват.—Дә, Баба әфәнди һ'ьм ж'ь т'ьрса хвә, һ'ьм жи ча'ва к'ө ба'ве за'ве (лақ'ьрдйед өсә әдәтбун) торбә г'ьрт, а'ветә стуйе хвә.

—Гәрәк,—Ә'ло гот,—т'ө һа парсәкчи буйайи, Үә-ки тә қәдре к'әсиб-к'усиба б'ьзанийа, мале тә ж'ь худана мә к'әсибанә, һәр йам'ьдә бәла Үә л'ь мә д'ьгәрә,—һәй лула шәшхане жи д'ьн'ьчанде,—зу һәрә. Иро жи бәла тә л'ь к'әсиба жар у бәләнгаз гә'рйа, Үәки дә'вәтә к'өре тә нәбу'йа м'ьне ч'ьма фә-қир а'ва б'ьда шәзарәте? А? Дә зу, дә зу д'ө мәши-дие с'ьпи дәрхә б'ьде, бра Г'әши «һәрә д'ьа' л'ь м'ра-зе бук у за'ве б'ькә.

Баба әфәнди мәшидик дәрх'ьст к'ө б'ьдә, Ә'ло р'ьнгс'ьх'ик бәрда дәст у п'йа. Ә'ви һ'ьла'вет у д'ө мә-шиди (мәшидик д'ө манате зер бу) д'ьрежи Ә'ло

кър.—Һане быгрә, хөде бәла хwә быдә тә,—Баба гот,—тә әм рәзил кърн.—Торбә жь стуйе хwә дәрхьст. Ә'ло торбе Һ'ащи авитә сьтө, к'нщ-мьн-щед ви даwәшандьн, һәрдө мәшиди данә Һ'ащи, дәсте ви дьрьщьфин, жь шабуна ньдзани чаwа бь-кә, чьма кә әви фәдири әмре хwәда мәшиди щеба хwәда нәдитьбун.

— Дә һьлдә у банздә, әз һәвалә wәмә,—Ә'ло гот,—һькарьм бьбмә һәвалә ван, мале ван к'әда әвданә, әw щәкнәминә,—дә әw щмаәт жь мәзьна нәта бьчука Һса к'әнийан, зьке хwә гьртн у чун. We дәрһәде се-чар рожа һе гьли дькърн, һьм ль нава шәһәр, һьм жи ль мәктәбе.

Шабаш бу. Әм жь мәктәбе дәрдьк'әтн, мьн дит мәта Әме ль бәр диwер сәкьнийә, әз сәрда чум, мьн же пьрси:

—Мәта Әме, чьма ль we сәкьний?

— Һивйа тәмә, лаwо, тә бейи, к'агәзәки жь Ибке хwәра бьнвиси.

Әм тәв лехьстн чун, мьн мәктуб жь Ибра-һимра нвиси, Һса жи пьрс кър: «төе к'әнге бь изьн бейи мал»? Әви нвисибу, кә «әзе бем». Әз рабум хатьре хwә бьхwәзьм, ле гьлие мәте к'әтә фькра мьн.

ХОЗАН У МӘМӘД ПАША

— Мәта Әме, нә тә гот: «Әзе сальхе Мәмәд паша жь тәра бькьм?»

— Әре, лаwо, wәки wәхте тә һәйә, руне, әзе жь тәра бежьм. Әз жи дьхwәзьм мәрвәк һәбә, әз пера хәбәрдьм, йан на нәта әваре тәне әз кәр у геж дьбьм. Р'уне лаwо, руне...

— Сормәли Мәмәд паша мерәки зори зор бу,—мәта Әме дәстпе кър,—әви кәсабе мьрьне жь хwәра нәдькър. Чахе кәла хwә чекър, мәрв һьлдан бьрь-нә тәмаше у пьрси: «әв кәла мьне чәнд сала әмьр бькә?» Әw мәрвана дьбежн: «Qәт на we сәд сали әмьр бькә». Әw дьбежә: «паши сәд сали әзе диса чекьм».

— Демәк, жь нәмьра буйә,—мәте гот.—Әре, көре хwәйи дәлалра бежьм, Хозан wәлатәки қумә гәрмьстанә. Мьләте Хозане мьләтәки мерхас у Һса жи сәрсах бу, бәр дәwләта Али Осман асе дьбу, хәрщ у верги нәдьда дәwләте. Дәwләт нәчар ма, әскәр шандьнә сәр wана, диса тыштәк пе нәкър. Дьготн әwана дьбунә дө дәста, хwә хиши нав қу-ме дькърн. Әскәр, кә дьһат, тыштәк реда нәдьдит у дәрбаз дьбу, пешда дьчу. Әwана дәстәк жь пешие жь бьн қуме дәрдьк'әт, дәстәк жи пашие, дькърнә орта хwә у ледьхьстн, к'ок ль әскәре Р'оме данин, дә е қәнщ әw бу жь мале нәһатьбу. Ле, лаwо, һа

кър.—Һане быгрә, хөде бәла хвә быдә тә,—Баба гот,—тә әм рәзил кърн.—Т'орбә жь стуйе хвә дәрхьст. Ә'ло торбе Һ'ащи авитә сьтә, к'ынщ-мьн-щед ыи дауәшандьн, һәрдә мәшиди данә Һ'ащи, дәсте ыи дьрьшьфин, жь шабуна ньдзани чава быкә, чьма кө әви фәқири әмре хвәда мәшиди щеба хвәда нәдитьбун.

— Дә һьлдә у банздә, әз һәвалә вәмә,—Ә'ло гот,—һькарьм быбмә һәвалә ван, мале ван кәда әвданә, әв щәкнәминә,—дә әв щмаәт жь мәзьна кәта бычука йса к'әнйан, зьке хвә гьртн у чун. Ве дәрһәде се-чар рожа һе гьли дькърн, һьм лә нава шәһәр, һьм жи лә мәктәбе.

Шабаш бу. Әм жь мәктәбе дәрдькәтн, мьн дит мәта Әме лә бәр диуер сәкьнийә, әз сәрда чум, мьн же пьрси:

—Мәта Әме, чьма лә ве сәкьний?

— Һивйа тәмә, лаowo, тө бейи, к'әгәзәки жь Ибке хвәра бьнвиси.

Әм тәв лехьстн чун, мьн мәктуб жь Ибраһимра нвиси, йса жи пьрс кър: «төе к'әнге бы изьн бейи мал»? Әви нвисибу, кө «әзе бем». Әз рабум хатьре хвә быхвәзъм, лә гьлиә мәте к'әтә фькра мьн.

ХОЗАН У МӘМӘД ПАША

— Мәта Әме, нә тә гот: «Әзе сальхе Мәмәд паша жь тәра быкьм?»

— Әре, лаowo, вәки вәхте тә һәйә, руне, әзе жь тәра бежъм. Әз жи дьхвәзъм мәрвәк һәбә, әз пера хәбәрдьм, йан на кәта әваре тәне әз кәр у геж дьбъм. Р'уне лаowo, руне...

— Сормәли Мәмәд паша мерәки зори зор бу,—мәта Әме дәстпе кър,—әви һәсабе мьрьне жь хвәра нәдькър. Чахе кәла хвә чекьр, мәрв һьлдан бьрьнә тәмаше у пьрси: «әв кәла мьне чәнд сала әмьр быкә?» Әв мәрвана дьбежьн: «Qәт на ве сәд сали әмьр быкә». Әв дьбежә: «паши сәд сали әзе диса чекьм».

— Демәк, жь һәмьра буйә,—мәте гот.—Әре, көре хвәйи дәлалра бежъм, Хозан вәлатәки қумә гәрмьстанә. Мьләте Хозане мьләтәки мерхас у йса жи сәрсах бу, бәр дәвләта Али Осман асе дьбу, хәрщ у верги нәдьда дәвләте. Дәвләт нәчар ма, әскәр шандьнә сәр вана, диса тыштәк пе нәкър. Дьготн әвана дьбунә дә дәста, хвә хиши нав қуме дькърн. Әскәр, кө дьһат, тыштәк реда нәдьдит у дәрбаз дьбу, пешда дьчу. Әвана дәстәк жь пешие жь бьн қуме дәрдькәт, дәстәк жи пашие, дькърнә орта хвә у ледьхьстн, қок лә әскәре Р'оме данин, дә е қәнщ әв бу жь мале нәһатьбу. Ле, лаowo, һа

готын. Йэки жи дьготын эwana пешийа сйара банз-
ддан, сйара дьда сэр, чава жи дькьрын бь ванра
нэдгьништын, чьма кō тэхтькед чокед ван тōнә
бун. Йэки жи гәрм у демьстан, алткьрына ван чә-
тын бу.

Солтане Р'оме нәчар ма, гази Сормәли Мәмәд
паша кьр, бьрә Стәмболе у жера гот: «чарә
бь Хозане набә. Гәрәк тō әскәре әшира бәрәвки
һәри сәр Хозане, wана алтки, хәрщ у хәраще ван
жи топки бини, әзе рōтба тә бльнд бькьм». Аһа жь
бона рōтба хwә, бь кәзара әскәре нәфия'ме бәрәв
кьр бьр... Ниви же шунда нәһат, ле әw wәлат алт-
кьр у хәраще кәвт сала жи топ кьр, ани.

Бәдбәхтиә ль wi у әскәре wi дәстда. Вәгәран-
дьне, ниве редабае Саме ль әскәре wi рабу. Дьбежын
баки гәрмә, ль кә-да йан гәрә бьмрә, йан корбә, йан
жи дәрдек жера пәйда дьбә. Ишар, жь кōре хwәйи
дәлалра бежьм, нәхwәшикә гран дькәвә нав әскәре
Мәмәд паша, кō кә дьмьр чәл дькьрын, кәта дьһат-
нә әwьра майин, дәстәкә дьн нәхwәш дькәт. Ынәк
жи ль we әwьре чәл дькьрын, оса wi тәһәри тен
дәрдыкәвьнә wәлате Сәрһәде (Анатолиә).

Ә'вдале Зәйньке дәнҗбеже Мәмәд паша буйә, әw
жи қонах-қонах клама давежә сәр ван у тен. Аһа,
жь бона чинбльдкьрына Мәмәд паша, қәдәрәк сйа-
ред wi һатнә кōштын, нивәк жи бае Саме леда
қыр кьр.

Әм ль вьра бежын чәнд к'ламед Хозане, е кō
Ә'вдале Зәйньке готьнә:

«...Ван нәхwәша налә-налә,
Ль wәлате хәриба нә щйә, нә ньвинә, нә бәрпалә,
Дәрде ван нәхwәша тасәк ава зозанед Сьлибани сарә.
Чумә Хозане, сәре сука
Рәже тәбатйа мә тōнә жь дәст гәрме,
Шәве хәwа мә нае жь дәст wақә-wақә ван wашика:
Кōле тō бькәви мала хwәйе ве Хозане
Чава жь һәв қәтандийә дәсте гәләк зава у бука.
Wәй Хозане, wәй Хозане,
Дә бра хōде храб бькә ава тә зозане,
Әзе чәве хwә ль нава [сйара дьгәриньм,
Әз ньзаньм Қәймәзе эзди-сйаре Қōлә, Фәқи Әли —
Сйаре Гәwро к'ане». (Қәймәзе эзди у Фәқи Әли мерхасед
Мәмәд паша бунә).
Wәй дōнйәе, wәй дōнйәе,
Қода бе һәрсе рожед фәләке, дума тә дōнйәе,
Фәләкә хайинә, бь Сормәли Мәмәд паша,
Фәқи Әли сйаре Гәwро, Қәймәзе эзди сйаре Қōләр'а нае.

Жь кōре хwәра бежьм, әскәре Мәмәд паша
те дәрдыкәвә сәрһәде, хwә дьгьнинә щие һеньк у
ава сар. Әварәки әскәре wi дьәwьрә. Чадьра Мәмәд
паша жи ль гошәки әскәр, щики беқырәқыр, ль сә-
ре топәки ледьхьн. Wәхта разане тула бәләк ль
дәре чадьре ледьхә. Мәмәд паша радьбә дәрдыкәвә,
дьбинә, кō мәрәки мәзын (зйә) кәтйә нәwалә бәрбь
чадьре те. Мәмәд паша дькә кō вәгәрә чадьре,

шуре хwә һылдә, мәр почка хwә давеже, бәрбь хwә дькьшинә у хwә ле дьалинә.

Жьна Мәмәд паша—Шәwahьр ханьм, дәрте дәр-
ва, әщәбәкә гран бь чәве хwә дьбинә. Зйа
тәмам хwә ль паше аландйә, һәр әви һәрдо дәстед
хwә бльнд кьрьнә, нәк'әтьнә бәр қәтед зие. Әw жь-
на хwәра дьбежә: «Шәwahьр, зу шуре мьн бь мьн-
ра бьгьнинә». Жьн шур тинә, жь калан дькьшинә
у дьбежә: «мьлед тә нахәбьтн, бьсәкьнә әз қәтед
зие жь нава тә бьбьрьм». Әw дьбежә: «на, хәлқе
сьбә бежә:—әw хьлазе жьна хwә бу. Шур бьдә
мьн». Дәсте wi пак нахәбьтә, нәтә әw қәте зие жь
нава хwә дьбьрә, зйа жи парханед wi дьгөвешә,
һурһури дькә у дькә зьк: Мәмәд паша бь қәте зйе-
ва тәв дькәвьнә әрде.

Көре хwәра бежьм, дь Т'опрахқәледа чәр-
кәз һәбун. Дьготьн вәхтәки падше урьс әw сьргун
кьрьбун. Н'өкөмәтә Т'опрахқәле ль дәсте ванда
буйә. Сөрмәли Мәмәд паша жи рож нәдьда сәре
чәркәза. Вәхта кө чәркәз шаба мьрьна Мәмәд па-
ша дьһен, Омәр чәркәз, мәзьне чәркәза, қайимә-
қаме Т'опрахқәле жь әйнатара дьшинә дәф у зөр-
не тинә у дь нәwша хwәда ледьхә. Айһай, әви нә-
мәрдикә зор кьрьбу.

Дәһ көре Мәмәд паша һәбун, Ә'вдөләһ бәг
мәзьн бу. Әw һивйа бра насәкьнә, дьчә диwана
Омәр чәркәз дьбежә:

— Әв чь дәфә, чь зөрнәйә?

Омәр чәркәз дьбежә:

— Чьма тә һызани? Әw дәwәтә мьн у Шәwa-
һьр ханьма дйа тәйә.

Көре хwәра бежьм, Ә'вдөләһ бәг рьк'еф дьке,
қәт наһелә жь ши бьпьрпьтә. Қәмәки дь сәре дьле
Омәр чәркәзда дькә хар, wi дькөжә. Чәркәзед оде-
да рьк'ефи сәр Ә'вдөләһ бәге дькьн, бред Ә'вдөләһ
бәге жи хwә пера дьгьһиньн, жь һәрдо йалиа жи
мер тенә көштьне, Ә'вдөләһ бәг ль бәр дәри, кө
қәмәки давежә чәркәзәки, қәма wi дь сәрдәра одеда
гөт дьбә. Көре хwәра бежьм, чәркәзәки бльнд қәмәки
ль сәре Ә'вдөләһ бәге дьдә, чәрме тәпа сери пақьж
дькә, тинә сәр әһйеда дькә хар. Ле бь готьна гот-
йа әһлие кәле жь сәр суре кәвьр у кәрсәкбун ль
чәркәза дьхьстьн у бьрәк те көштьн жь бо we
нәмәрдйа ван кьри.

Р'ом те дькәвә орте, жь һәв дьқәтинә, кәсәки
нәпьс нәкә.

Ә'вдөләһ бәг бьриндар дьбә, wi дьбьн, сәре wi
чьлә дькьн у чәнд рож дәрбаз дьбә әw жи бәрә-
бәрә пак дьбә.

Вәхтәки һәwәре тиньн дьбежьн: «әскәре чәр-
кәза һатә сәр wә». Ә'вдөләһ бәг дьбежә: «зукьн
чәк-силне мьн биньн, әрщәлә һәспе мьн зинкьн».
Дйа wi, жьна wi, мәрвьед майинва хwә давежне

у дыбежын: «тö бьриндари, нькари бьки шөр, тö нөчө, ед майин сйар бун, чун жи».

Әу дыбежә: «на, на, нәта нава щйада бьмьрьм, бра әз ль майдане бемә көштын».

Һәспе тиньн, әу бь зәрп у һерс, кө сйар дыбә, чьләкрьна сәре ви дыбьшкьвә, жь һәспе жорда те хвар. Нәта дыбьн датиньнә сәр щйа, әу тәгдир дыдә. Щаб жи те, дыкьнә гази, дыбежын: «чәркәз ниньн, халед Әвдөлаһ бәгенә һәвара ви һатын». Ле чь фәйдә, хал гьһиштнә сәр щьназе Әвдөлаһ бәге у сахи нәдитын у сонд харьн, пәйа нәбун, чунә сәр чәркәза. Көре хвәра бежым жь чәркәза йәк сах нәһиштын, тәмам көштын у вәгәрийан чун. Ром жи тәв нәдьбу.

Ишар клам сәр ви шәри гьредабун.

Мьн готе:

— Мәта Әме, дә we кламе бежә, кәне чава кламә?

— Әре, ла лаowo, әз дызаньм, тö дыхвәзи мьн бьки дәнгбеж, ле дәнгбеж жь мала мә дәрнәкәтьнә, wәки әз жи бьбьмә дәнгбеж,—у хвәш—хвәш бь кәне хвәйи пира ве щаре шьрин тер кәнийа, кәфа мьн жи бь кәне wера һат, әз жи кәнийам.—Ле wәки тö дыбежи, әзе бь зар жь тәра бежым. Готьна we әв бу:

Мьн ньзани дьһйа чьма вайә,
Әвдөлаһ бәге гот:—Һәре чәркәз Омәр,

Әв чь дәфә, чь дәwәтә, чь збрнәйә?

Чәркәз гот:—Чьма тö ньзани, әу дәwәтә мьн у

Щәwаһьр ханьма дайка тәйә.

Ван мирәка хвә да пәле,

Ханмләра щьһйаз кьшандьнә йале мале,

Qәмәке ль сәре Әвдөлаһ бәге данә, чава кәс

төнәйә щабәке бьбә эла Зила мала хале.

КОРБУНА ӘВДАЛЕ ЗӘЙНЬКЕ

Һьнәки мә хәбәрда. Паше мәта Әме гот:

— Анмәд, лаowo, әз гьһие Әвдале Зәйньке жи жь тәра бькым. Һун кө мәзын бун, сальха жь щәһьлед хвәра бькын. Пешиед мә хере нәбиньн, мә нә хвәндьнә, нә ктебә, нә жи дәфтәрә, wәки һәр қәwьмандьнед мә жи бенә нвисаре.—Зьвьри сәр мьн, бьн левада кәнийа:—Бәхтәwари сәре мьн, кәтьбәк төнә жь лаwкед әскәриера кәгәзәки бьнвисьм, ма кө тәриқе бьнвисьн.

Көре хвәра бежым, Әвдале Зәйньке дәнгбеж бу, қонах-қонах әви авитә сәр сйара у нәхwәша, нәта һатын. Бае самә ахьр ль Әвдал жи дабу, әу жь нәхwәшиә нәмьр, жь һәрдө чәва әw нөхсан бу.

Рожәки ренщбәр жь дәште қөльнгәки қанатәки ви щькәсти дыгьрн, тиньн гөнд. Әвдал лавайа ль ренщбәра дыкә: «әви қөльнги бьднә мьн, әу жи

мина мьн бриндарэ. Бьдн эз қанате ви гьредьм бэлки қәнщбэ, һэрэ бығнижэ һэвалед хwэ, мина мьн кэта-кэтайе бра жь һэвала шунда нәминэ у жь рәфе хwэ нәқәтэ».

Р'енщбэр кәйфе ль Ә'вдал тиньн у дьбежьн: «к'эрәмкэ, һане жь тәра, апе Ә'вдал».

Ә'вдал қольнге хwэ тинэ, пәре ви щие шыкәс-тида гьредьдэ, дь wэдәки кьнда қанате қольнг дь-щәбьрэ, әw һини Ә'вдал дьбэ у һэвра дьбьнэ һэвал у һогьр.

Баһар те, бәләки дьк'эвьнэ әрде, тәйрадэ жь звьстана сәрһәдайә сар бәрбь wәлатед гәрм чуйн, кә звьстана хwэ ль ван wәлата дәрбаз дькьн, һеди-һеди wэдгәрьн тен wәлате сәрһәде, wәки дьса ль дәште-зозана, we чере, гөл, сосьн у тәһәр-гәһәр чичәкед дәләл, өса жи саз у голед авед сар быгә-рьн, һелуна дайньн, шуцка дәрхьн, бь фьрахьн, кә паизе ван жи бьднэ рәх хwэ у дьса бәре хwэ бьднэ wәлате гәрм.

Ә'вдал һивйа рәфед қольнга бу, жь бона we со-зе дайн, кә қанате қольнг қәнщкэ у щарәкэ дьндьса бығһинэ һэвала. «Кәмьн эз шунда мамә, бра қольнге мьн шунда нәминэ, бығһижэ һэвала»,—Ә'вдал дьгот».

Әw бесәбьр һивйа һатьна қольнга у дәнге ва-ни зиз бу.

Әw рожа Ә'вдал һивие бу, әw рож һат. Бу қирә-қира қольнга, һатьн сәр гөндра дәрбаз бун,

стө дреж кьрьбун, пәр дьк'өтан, дәрбаз бун, чун ль мерг у чиманед бьнатара гөндда даһин. Ле мә-рьв к'ьвш дькьр, кә жь wәлате дур һатьбун, wәки сәр гөндра жи дәрбаз дьбун у дькьрьнэ қирә-қир, тә дьгот қәй әw дьбежьн: «сәлама шьрин жь wәра, әм дьса һатнэ зозанед wә. Паизе жи дьа' ль огьра мә биньн».

We шәве Ә'вдал ранәза, әви дьхwәст зу сьбэ сафибэ, кә әw қольнге хwэ бьбэ бығһинэ рәфе ви, wәки әw жи бығһижэ һэвала. Сьбе Ә'вдал бь чәнд хортава, бьрәк жи заред гөндва чунә чимана, wәки қольнг жь ван нәсьлькьн. Қольнг данә дәсте шаһь-ләки сьвьк, wәки бь тәлә-тәл қольнг бәрда нава рәфе қольнга. Әви кә бәрда, қольнг чу нава қольнга. Көре хwәра бежьм, қольнг ль ви қольнги һатнэ һәв у данә бәр дьндька, wәки қольнг нәфьр-йа, бәрбь мәрьва нәһата, we бәр дьндькада бь-көштана.

Ә'вдал, кә пе нәсьа чь бәсә, гот: «биньн, би-ньн, к'ьвшә әви пешк'еши мьн дькьн, бра әw жи жь мьнра бьминэ һэвал».

Ә'вдал у қольнг өса һини һәвдө бун, йәк бей йәки тәмул нәдькьр. Шәва, кә Ә'вдал дәрәнги бь-кэта, қольнг дькьрә қирә-қир, дәнг ле дькьр, һьл-бәт, дьгот: «рабэ, бьстьре». Ә'вдал зәф к'лам ави-тьбунә сәр хwэ, жь ван к'лама эз дө нәба бежьм.

Әһи дьгот, қолың жи пера дықирға, һылбәт
тәһин дьда Ә'вдал.

— «Әз Ә'вдалым, әз Ә'вдалым,
Жь бона готынед қомси у намама
Жь щәгәре ырындарым,
Әзе ырс у ырсйара ыкым,
К'е һарә Тьблиса хәдеавакыри сәр һәкима,
Жь бона һәхсанйа һәрдә чәва әз һәвалым.
— Қолыңго, малхырабо, ве бәрбанге тә сәр мында чьма
һа қиринә?

Малхырабо, чәвед мын корын, қанате тә шыкәстинә,
Вәрә әме һәрын хвә бәвежнә бәр ошаха шех Шәмдинә,
Бәлки хәде чәвед мын сахкә, қанате тә быщәбыринә.
Һәйла вәе, һәйла вәе,
Фәләкә хайинә бь Ә'вдале Зәйнә
Гәла говәндара һәе.

Нәвт сәле Ә'вдал тәмам дьбә, тә һәким тә ча-
ре ль чәве ыи һәкын. Шәвәки қолың дықирә, Ә'в-
дал мина щара радьбә кә быстьре, стран дәве ыи-
да әв кәләке дьбинә, чәвед хвә мьз дьдә, Һә
дызанә кә қарәтәрәнә тенә бәр чәве ыи, щарәкә
дыне дьһерә, һә кә кәләк, һәла стеркед әзман
жи қоләкәра тен хәйан. Ә'вдал заред хвә һәшйар
дыкә, дьбежә: «мзгинйа мын жь вәра, рабнә сәр
хвә, чәвед мын вәбунә».

Бәре кәсәк бәвәр һәкә, әвана чьре ведьһын.
Ә'вдал дьбежә: «һун бәвәр һәкын? Аһа, қьһнще тә
ыи рәһги, ед ыи ыи рәһгинә, әгәр бәвәр һәкын тел

у дәрзие жь мыра биньн, әз дәрзие жь вәра тел-
кым».

Аһа лаҠо, көре мын, хәде Һәса ль ыи әвди һә-
тә рәһме... Хәде, тә ль һәму әвде тәһгиа бейи рәһ-
ме, Һәса жи ль Ибке мын хәриб бейи рәһме.

ЧУЙИНА МӘ ЗОЗАНЕ У ДӘ'ВӘТА Ә'ВДҮЛӘ

Бәре мын кәтә дайике, ыан зозанед дәләл,
қаннед мина ава кәвсәре, ыан гәл, сосын у щурә-
щурә чичәкед рәһг-рәһгийә бәдәв, илаһ ыан чь-
вик у тәйр-туийә һәр йәки бь зманәки хәбәр дьда,
һәр щурә ыитә-ыита ыан бу, кә дьстьран, ыи дән-
ге ыьлуред ыыванайә зиз, сәвта страна ыанә хвәш,
ль фидед бәрхвана, ыьчукида ледьхьстьн, кә һәнә-
ки мәзын ыьһйана зу һини лехьстьна ыьлурә ыьһйа-
на, ле қавли у ыьндарукед қиз у бука, әв қламед
зизә шырин дьготын, ле әв қәлфә-қәлфә сйа-
ред дәр-доред оберә дәрбаз дьбун, қәкә-қәка дәһг-
бежа бун, ле әв бәләкнед феза қона дьһәлийан,
хәлә-хәлә авед ыан бу дькьһшйан, ле әв һишандари
у сийарйа мәзына әм һиян дькьрын (тә сьһәтәд майин
тәһнәбу, ыәки әм мәзын ыьн, әгәр шайи, әгәр шәр,
тывьһге рьнд ыьднә хәбате у һәспе рьнд бәжон,
ыьбәзиньн), ле әв қьһнщед тәзә, ыәки жь мыра
һавине ыьстандана, ыәки әз паизе бь қьһнщед тәзә

вэгэрийама мэк'тэбе? Эван нэмйа эз ша дьк'рьм, бэр-
бы хwэ дьб'рьм, ле ноба де? Ноба де эз жь шабу-
на сэрхwэш к'рьбум у бэрбы хwэ дьбэзандьм, дь-
б'рьм.

Эм эваре л'нэки дэрэнг г'ништнэ зозане, дйа
мын жь чуйина мынра жь нэмйа зэф'тьр ша дьбу.

Эз сьбе дэрэнг жь хэwе рабум. Мын дит к'о
ль дэре коне Сэнид ага б'рэ сйар назьр дьбун.
Мын п'рс к'р: «эw чь сйарын?» Жь мынра готын:
«хwэзгинне нэриэ Эрдише қиза Озмәне Э'ли бэге
Мэмуде С'рме жь эшира калыка жь Э'вд'ле Сэ-
нид агара б'хwэзын» (эw Э'вд'ле нэвалдэрсэ мын).
Мын п'рси: «нэ эw не зарэ?»

Дйа мын гот:—эw чежкед мэраннын, зу мэзын
дьбын, хwэ заред к'эсиб-к'усиба нынын, сале к'о ша-
рэки к'ыищэки тэзэ ль хwэ набынын у зькэки тер
нахон... Йэки жи дьбежын: «Зэвйа зу чанди, к'оре
зу зэwыщанди, нэсабани бь зоре жь х'оде стэнди».
Чьма мале мэрыв нэбэ мэрыв к'оре хwэ зу бьзэwы-
щинэ храбэ? Эwлэд зу пэй дьк'эвын у тура мэрыв
зедэ дьбэ... А нна бра дэсте мэва б'хата, мэ т'о
бызэwыщандайи, бра храб буйа».—Жь шэрма эз
хwэйидим. Дйа мын гот: «wэки дьхэйиди, ле чьма
сэр Эсмэре т'о бэнги бьбуйи?»

Заред мале бь мэ к'энийан, эз жи шэрма хwэ
чумэ пыш кон, сйаред хwэзгиння жи чун бэрбы
Эрдише.

Чэнд рожа шунда Темур жь баве мынра са-
лх дьда, к'о қэлэн буйа сэд зере зэр, нэспэки бь
рэхт у р'ошмэ, тьвынгэка маwизэра урьсэ пенщ
дэрб, қимэте wан жи пенщи зер бу у пенщ хэлэт.

Эвана бь лэз к'этын к'о буке ль зозане биньн,
панзе эwе жи дагэрийана шунда бьчуйна, эме жи
дагэрийана, г'онд гэлэки жь нэв дурк'этана, лэма жи
аге дьхwэст бука хwэ зу бинэ, wэки нэк'эвэ с'р у
сэрмаед панзе у рйа дур.

Қэлэндайин жь wира чэтын нэбу, чь к'о қэт-
вэб'ра wан бу эw жь малда назьр бу. Қэлэн бь-
рын, wэки рожа сйаред буке к'эвшкын. Паши wи
қ'рари д'о сйар шандын, к'о шабе бьднэ мала хьзм,
wэки рожа инне сйаре ль we бьн.

Жь wан сйара сйарэк вэгэрийа нат у гот, wэки
Озман нэспе Мэмэд бэге дэрмали дьхwэзэ, готйа:
«к'эта эw нэсп нэе, бука эз бьдым т'онэйэ».

— Темур, к'аре хwэ бькэ, т'о у Qасьме Э'ло
нэриэ мала Озман ага, чь нэспи дьхwэзэ бра бьх-
wэзэ, ле бэса нэспе Мэмэд бэге бра нэкэ, эгэр
қэбул к'р Qасьм шунда вэгэрин бра бе, wэки сйа-
ред буке эм бьшиньн, хер к'о дэст жь нэспе бэг
нэк'ышинэ, бука эз биньм т'онэйэ. Оса жи бежэ,—Сэ-
нид ага хэбэра хwэ тэмам к'р.

Жь шэмська, қаска, бадойа, таждойа, зэфтойа
у қэбилед майин чэнд ага wэкэ д'осьд сйари бь
агаларед wанва тэглифи дэwэте к'рьбун. Д'о дэст

дэф у зөрнэ дьгэрийан, говэнд к'эмьли бу, дэлгэ дьда.

Wi¹ чахи топайи севбун, севэк бэр мэрыва датанин, дьготын: «к'эрэмкэ, тō тэглифе дэwэтейи». Жь мэрывед лапэ мэзыра жи йэк қэнд (к'элэ) шэ-кыр дьбьрын ль пешие датанин. Лэма жи нэта нһа жи дь нава щмаэтеда гьлики һа һэйэ, дьбежын: «оро, тō дьбежи қэй мьн сева сор шандйэ пэй тэ».

Шэв у рож чар пенщ села нан дьпэтын, хенщи гөндйа жь гэлэ щйа ситъл топ кьрбун, ль келэка коне аге кōчък қелаштьбун, ситъл бь щергэ лехьстбун, гошт у бьрынщ дьк'элйа, щинара жи, малед к'эсиба жи қэт на пэзэк, дō пэз шэржекь-рьбун.

Сьбе зу топ дьбун дьлистын, говэнд сорозэр дьхэмьли, һэр кэчкед к'эсиба к'ынщед ванэ гэвр бун, дьк'этно почкед говэнда, к'е дьһат, дь феза ванда дьгьрт у дьлист. Сйар дьчун һэсп ав дьдан, эw жи дьһатын таште дьхварьн, паши таште қәйде сйара сазбэнда ледьхьст у сйар дьк'этно щриде, щрид дьлистын. Паши щриде фравин бу, паши фь-равине нишан датанин, давитнэ нишане. Гэлэка қәнщ ледьхьст, һьнэка жи храб, ле нава ванда дэста мала һащи жь тэва жи зедэтьр бу, эwана оса жи щрид рьнд дьлист.

Дь қоша һэспайэ we баһаре ль Қэрэк'ьлиса Алашгьре тэшкилкьрида жи дō һэспе ван дэрк'этын:

йэк һэспе Сәкид һащи, йэк жи е Мәмуде бразие wi. Әмре һәрдōйа жи қаси һэв бу.

Дэwэте шэш рожа к'ьшанд.

Әw сал сэр мала мара бь шайи дэрбаз һэбу... We һавине, незикайа дагерс, баве мьн wэфат кьр, эз мамэ һивйа бра, ле кō дйа мьн һэбу, мьрна ба-ве эwқас ль мьн к'ьвшнэкьр.

ШИНА К'ОРДА

Меред к'ьвш wэки дьмьрын, ль сэр ван дьгьр-йан у дьбу шин. Дэстхwэда шэрэкэ сор даветнэ сэр щьнйазе wi. (Бэре шэра сор даветнэ сэр щьн-йазе кōштйа, чава кō рэнге хуне, wэки мэрыве нэнас жи бэр щьнйазра дэрбаз буна дьзанин, wэки эw мэрыв һатйэ кōштын). Жьна шэрэкэ рэш даве-тэ сэр к'юфйа хwэ, рэш гьредьдан. Мера жи қьл-чэки шэра дор к'олозе хwэ даветнэ сэр тэпан к'о-лоз, эwan жи бь wi тәһәри нэзн дьгьрт. Һәрчи жь-нед незики мьри бун, ван жи хенщи рэшгьредане дō, се, чар кэзие хwэ жедькьрын, бэр к'олозе мьри-да днькандын (эw тәне жь бона мера дькьрын). Һь-нэк омьд-эшана жи һэла мьлед хwэ дь эбае рэш-ра дькьрын. (Бэре эбаед рэшә нэзойи һэбун, эw мера сэр к'ынщада ль хwэ дькьрын).

Мер у жьн ль дора щьнйаз топ дьбун, е ру-

нышти, е пйава, жьна дорбьдор кьламе сэр мьриа дьготын у тэмам тэв дьгьрийан. Шара жи мерэки колозе мьри дьгьртэ дэсте хвэ «дьло» дьгот. Кън-ще мьри жи дь нав дэстэханэкида вэьри даданин, сэрда дьгьрийан.

Вэхта жь гонда йан оба һэварь дһатын «кө-тэл» (йане эрдэк) гьредьдан, жь мала мьри пешйа һэварйада көтэл дьчун. «Көтэл» аһа бу: һэспэки бь зин-бусаткьри данин, шэред рэнг қилоqач да-витнэ песире, кьншед мьрийэ сэрда даветнэ сэр зин, тьвнг у силькед ʋи даветнэ qаша зин, педа дарда дькьрын. Мэрьвэки дэнгбеж дьзгина һэспе дькьшанд, «дьло» дьгот, ль пешйа щмаэтеда дьчу.

Һэварйа жи «көтэл» у бераqед хвэ данин. Әʋана жи «дьло» дьстыран у дһатын. Чахе кө дьг-һиштынэ һэв дө шара һэрдө дэстед хвэ нэрм ль сэре хвэ дьхьстын, пера жи дьготын: «Брао... брао...» у тэвһэв дьбун, бэрбь мала мьри дьчун. Диса бь ʋи қәйдәйи һьнэки дьгьрийан, паше шыга-ред гтунейә кө мэхсус жь бона һэварйа һазьркьри бун, ль ван бәлав дькьрын.

Һэварь, кө дьһатын, гэрэк нан бьхвэрана, па-ше вэгэрийана мале хвэ. Жь бона ʋе йәке жи ши-нар һазьр дьбун, мэрьв тар-тари дькьрын, дьбьрнэ малед хвэ, пэз шэрже дькьрын, һэварь вэре дькь-рын. Дэстэк һэварьед тэзә бьһатана, әʋ дэстә ши-наред майин дьбьрын.

Паши нанхвэрьне һэварь вэдгэрийан дьһатнэ мала мьри, сэрхвэши дьданэ хвэе мьри, хатыре хвэ дьхвэстын у дьчун.

Бераqьредан ʋи тәһэри бу: гөлбэнгикә әрмуше сор, дө қьлчед ʋе сэре рьмева гьредьдан, йәки дьда сэр мьле хвэ, «дьло» дьгот нэта дәрмала мь-ри, ль дәр мале әрдеда дьньканд. Ве ахьрие жи дэзмал бь лулед тьынгава гредьдан. Нһа жи сэре шьвәкә дэстава гьредьдн. Әʋ бераq «көтэл» нишанед шәркәрие у мерхасие бун. Ләма жи жь нәму кәсира «көтэл» нәдһатынэ гьредане.

Вәки щмаэт тэмам нэзни нәминә, вэхта һэва-ри эди ʋе вэгэрийана, қьлчед шэре һэварйа жь сэр тәпед колозе ван дьданэ йалики, шэред жьна жи жь сэр кьфйа һьлдьдан. Ле көлфәте кө қәʋме мьрибун, әʋана рәш вәнәдькьрын, нэта хер-дайине. Һатына һэварйа кө хлаз дьбу, нәвтек, дәһ рожа дькьшанд, дэвхана¹ мьри дьдан, паше щинара гази қәʋме мьри дькьрын, дьбьрнэ мала хвэ, сэр-руйе ван көр дькьрын. Өса жи жьна көчьк дадьда, сэр у кьншед мәрве мала мьри дьшуштын. Дь хера мэзьнда жи (нәйшт, дәһ мәһа дькьшанд) рәшед көлфәте мале у зәйа һьлдьдан.

Шайик дь гондда һәбйа, хвэе шайе дьчу

¹ Гәләк щйа жи ʋе йәкәра дьбежын: «Дәве мьри әрде дәрхын». (Н. Щ. Ә. С.)

сэрхwэшийа мэрьве мьри, изьн жь wi дьхwэст, кō шайа хwэ дэрбазкэ. Паши льнге нэзи бь тэмами радьбу.

We сале жи мэ ль мэк'тэбе хwэнд. Баһаре эм бэлав бун, чунэ мал, Ле эве сале жь баһарда мэ-лули дэстпекьр. Забтед Р'оме дһатын мэрьв дьнви-син, һэсп дьнвисин, һесабеда майин дьгртьн. Ыльгере жи һатнэ зозана һэсп ль чапе хьстьн.

ДЭНГЭДЭНГА ШЕР' ҺЭБУ ТАРИХА

1914-да

Һәр кәси заньбу кō тыштэк һэйә, ле Р'оме һөла к'ввш у әһан нэдькьр. Әw сала 1914-а бу.

Гиһадьруне әмьр һат, кō әскәр бәрәвкьн. Һәр агаки әшира әскәре хwэ бәрәв кьр, алайи гьредан у чунэ Диадине, ль Qерәнәсарә дэве чәме Мураде чадьр лехьстьн, алайи ль we әwьрин, әскәре бәрәв-буйи тэмам бь к'ынщед хwэйә шурә-шурә бун, тэк твьнг, фишәк ед Р'оме бун. Һәр алайики чэнд ча-вищ у забьтед Р'оме һатнэ нав, роже данәки сйар дьданә тәлиме.

Алайа Мәнмэд бәге жи һатьбу Диадине, Qа-сьме кōре аге мэ жи, чава кō забьт, һатьбу нав алайе.

Әхтәки мала Сәнид ага һэбу, наве wi Дого

бу, кэвте шарәки баре wi Догойи тьжи һан, к'адә, һөwлә, зәгмә у тыштед майин дькьрын, әз сәрда сйар дькьрым, Әвдьлә жи сйар дьбу, рәх мьн дь-к'өт, әм дьчунэ Диадине.

Хенщи алайа Мәнмэд бәге, алайа Калька, йа Кәсәна у һьнәкед дьне жи һатьбунэ Диадине.

Р'ожәки диса әз у Әвдьлә чун. Мә дит, кō алайи тэмам сйар кьрынә, ле we дәште данә сәк-һандьне, чэнд забьтед Р'оме у qомандарәкива пеш-йа әскәр сәкьнинә у qомандар сәр пышта һәспе бь әскәрра хәбәр дьдә. Әwi дьгот: «дь шәре мө Бьлгар, Йунан, Сьрп, Qерәдаг у Италия ләк'әкә бь тәни ль руйе мө к'әтйә, әм сәк'әсьз бунә. Дь ви шәрида гәрәк әм we ләк'а тәни жь руйе хwэ ра-кьн». Әwi гәләк у гәләк гьли дьготьн, ле дәнг нәдһатә мө.

Кәсәне Слеман у чэнд мэрьв жи сәкьнибун гөһдари дькьрын.

Кәсан жь wан мэрьвара дьгот: «һун йәдин бь-заньн, әгәр дь шәре чуйида ләк'ә ль руйе Р'оме к'әтбү, ве шарә дәwса ләк'е тәһйа селе we ль руйе we к'әвә, тэмами бькә тәни. Әз хәйсәте Р'оме дьзаньм. Ыма кō зәф хәбәрда, йәдин we бьрәвә». Әwi wa дьгот у йәк-йәк дина хwэ да wан мэрьва, тә дьгот qәй дьхwәзә бьзанә—кане к'е wi гли qайи-лә. Бәле, жь пьзмамара бежьм, дь ви шәре чуйида жи ани пир, кал, заред мэк'тэбе топ кьрын бьрынә

шамйе у готънэ ван: «шэрын, дыа' бькын, кө хөде
қәшатә бьдә әскәре мә, вәки дьжмын қьркын». Ишар қазы у мыфтыа дыа' дькьр, ван зар, кал, пира жи
дыгот: «Амин, амин». Гөллә бь дыа' қәт шунда вәд-
гәрә?

— Ай щаньм, нә ақыле вә һәйә, мә нан бь дә-
ва хварйә, хвә бь гөһа нәхарйә? Бьньһерьн, әв
әскәре нәземәти топ кьрйә, тьжи ви гәли кьрйә,
нә әрзақә нә манкәрәйә (йане абоз) нә топә, нә жи
қәт на һәма чар метралйасьн (йане пулемет) һәбу-
на. Ә, бь ве тәбире ве чава һәрә пешйа ван топ
у ишәтед урьс?—Мәкмәде шәш қөрш гот.

— Ло дьбежьн, вәки шәве вйали тәйәрәкә
урьс һатйә, ль сәр ви знаре һан данийә,—дәсте
хвә жи йале зьнерда кьр,—сәһәтәки ль әскәр ньһер-
йә у паше фьрйә у чуйә...

— Ло хөде имдаде бьдә урьс, бәлки әв бе, мә
жь ве бәлае хьлазкә,—йәки дьн гот.

— Дьбежьн әв мыләт йале фәқир-фьқаранә,
зәф рәкмә,—йәки майин сәрда зедә кьр.

— Вәки һсанә, шуре урьс бьрабә, бәлки ль
стуге Р'омекәвә,—йәки дьн гот.

Дь ван алайада алайа Нәсәна щие әўлын
дыгьрт, һәспед ван баш, кьнщ у форма ван баш,
бь хвә гьрә бәрани, мерхасйа ван жи һәмьн а'ләме
дызани.

Р'ожәкә паизейә һәва тәвзы бу. Әўьр ль әз-

мана дьчун—дьһатьн, мина белукед сйара, щмаәт
бемәдәбу, әв чәнд рож бу дәнгәдәнга шер һәбу.
Р'ож чу ава, һынги чу һәва звьр бу, әўра у дума-
не чйәед бльнд қәпәчә кьрын, тарйе әрд һьлчьни,
гөнд тәмьжи, кәси ньдзани чар тәрәфи мә чь дь-
қәшымә.

Бәрфе һеди-һеди дәстпекьр бари, руе әрде
кәш кьр, паше жи спи у чилкьр. К'өләкед хани у
тәўла чим данә сәр, вәки бәрфа көләкара нәе һөн-
дөр у шьл нәкә. Бәрф у бағәред мә зәф у зорбун.
К'әлб жи к'әтьбунә толане, позед хвә кьрьбун нав
делед хвә, кө хвә гәрмкьн, әўтинйа к'әлбәки жи
жь гөнд нәдһат. Гөндйа жи шива хвә хвәрьн, нир
авитнә пьш дәрйа, дадан у һатьн разан.

Хәва ве шәве һсанә хвәшә шьрин бу, һәлбәт
қәй бәрфа әўлын бу, ләма. Дьбә кө һьнәка хәвн
жи дьдитьн. Ле кәсәки ньзаньбу, вәки ве шәве әс-
кәре урьсе бе сәр мә, әв алайед нәмидйа ве жь
һәв бәлабьн, шәр нәкьн у ед пьри бәрбь малед
хвә һәрьн, к'өлфәте хвә жь сәр рйа шәр бьднә
йалики. Чьма кө тәва жи дьзани, вәки урьс мина
Р'оме е талана нинә, әв кө бе, ве мина лемьште
бе. Кәси ньдзани ве шәве жьн, зар, һесир сәр бәр-
фе к'әтйә, дьк'ьшә дьчә, ле ньзанә к'ода дьчә, әўь-
ра ви ве ль кидәрәбә. Ынәк пехас, һьнәк
бьрчи рәх бәгләра у дәўләтйа к'әтьбун. Әвана
бекәмди хвә дьчун, ле ньзанбун (ньзанин) ве к'ода

һәрһн, га баркьрьбун, әрәбә ғыредабун, дабуһә пәй һәв, дыкьшһан. Гәләк ренщбәр мала аге хвәда ги-ро бун, қәт һаж зар у мала хвә нәбун, дыкьшһан у дыкьшһан, к'ода дычһн, һызанбун.

Вәхтәки мьһ чәвә хвә вәкьр, дит мәрвевд мале тәмам рабунә, пыштгыредаһи сәкьһинә, тәһе һәрдө бред мьһ навда һиньһн...

Мьһ һәй кьһнщә хвә ль хвә дыкьр, һьм жи дыпьрси:—«чь қәвьмйә, чйә?»

Мьһ һәв зани, кә һәйара дора гөнд ғыртйә, ле дәһге гөлла нәдһат.

Дь һава гөндда қәрәбальхәкә гран бу, дәһге са чолу бәст һьлдабун.

Коч, әрәбә, га, һәсп, мәркәб, челәк жи һәта баркьрьбун у тәви һәв бьбун. Жьһн, зар, кал, пи-ра жи хвә дабу бәр диware ханһа, кәтьбунә һәв-ша, хвә дабунә сәр талде әрәба, бара, қәлаха, хө-ләсә, һәр кәс дыгәрһа, кә хвәра щики өса бь сәмт бьбинә, вәки кәһиһед бәрфе сәрда һәән...

Мерев майһн хвә дабунә бәр кочевд хвә, пез, деуер у һәйһанәте майһн.

Бәрфе давитә феза гузәкә, һәла һе һәбьри бу, ле кәһи ғыр кьрьбун. Мәзһна дыгот: «кәһи ғыр кьрьһн, бәрфе бьбьрә», ле мьж, думан у хьмам бу, чь кә мәрвәа дыдит жи тәв сыпи бу. Тәһе дәред ханһа, келәкәд қәлаха рәш дыкьрьһн.

Көда дычуйһ зарә-зар у шилә-шила һесир бу,

waqә-waqa зара бу дыгьрьһн, де жи сәр дәргушада ды-гьрьһн. Тәвә дәстшьл, пешьл, гәләк жь һан жи бьрчи.

Әвьра һан щәм мә бу. Кочевд феза гөндра ды-чун бь рйа Базиде ед бьһатара гөндра дәрбаз ды-бун, бь рйа Диадине әһана һәдсәкьһин, дажотьһн, кә бьчуна, рйа хвә бьқәдандьһа. Әвьра һан дур бу—Әрдиш бу, жь һе һеда һан жи һьдзани һе к'ода һәрһн у чь бе сәре һан.

Гөнди тәмам тәв рабун, әһ һесире сәр бәрфе һас у һәһас, бь жьһн зарава бьрьһә мала, тәһдур дадан, кә һесир хвә гәрмкә у зьһабә. һьһәк жь һан дорбьдор дычунә бәр әрәба у малевд хвә, һь-һәка жи бехвәһиһ мал һиштьбун, аһщах хвә гәрм у зьһа дыкьрьһн. Пәз, дәһар тәвһәв бьбун, ле һава гөнд зерә-зера пезбу, ль һәв дычу-дыһат, өса жи өрә-өра деуер бу.

Дь гөндда тө мал һәма кә йәк пәз, дө пәз шәрже һәкьра, қьрпә-қьрпа қәһйе бу сәр тәһдура дықәһйа. һесир өса тьжи мала бьбу, әди стар тө-һәбу. Нә кә мал, һәта тәвлә жи тьжи мәрвь бь-бун, тәкләһ бәрф ль һан һәкә у тәр һәбьһн.

Пенщ, шәш мал һатьбунә мәла мә. Жь һан йәк мала һәсәһе Слеман бу, әһе кә һьж Р'оме у бәгләрәд һраб һәдыкьр, мала Артем у Мело бу, әһана зуда һасевд мә бун, һәсәһ дәстәбьраке баве мьһ бу.

Кöлав рахьстьбун, Темур, Кэсэн у мэръвед майин сэр рунышьтбун, қьсэ дькьрын. Кэсэн һьлда һа гот:

— Ай шанъм, мьн гот вэрън эм нэрэвн, урьс мьлэтэки бь рэнмэ, е авэки жь млэте мэра зэлалкэ. Эв урьсэ, шыкьрдарбьн, вэки һун жь Р'оме хьлаз дьбьн. Эме һьнэ нан хөе бьбнэ пешие, эв жь мэра қэт дэнге хвэ накэ. Мьн кьр, нэкьр, кэси хэбэре мьн нэкьр. Вана дьгот: «на, шэре гранэ, вэрън эм хвэ жь сэр ре бьднэ йалики, паше эм бьнһерън дьһия чава дьбэ». Зуда мьн ванра дьгот: «ахьрйа Р'оме пучэ, эв таба урьсе чэвсут найнэ, Саримосков дьһия алткьрйэ, кэс шэре урьс накэ, эв лэнгэре эрдейэ, гава бьқэшьмэ, эв сэр шыһьазара дэрбаз дьбэ, ле дьса дькэ шэр. Гэлэка жь мьн бауар нэдькьр.

— Бра һна бь чэве хвэ бьбиньн у бауэркьн,— Темур гот.

* * *

К'орда урьс дьхвэст. Кэта йэки ми́на Мәнмэд бэге жи тэслими эскэре урьс бу.

Мәнмэд бэг забыте кэмидье бу, ле ми́на бэгед майин нэхвэнди нибу, эви кэвт сала ль мэк'тэба Стэмболе хвэндьбу.

Эви зэф арик'ариа эрмәһия дькьр, бь чэве алчахи ль вана нэдьнһери, йэки жь тьрса ви нэд-вери к'о зоре ль эрмәһия бькэ. Эви ньж мьлэте хвэ дькьр, өса жи эви ньж эрмәһия дькьр. Вэх-та урьс һат, эв нэрэви, чьмки эви ньж Р'оме нэдькьр, азайа к'орда һэр танга урьсда дьдит. Эв чу Диадине, тэслими урьс бу. Эрмәһия к'омэк данэ бэг у бьрьнэ Тьблисе щэм наместник. Эв чэнд рожа ль Тьблисе ма, паше наместник чине полковникье данэ Мәнмэд бэге у эв зьвьри һатэ мала хвэ.

Эһлие қэза Диадине бьһистьн, к'о Мәнмэд бэг тэслими урьс бу, к'е нэрэвибу эди нэрэви, к'е рэ-ви бу жи вэки незик бу, шунда һат.

Жь Диадине у Базиде эфэндилэр у агалэр, өса жи тьрк рэвин, чэнд рожа шунда Кэсэн жи вэгэрийа чу Диадине, паше жи ль we бу старосте шәһэр.

Урьс һа һат, һа пешда чу. Қазах у эскэр дьһатнэ гөнд, қэт дэгмиши кэси нэдбун, чь жи дьбьрьн тэмам бь һәд дьбьрьн, бегэрэ тьштэк нэдьбьрьн, қимэт һэла һе жь бэре зедэтьр дьдан. Кэта жьһа жи бь ванра крин-фротана рун, пәһир, шир у қат-тьх дькьр. Һьһги дьчу, дьһия дьбу эдлайи у хвөш дьбу.

Кемаси эв бу, к'о мэк'тэб төнэбу, дәсте мьн жь хвэндьне қәтйа.

Баһар к'о һат, эз кьрьмэ бэрхван. Эз бь we

йәке бәр хwә дькәтәм. Щара жи әз дьфькьрим, чөрмиш дьбум: «чаwа, әз дõн «әфәнди»—мәктәбли бум, иро жи бумә шьван».

Һьнәк бәрхванед нәс һәбун, әw дькәтнә кьре мьн, қәрфед хwә бь мьн дькьрын. Йәки дьгот: «Гәдәно, Анмәд мәктәб кәта кьрйә. Халә Қәймәз чин данә сәр мьла». (Қәймәз бре мьн бу, кә әз кьрь-бумә бәр бәрха). Пьрс дькьрын: «каненә чин?» әви щаб дьда: «ле тә һәбана мьле wi набини?» Е дьн дьгот: «чь һәбанәкә тәзәйә рьндә!»—дьбу пирқә-пирқа wан бь һәв дькәнийан. «Анмәд, кагәзәки бьн-висә, әз жь йара хwәра бьшиньм»,—диса дькән-йан у лақьрдиед хwә бь мьн дькьрын у рожа хwә пе дәрбаз дькьрын.

Хәләсә, бь чәтнайи әм һини һәв бун, кәви у тәзә бунә йәк. Паше әди бәрхвана нәдһиштьн, кә әз бьчума пешйа бәрхед хwә, бәрх вәгәрәндана. Мьн жь wанра кьтебед нкйата дьхwәндьн, ед ашь-қа дьхwәнд, кәрманщи жь wанра шьровәдькьр, әса жи мьн һьнә гәдә һини нәсаба дькьр, ләма жи әм бунә дост.

БОНА ХWӘНДЬНЕ

Паизе Абасе бразие Р'оми һатә мала мә. Әw хәлқе wәлате урьс бу, мала wi ль Қөрөбгазе ль нәнийа Агбаране бу.

Эваре дь одеда жь бона хwәндьна мьн бу хә-бәрдан.

— Гәдәнг пак дьхwәнд, пак жи һин дьбу,—Озмане Хьдър гот.

— Чь бькьм, әмәке гәдә бадә чу,—Темур го-тә wан.

Тьштәк набә, бра Р'ом вәнәгәрә, бра әмәке Анмәд жи бадә һәрә,—Брое Бьшо wан вәгәрәнд.

— Һун жь бона хwәндьна Анмәд әwқас нә-фькьрын,—Абасе Агбарани готә һазьра,—щәм мә дь Қондахсазеда мәктәба урьси һәйә, әзе Анмәд бь хwәра бьбьм, ль wедәре бьдмә бәр хwәндьне, һә-ма лап архайин бьн.

Әwе готьна wi рөн бәр мьнда ани. Мьн гот:

— Халә Абас, әзе йәқин бем.

Р'астә, wәлате дури дәрәз бу, хәриб дькәтәм, ле әз әди һини тәнебуне бьбум. Темур жи we сә-нәте қайил бу. Дйа мьн һьнәки мьл данә бәр жь бона дурайе, ле әw жи зу һатә сәр ре.

Кар-гьвдарәке мә дитьн. Әз у Абас ль «Гәра гөра», жь қәwм-пьзмамед мәрә һати қәтйан у кәтьнә ре. Чахе жь һәв қәтандьне бь дйа хwәра әз жи гьрийам, ле мьн һесред хwә зу-зу пақьж кьрын, кә дйа мьн нәбинә, паше жера нәбә хәм.

Р'ож сьбәйә, рйа мә жи зәф дурә. Әме жь Тутәке һәрнә Қөрөбгазе.

Мә хwә гиһандә wаре мәйи Бһархере-wаре

Куле.—Щоткар тэзэ гһиштьбунэ сәре зәвйа, щот тэзэ раст дыкьрһн, кә шова быкһн. Пэзе чоле тэзэ жь гөһера тәв радьбу, радвәшйа, бәрбь черә дьчу. Чьвик у мәрәсок бәр мәрә дһатһн—дьчун, тә дьгот қәй әв жи мә вәре дыкһн.

Әм кәтнә we дәшта Чобанейә демә демьстан. Нә мәрв бу, пә пәз бу, нә жи дәвар. Феца реда знаред сәре чйае Чобане сәр реда кер быбун, мәрв дьзани, кә әв жи ль мә дьһерһн у дьхвәзын бе-жһн: «Гәло әва сйара у әв пәйа we кәда һәрһн?» Оса тьма быбун, ль мә дьһерһн.

Әм we роже кәл кәләки чун. Рәжа пащин дь синоре урьс—Ромейи кәвнда вәргәрийан, чун ль гөнде Зоре бунә меван.

Эваре шив жь мәрә анин. Савар, торақ, пиваз у бибәра сор жи һатнә сәр тәхтә, тәва жи бибәр дьхвар. Мьн жи чәв да ван.

Мьн бибәра сор нәдитьбу, ль вәлате мә тәнә бу у қотәк хвар, бибәр жи сәрда кьртанд. Ле мьн һызани, кә һәвалед мьн һындьк бибәре кәрдыкһн у дьхөн. Агьр-алав кәтә дәве мьн, һесьра дь чәвед мьһра авитьн. Т'әв жи пенәсйан, кә бибәре дәве мьн шәвьтанд у мьн жи гәләки шәрм кьр.

Нивро бу. Әм қьред Хәрфәдейә демә бе авда хар бун, Игдир һатә хөйане. Тә жорда кә ле дьһери, тә дьзани, вәки бәрәкә кәскә дәлгә дьдә, бәр рәз у бага ханмана хөйа нәдыкьрһн. Мьн тьш-

тед өса әмре хвәда тэзә дит. Ль вәлате мә рәз у баг тәнәбун. Щәм мә тәне һәйванәт пьр дыкьрһн.

Рәжтьра майн әм жь Игдире рекәтһн. We роже мә һындьк ре қәданд. Чарьх дь лынге мьнда һышк быбун, пе мьн кәтабун, кьрбунә авльк. Әз хам быбум: чокед мьн, рәһнед мьн дешйан, ль ки-дәре мә шәвәк быдита гәрәк әм ль сәр быеWрьйа-на, һеса быбйана, мьн чарьхед хвә дыкьрһнә аве, гьва кә нәрм дыкьрһн, ле гава әм бы ре дыкәтһн, диса әв кал бу. Гәрма дәшта Рәване қафе мәрва дьсьһшьяранд.

Йаликива әз зәф а'щьз бум, зәф дьвәстйам, йаликива жи ша дьбум: «әз чава быгһижмә щи, әзе һәрьм мәктәба урьси, ишар жи бы змане урьси быхуньм».

Рәже се дана мә нан, пәһир у тьри дьхварһн. Хөләсә, бы кәләки чәтһн әм эваре, вәхта разане, гьһиштьнә Қөрөбөгәзе. Мәрв һатһн ль мә щьвйан, нә әз кәси нас дыкьм, нә кәс мьн нас дыкә.

Һәр Абас жь Рәмие апе хвәра гот, кә әз кәре кемә. Апе ви баве мьн нас дыкьр. Әви дьгот:

— Әз кьждә сала бәри һна һатьмә мала Wә, әз у баве тә дәстәбьракед һәвһн.

Мәрвә ви гөнди бавәркһн тәмам жи қәлфә-қәлфә дьһатһн тәмаша мьн дыкьрһн, чьма кә хәлқе вәлате мә нәдитбун. һатһн готһн:

— Сьбе зу Абас, Эскэре Мько бь чэнд лахь-кава дьчынэ Тьблисе, нэ тэ дьгот, вэки эзе меване хвэ бышиньмэ Тьблисе. Назьр хэвалын, бра пера хэрэн.

Абас эз анибум вэки эз быдама мэк'тэба Қондахсазе, ле готын:—Мэк'тэб исал вэнабэ. Шэрэ, к'е наж мэк'тэба хэйэ. Лэма жи Абас Р'омие апе хвэ-ва дьхвэстын мьн бышиньнэ Тьблисе бал Дэвреше көре Р'оми, кө ль шьр дэргэван бу, вэки Дэвреш мьн быдэ бэр хвэндьне. Лэма жи Р'оми гот:

— Абас, хэрэ щэм Эскэр, беже: «апе мьн тэ-вақэ дькэ бра иро нэчын, сьбе Анмэд жи бь хвэ-ра бьбнэ щэм Дэвреш». Анмэд бра иро жи щэм мэ һесаба, жь р'яа дур натийэ.

Эваре одэ тьжи бьбу, һьнэк қиз, бук дьхатын, тьжи сьвдэра оде дьбун, дэстэке жи сэр көлэка гөһдари дькьр.

Мьн һьнэки дэнгбежи дьзани, к'ламед вэлате мэ ль ши вэлати гөнэ бун, дэнгбеж жи кем бун, хэрчи хэйи жи мина дэнгбежед вэлате мэ рьнд нэдьстрыан. Аһа лэма жи бона стране ль мьн топ бубун.

«Қөрөбөгаз» бь змане тьрки йане «гәврйа нышк». Р'асти жи гөнд к'этыбу дэве ши гэлие ныш-ки к'эсьр. Мэрьв, кө дьда ши һэвразе феза гөнд, вэки бэр Мьскинийа дьчу, рэқ дьбу у бина мерьв дьчькийа, хьшьр у кэвьр бу... Ле әв ч'яае пешбэр

тэмам черэк у гиһа бу. һәва хвэш у сахлэм бу. Ле ль нава гөнд? Ль нава гөнд бина хун у қәтле дһат. һьнэк һэбун жь веда дьхатын, хэзэб жь руе ван дьбари, мэрьв савэ көле жь ван дьгьрт. Чэ-кед тэва жи һэбун. Т'эмам қөрнэк бу, кө мәртгал жь орте рабьбун, ле Қөрөбөгазе у һьнэк гөндед Агбаранейэ майин бь мәртгалед дэвра бэре дькьрь-нэ шэр. Хенци көму чэка өса жи һэбун қәмед Ва-нэ йсайи. (Йса, һьлбэг һостэе ван қәма буйэ, кө дьготын «Йсаи»). Әв қәмана бетәвшэ дьреж бун, вэки дьданэ пышта хвэ, почкед вана жь чока дэрбаз дьбун, әв чар тьлйа бэрбун. Вэки дьк'ь-шанд мэрьв дьзани, кө Эзраһиле жь сэр шьлфа ван банздэ, бе рөне мэрьв қэвзкэ.

Меред Қөрөбөгазе, кө бьчуна шөхөл жи, қә-мед ванэ ль бэрбун, дэсте ван сэр қэвзед қәма бун.

Дь ши гөндида дө қәбил бун: бэла у мьһәмда. Мьһәмда чэнд бэрэк бун: мэндэсора һэбун, бутька һэбун, һәверйа у һьнэкед майин.

Ле эван бэра сэр наве Мьһәмда хвэ дабунэ сэр һэв, вэки бэла, кө ниве гөндбун, зэф зоре ль ван нэкьн.

Хөлэсэ, һәрдө қәбил нэйарэ һэвбун, сал нэ дьма, вэки эвана мер жь һэвдо нэкөштана у дэст нэфьрандана. Дэ паши һьнге: шыкйат, суд, гьртын, мэсрэф, бэртил, фьлан-беван.

Лэма жи әв гөнди к'эсиб бу. Хенщ жь мала

Дэло, Фэрно, Щэво у дё-се малед дьн, гондид майин идара ван Т'эблисе бу.

Һынэк жь ван қэт жь Т'эблисе дэрнэдк'этын, вана падвалед тарийэ нэмкешда әмре хвэ гуч дьк'рын. У чөнд манат жь дэргэвание, йан жи жь пыштокешие (нэмбалие) қазанщ дьк'рын, дышандьн кө заред ван пе бьдэб'рын.

Р'ожтьра дьн эз у һэвалава жь гөнд дэрк'этын. Незикайа нивро бу. Сэр каникэ гәлие Мьскинийа әм руныштын. Әв гәләки к'ур бу, төмам мешә у кәвьр бу, ч'яед тик, мәр'в, кө ле дьн'ери, к'оме мәр'в пара дьк'эт.

Мә лынге хвэ, дәстчәве хвэ шушт, нан хар.

Әз дьф'к'рим: «Әвқас салх дьдан, дьготын, вәки вәлате урьс к'ода һәри машинәйә. Ле к'ане? Әвана тәв гәли, мешә, занг у знарын. Ле к'ане, к'ане әв машинә?»

Мьн жь Әскәр дьп'рси. Мьнра дьготын:—һын-льк ма, һындык ма,—ле әм дьчун-нәдчун нәдг'иш-тынә машинә.

Эваре мә хвэ гиһандә Қәрәк'элиса Пәмбәке. (Кировакане). Әм чунә ханәке. Әскәр готә калә:

— Жь мәра ведро картол бьк'элине.

Ви чахи картол бь ведройа дьф'ротын. Мә пенщ мәр'ва бь нан картол тер хварын у рабун чунә стансие. Дәрәнг мә бьлет станд. К'әг'нә машине, бәре хвэ да Т'эблисе. Сэр пероне һынәка

дәсте хвэ дьнәжандьн, һынәка шәвқә. Мьн п'рси:—әвана чьма өса дьк'ын?—Әскәр у һэвала жь мьнра готын:—әвана дьбежын хер у хаши бьг'ижиңә эвь-ра хвэ, вәра ог'рбә. Мьн гот:—тыште өса—дәст-нәжандьн, к'ом дәрхьштын ль вәлате мә тәһнәйә, әз тәзә тыштед һа дьбиньм. Әскәр гот:—төе һәлә гә-ләк тышта бьбини, әва вәлате урьсә...

Сьбә һе зу бу, әм ль Т'эблисе пәйа бун... Га-ва мьн дина хвэ да шәһәр, тәзә зани, кө әз дур у хәриб к'әтмә. Бәри нәмйа дйа мьн к'әтә бира мьн, һынәки эз посидә бум.

Дьготын: «шәһәре Т'эблисе», мьн һәв дьзани, кө мина Диадине, йане Базида мәйә.

Ль вьра ханмане чәндқатейә блынд, булвар, к'учед кәвьрк'ри һәбун, фәйтон, авто у конг ле дьгәрийан. Мәр'вед ве төмам к'ынще тәмьз ле, тәк пыштокеш бь к'ынщед қәтйайи у қьреж бун. Һәма ве сәкәтеда гәләк у гәләк тыштед майин мьн дитын. Мьн әвқас п'рс жь Әскәр к'рын, вәки әв әди вәстйа, ле жь шабед ви эз гәләка жи сәрвәхт нәдьбум.

Әм һатын гьһиштынә к'уча Милитунские, ль к'идәре гәрәк мә Дәвреше Р'оми бьдита.

Гондид Әскәр ль ве гәләк бун, һатнә дора мә п'рс-п'сйар к'рын.

Әвана готнә Әскәр:—«Дәвреш чуйә к'уча Мала-канские, ль хөшвьние хаше бьхвә».—Әм жь ве вәгәрийан чун. Мә дит ведәре тьжи мәр'вьн, тәв

жи хаше дьхwөн. Тэхтеки мэзьи гөровэр бу, кэйшт мэрыв сэр руныштбун, хаш дьхварьн. Эскэр эз бьрмэ щэм ши тэхтэйи салам у кэлам данэ һэв, ле Эскэр дэрһада мында һе тыштэк нэготьбу, зь-вьри сэр мын у гот:

— Акмэд, е кő эм ле дьгэрьн, кижанэ? Эгэр тэ те дэрхьст, бьзанэ эснафе мина тэ тőнөнэ. Дэ, бежэ.

Мын кэсэк жь вана нэдитьбу. Мын бала хwэ да нэмйа, дит, кő энийа йэки кочьки бу, чэвед ши нжи һа һур бун, эйни Р'оми у чэвед ши жи őса бун. Мын дьле хwэда гот: «Һэбэ—тőнэбэ эв хорте һа-айэ». Эскэр гот:

— Дэ, бежэ, к'ане фэрасэте тэ чағанэ?

Мын дэсте хwэ дьрежи Дэвреш кьр, гот:

— Бь тэхмина мын Дэвреш эв хорте һанайэ.

Т'эва жи ль һэв ньһерин у к'энийан. Эскэр гот:

— Э'фэрьм жь фэрасэте тэра. Дэвреш эв бь хwэйэ. Вэгэрийа сэр Дэвреш у готе, чь кő Р'оми у Абас дэрһада мында жь шира готьбун. Паше жи эw хэwла кьр, чэнд хэбэр жи дьзива готье.

Дэвреш жь wedэре эз бьрмэ йатаха хwэ. Йатаха ши эф бьчук бу. Дошэкэкэ гиһа у орга-нэкэ кэвнэ қэтйайи жи ль сэр бун. Э'рде we пол-кьри бу, ле полед we һьнэ щйа шэwьти бун, һьнэк жи шькэстьбун, қөл бьбун. Паше мын дит, wэки

wэхте отах гези дькьрьн, эw зьбьл дькьрьнэ ван қőлед пола.

Дэвреш гэлэк пьрс жь мын кьрьн, őса жи дэр-һада хwэндьна мында пьрси. Эwi дьхwэст бьзанйа к'а эз чь дьзаньм. Р'астэ эw хwэнди нинбу, ле хор-тэки зэфи ақьл, мэрифэт у занэ бу, őса жи змане урьси дьзани.

Мын сальхе хwэ да, кő пенщ сьньф ль wэлет хьлаз кьрие бь змане тьрки, эз кэсаба рьнд дьза-ньм, őса жи нэрфед урьси тэмама нас дькьм.

— Нэ дьбежьн тэ ль щэм wэ жи урьси хwэн-дийэ?

— Мын готе, wэки őсанэ, эзе сальхе хwэндьна хwэйэ урьси жь тэра бьдьм.

Wэхтеке щэм мэ готьн, wэки Шангир ага дэрсдаре урьси аийэ бона Бавое кőре хwэ бьдэ хwэндьне. Бре мын эз бьрм, кő эз жи тэви Баво у зара бьхуньм, ле мэ дит, кő аге эw аийэ тэне кőре ши һин бькэ, заред дьне к'эс нахунэ. Эм жи вэгэрийан, һатьнэ мала хwэ.

Хьзме мэ—Һэмэде Нэсо, жь Сарибехе, щаб кь-рьбу, кő эз һэрьм тэв заред ван бьхуньм.

Һэмэд жь гőнде Эслание őбеде кőре шех Һамо ани бу, дэрсэ заред ван дьда. Бьре мын эз шандьмэ мала хушка мын, кő эз жи тэв кőре wейи Чаче бьхуньм.

Эм чар шагьртбун. Сьсе мала Кэмэд бун, йэк жи эз бум. Обед сьба һынэки дэрсэ мэ дьда, һема тав, кӧ шьрин дьбу, эви дьгот: «рабьн, книшкед хвэ топкьн эм һэрнэ бедэра, бьхуньн». Эм чава бьг-һиштана бедэре, Обед дьгот:

— Гэдэно, книшка дайиньнэ сэр һэв, эм лэ-зэки бьлизьн, паше бьхуньн.

Мэ книшкэ даветьн, гәдәд гӧндә майин жи дьһатьн дьгһиштьнэ мэ. Мэ нәта эваре дьлист.

Дэрсдаре мэ жи чахе мара бу, свьк бу. Мэ ль һэв дьхьст, сэр һэвра банздьда, бьр дьлист у тыштед майин. Вэхта мэ тәполдаш дьлист, мэ сәйдае хвэ дь кӧлмада дькӧшт, рьнд дькӧта.

Кәта эваре эм рьнд бьрчи дьбун. Паше эм бе хвәндьн вәдгәрийан, дьһатнэ мал. Щара жи мэ у дэрсдар расти ль һэв дьхьст.

Ақьле мэ у Обед жь һэв нәбьри, эм беһин-бун жь һэв бәла (бәлав) бун. Обед тыштәки эм һин нәкьрьн.

— Wәки ль вьр жи ӧса бьхуни, тӧе «рьнд һинби»—Дәвреш готә мьн.

— Обед тыштәк ньдзани, ләма жи эм тыштәки һин нәдьбун. Ле ль вьра, тӧ мьн бьдә сэр хвәндьне, тӧе бьбини эз чава рьнд һинбьм, дь мәктәба Р'омеда мьн рьнд дьхвәнд.

— Чьма тӧ хвәндьна тьрки дьзани, әва тәрс дьнвисьн?

Мьн готе:

— Әре, эз пак дьзаньм. Кома пенща ль we хьлаз кьрийә.

— Wәки тӧ we хвәндьна тәрс дьзани, тӧе урьси зу һинби.

Се лавкед гӧндие мэ әв саләк бу һатьбунә Тьблесе жь хвәра дьхәбьтин. Мьн пьрса ван жь Дәвреш кьр. Дәвреш гот:

— Әре, эз ван нас дькьм. Әвана ль соқақа Варансов дьминьн. Дьхвәзи эз тә бьбмә щәм ван. Эм рабун чунә щәм ван гӧндиед мэ.

Әвана зәф шабун, пьрсйара мала хвә жь мьн кьрьн, эм ракьрьн бьрьнә хварьнхане, һәр щурә хварьн жь мара анин.

Бьрәк лавкед вәлате Аварәш һатьн, әвана жи хварьн, шәрәб анин, кьрьнә кәрхван. Лавька эз нас нәдькьрьм, ле баве мьн нас дькьрьн, бона қәд-ре ви жь мьнра кӧрмәт кьрьн.

— Һун зӧқьрия башьн, ле форма wә нә башә,— Дәвреш гот,—оймед wә зәф кьньн.

— Кьнща дьреж йа жьнанә,—Әгое гӧндие мэ готе,—вәлате Р'омеда нәйари бу, шәрбун, дәwbун, һәвар у газибун, ле ль вәлате wә чь һәбу? Кьн-ща дреж һәһелә мәрвь паки сйарбә, бьрәвә, дькәвә, дәстпед мәрвь.

Дәвреш жь мьнра гот:

— Чәнд рожа ль нава шәһәр бьгәрә, чәвнас бьбә, паше эзе тә бьдмә щики бьхунә.

Чэндэк дэрбаз бу. Р'ожәке Дәвреш эз бьрьмә мэк'тәбәкә урьса. Ведәре эз һылнадам, готын: «Змане урьси нызанә, әм ныкарын һылднә мэк'тәбе».

Паше мәрвөд насә хвәнди готнә Дәвреш: «Бьдә щики бра бьхәбьтә, бәлки саләки змане урьси һинбә, паше бьдә мэк'тәбе».

Дәвреш гәрйа жь мьнра щики дәргәвание дит. Ве щаре жи документ гөнә бу, кө эз пе бьк'әтама дөвтәра мале.

Эз нәчар мам. Чумә щәм ван лавкед гөндиед мә. Вана к'омәк да мьн у эз к'әтымә дөфтәра мале.

Хәзене мьн әрмәние Қәрсе бу. Жера дьготын Нащи ага. Мьн тәзә зани, кө ль вәлате урьс жи ага һәнә. Жьна ви бу, бук, қизәкә ви у дө көре ви бун. Йәк қөлдөхчи бу, йәк жи офисер бу. Әви офисер нәзәвьщи бу.

Дәвреш пера ва пәвк'әт: көре ви қөлдөхчи роже сәкәт нивәки дәрса мьн бьдә, хварьн у йатах стуйе ван, эз жи гәрәке нәйате пақьжкьм, дара жь падвале дәрхьм, бышкеньм у бьбмә қате дөда, сьбә-сьбә жи зәмбиле һылдым бь Нащи агара һәрмә базаре, хварьне жь малера биньм.

Мьн дәстпе кьр борщдарйа хвә қәданд.

Йатаха мьн падвал бу, ле тәмиз бу, полкьри, рәнгкьри бу. Чь хварьна зедә бьма, дьданә мьн,

нә кө мьн тәне тер дьхвар, һәла Дәвреш, шар-шара жи лавкед майин дһатын, тәв мьн дьхварьн.

Ле чәтьнайикә мьнә гран һәбу: Нащи ага сьбе зу дһатә бәр пәнщәре, дьгот: «рабә әм һәрнә базаре». Мьн зәмбила мәзьн һылдыда, Нащи ага дьда пешйа мьн, тәқә-тәқа гопале ви бу, ль әрде дьхьст, финое Р'оме йан датани, қотка сәри ба дьбу, әди кәта базара Малаканские эз пера нәдгһиштьм. Ль ведәре чь кө лазьм буйа, дьстәнд, тьжи зәмбиле дькьр у хвәхвә нызаньм к'өда дьчу, әв зәмбила тәрьки кәта мьн дьгһиһандә мал, пенщ щйа һеса дьбум. Чьқас рож бу кале мьн у Нащи ага әв бу.

Эз чар мәһа щәм хәзен мам, дәһ щара дәрс нәдан мьн, һәр щаре мәһник дьгртын. Хөләсә, эз жь Нащира дьхәбьтим нанозько, илаһ зәмбиле у базаре, өса жи рәқә-рәқа гопале Нащи ага зәф у зәф а'щьз кьрьбум.

Мьн рожәки жь Дәврешра гот:

— Эз әди тап накьм, бе һәқ, бе хвәндын жь вира бьхәбьтьм.

Дәвреш жи дит, кө эз раст дьбежьм, готә мьн:

— Тө дәйн нәкә, бьхәбьтә. Кәта эз щики дьн жь тәра пәйда дькьм.

Эз хәбьтим кәта Дәвреш жь мьнра щйа дит. Дәвреш эз кьрьмә бәр дәсте жьна йәки пол-

ковник. Мере we шәре Сарицамишеда коштьбун, пенси дьстэнд, көрәк, дө қиз пе хвәйи дькыр. Көре we ль гимназиае дьхвәнд, тәне рожед ләда дьһа-тә мал.

Дәвреш пера пәвкәт, кө әв роже щарәки мьн быдә хвәндьн. Нәвт манат жи пәрә мәһе быдә мьн, кө эз быдмә книшка, к'агәз, қәләм у нөбьре.

Борщдарйа мьн жи әв бу, вәки хварьн бьбь-ра-банйа, пол у фәрақ бышуштана у шөхөле малейи һур бькьра.

Әв жьнәкә зәф башә бь рәим бу. Әве зәф рьнд гөһдарйа мьн дькыр, чава дйа мәрвь. Әве нә кө мина мала Наци ага чь фәрада дьма әв дь-да мьн, ле эз, әв, заред вева сәр тәхтәки рудньштын, мә нан дьхвар, бь хәбәрәке, әм чава кө мәрве маләке бун.

ШАБУНА МӘ БУ ХӘМ

Ле хвәндьн өса жи мьнра ль һәв нәһат. Мьн хвәндьн тәрк да, эз у лауькед алие мә чәнд сала ль Тьблисе хәбьтин, бунә фьрхунчи. Ви чахи һәла шәр бу.

Р'ожәке жи һәвал ль һәв шевьрин у қрар кь-рьн, кө һәрнә мале хвә. Мә бь зор-щәфаки блета машине кьри у бәре хвә да мале. Нәтани Диадине

әм тәв чун. Ведәре әм жь һәв қәтйан, һәр кәс мә чу гөнде хвә.

Мәрва мьзгини бьрә гөнде мә.

Әм чунә незики гөнд у һивие бун, кө кеф, әшқ у шайи we бенә пешйа мә. Ле ви тәһәри нә-һатьн.

Ль дәр у доред гөнд пәз, бәрх дьчәрийан, ле дәнге блуред шьван, странед бәрхван, какә-какед пала у реуьйа қәт нәдһат. Кане гәрәк нһа зара бь-натара малада бьлиста, кө әм бьдитана бьрәвйана бьһатана пешйа мә. Әв жи гөнә. Бәре вәки к'өлфәт ль нава гөнд дьһат-дьчун, рьнга-рьнга льнгед ван бу, тә дьгот қәй сйарьн дәрбаз дьбьн, ле нһа? Нәрм у посидә дьһатьньн-дьчун у нәрм бь һәвра хәбәр-дьдан. Бәре тә ль нав гөнд дьньһери, мина көлил-кед баһаре кьнще к'өлфәт сор у зәр дькыр. Ле нһа? Нһа гәләка бь кьнщед рәш бун, өса жи сәре ван бь шәред рәш гьредаийи бун.

Мәрвь дьгот рожа ван жи тәв ван нәзнйә, ләма ишьқ надә, әвр у әзман бу, мьже хвә ави-тьбу чйа, раст жи пера бь хьмам бун. Хөләсә, ро-жәкә мәлул бу, әв жи мина мәрвьед гөнд.

Көл-наләки чәнд мәрвь һатнә пешйа мә, дйа мьнә нәхвәш жи тәв ван аншах сәрдәр дьбу.

Дь ақара ви гөндида тыштәки бь әшқ гөнә бу, нәта чере we жи эди гәвр бьбу, әв мерг у чиман мәлул бун, бегөл, бе чичәк бун, мәрвь дьзани, кө

ковник. Мере we шәре Сарирамишеша коштыбун, пенси дьстэнд, көрәк, дө қиз пе хвәйи дькыр. Көре we ль гимназияе дьхвәнд, тәне рожед ләда дьһа-тә мал.

Дәвреш пера пәвкәт, кө әв роже шарәки мьн быдә хвәндьн. Кәвт манат жи пәрә мәһе быдә мьн, кө эз быдмә книшка, кәгәз, қәләм у көбьре.

Борщдарйа мьн жи әв бу, вәки хварьн быбь-ра-бания, пол у фәрақ бышуштана у шөхөле малейи һур быкьра.

Әв жьнәкә зәф башә бы рәим бу. Әве зәф рьнд гөһдарйа мьн дькыр, чава дйа мәрвь. Әве нә кө мина мала Наци ага чь фәрақеда дьма әв дь-да мьн, ле эз, әв, заред вева сәр тәхтәки рудньштын, мә нан дьхвар, бы хәбәрәке, әм чава кө мәрве маләке бун.

ШАБУНА МӘ БУ ХӘМ

Ле хвәндьн өса жи мьра ль һәв нәһат. Мьн хвәндьн тәрк да, эз у лавькед алие мә чәнд сала ль Тьблисе хәбьтин, бунә фьрхунчи. Ви чахи һәла шәр бу.

Р'ожәке жи һәвал ль һәв шевьрин у қрар кь-рьн, кө һәрнә мале хвә. Мә бы зор-щәфаки блета машине кьри у бәре хвә да мале. Кәтани Диадине

әм тәв чун. Ведәре әм жь һәв қәтйан, һәр кәс мә чу гөнде хвә.

Мәрва мьзгини бьрә гөнде мә.

Әм чунә незики гөнд у һивие бун, кө кеф, әшқ у шайи we бенә пешйа мә. Ле ви тәһәри нә-һатьн.

Ль дәр у доред гөнд пәз, бәрх дьчерйан, ле дәнге блуред шьван, странед бәрхван, какә-какед пала у рөвйа қәт нәһат. Кәне гәрәк нһа зара бы-натара малада былиста, кө әм быдитана бьрәвйана быһатана пешйа мә. Әв жи гөнә. Бәре вәки көлфәт ль нава гөнд дьһат-дьчун, рьнга-рьнга лынгед ван бу, тә дьгот қәй сйарьн дәрбаз дьбьн, ле нһа? Нәрм у посидә дьһатьньн-дьчун у нәрм бы һәвра хәбәр-дьдан. Бәре тә ль нав гөнд дьньһери, мина көлил-кед баһаре кьнще көлфәт сор у зәр дькыр. Ле нһа? Нһа гәләка бы кьнщед рәш бун, өса жи сәре ван бы шәред рәш гьредайи бун.

Мәрвь дьгот рожа ван жи тәв ван кәзнийә, ләма ишьқ надә, әвр у әзман бу, мьже хвә ави-тьбу чйа, раст жи пера бы хьмам бун. Хөләсә, ро-жәкә мәлул бу, әв жи мина мәрвьед гөнд.

Көл-һаләки чәнд мәрвь һатнә пешйа мә, дйа мьнә нәхвәш жи тәв ван анцах сәрдәр дьбу.

Дь ақара ви гөндида тыштәки бы әшқ гөнә бу, нәта чере we жи әди гәвр быбу, әв мерг у чиман мәлул бун, бегөл, бе чичәк бун, мәрвь дьзани, кө

ван хэмла хwэ давинэ, тэв гондйа бь нэзнинэ у
эw жи дькэwгьрын.

Тэне эм бь к'еф у эшq дьчунэ Тутэке. Мэ, кэ
эw тэвана бэр чэве хwэ дитын, эшq у шабуна мэ
жи тэрьби, тэмьри.

Эм чунэ сэр руйед нэв, бэрбь мал чун.

Эм пе нэсийн, чь бэсэ...

Навинда шэрда Иране бь сэркарйа хане Ма-
куе се шара сэр гондда гьртбу. Шарэки се мер
жь гонд хатьбунэ коштын, мэрвэк жи бьриндар
кьрбун. Шара сьсйа шэсьд сйар хатьбун. Киждэ
кошти у бриндаред гонд нэбунэ, ле нэрсэ шара жи
карэка кор нькарбунэ талан бьбьн.

Мер у нэһынге мина Темур, Э'лосе Зоре, Qэй-
мазе К'элэше Мько, Озмани Хьдър, Кэмзе Нэби у
гэлэкед майин qэт дьһиштын эw тыштэки бьбьн?
Эwана хwэ жь коштыне нэдыда паш, жь мьрьне нэ-
дътьрсйан, нишандар бун, гөлла ван эрде нэдк'эт,
ле ван шера we чава талан быда шэрда Иране?

Нэй бэса ван шэра у шэрда дькьрын, ле пак
сэrrаст нэдыготын, нэта рожэки Кэмэде Нэсо (жь
Сарибехе, хьзме мэ бу) у Фэтиэ Тешо (жь Зоре,
эw жи пьзмаме мэ бу) хатьнэ мал.

Эваре щмаэт хатэ оде, Фэти готэ Озмани Хь-
дър:

— Озман, сэре хwэки, тэ лэкзэки сальхе Ван
шэрда у ван шэра бьдэ. Нэта нна жи кэда дьчи

ль wэлате мэ эw бэсэ: «шэре Тутэке», «шэре Т'у-
тэке» дьбежын у дэрһэqа меранйа wэда гьли дькьн.
Дэрһэqа Эйшана qизагда дь газете Т'ьблиседа нь-
висин, кэ «Жьнэкэ кэрдэ ль сэр щьнйазе мере хwэ
кьрйэ шэр у дэ мер коштыне».

Озман гот:

— Бэле, шэвбьһерйа мэйэ ищэв жи бьра эwбэ.
Мьн нэдыхwэст эw рожэ бь ахэ-вах бира хwэ бан-
йа, ле Фэти, wэки тэ дьбежи, эзе жь тэра йэко-
йэко сальха бьдм.

К'эсэрэка кур хатэ Озман у дэстпекьр.

— Хwэзыл эз жи wi шэрида бьхатама кош-
тын, бра иро йэки майин сальхе мьн жь тэра бь-
да,—у ахинэка дьне жи кьшанд, хэлqе заньбу, кэ
ахин бона кэре wi шаһьли нэзэwьщи у бре wi-
Эмин тене, wэки wi шэрида хатьбун коштыне.

Бэле, Фэти, баһар бу. Пэз һе нэһатбу дана,
мэ дит кьрынэ газе: «нэй һэвар, шэрде пэз бьр!»
Пэзе мэ жи we рожэ бэрбь wаре К'уле чубу. Эм
тэв рабун, е сйар, сйар, е пэйа, пэйа, эм чун. Чава
нэчын? Р'ож нава рожэ хэлqе мале мэ бьр, эм
нэчын?. Эw топа «Гэра-Рэрайэ» тэ тера хати, Эмине
бре мьн жи ль we дэре зэвйа хwэ ав дьда. Мьн
дит дэ сйаре шэрде дь феза мьнда рьк'ефи сэр
Эмин кьрын, хөде тэ qэбул нэки, э, бе эwi кэсиби
чь кьрбу? Дэ гөллэ һэвэра бэрдане. Эw к'эт... Мьн
дит ль пешйа мьн бу тэдин: бь тэдинера жь ван

сйара йэк стуйе һәспеда һат, ле шаркә дьне хwә гьрт, нәкәт, нәпәни бу, кәтә нәпәни. Иди мьн нә- дит чаwа бу.

Мьн гот: «Т'емур, тә лехьст?» Т'емур гот:

— Эз жи дьзаньм мьн лехьст, тьвьнг ль дәс- те мьн хwәш һат, ле чь фәйдә, кә щьнйазе ви жи нәкәтә рәх щьнйазе Әмин.

Мьн һәw ньһери ширдинйа Әлое Зоре сәр мә кәт.

Мьн ви чахи дит, кә Т'емур у Әло тәв кер- теда хар бун, ле ведәре сйаред дьне жи гьһиштнә wана у шәр гран бу.

Мә бәрда шәрде, пәзе хwә жь wан станд. Ле һәйф кә Таһьре мьни бемьраз жи һатә кәштн... We рөже се мер жь мә һатнә кәштн, дөдө жи жь wан.

— Хwәзъл бра Таһьр, әw хөрте дәлал, нәһата кәштн, бра пәз бьбьрана,—Әвдале Ичанго гот,— мал қьрежа дәстанә, ле мер дәст мәрьв накәвьн.

— Щара дөда,—Озман сәрда зедә кьр,—нивро бу, дәwар һатьбу мозәлана пешбәри гөнд хwәра һеса дьбу. Қәрәшьле мә сәре Шькид бун—әве топа феза мәда. Т'емур жи чубу Диадине, әw кә һат, әм жи дь ве одеда һатн ль дора ви щьвйан. Мә пьрс у пьрсйар кьр, к'ане нәwадисе дьне чь һәнә. Фәтие пьзмаме хwәра бежьм, мәрьва жь сәре Шь- кид кьрә гази: «гаран бьрн, гаран бьрн!» Әм ра- 118

бун кә дәрән, ле мәшала мә дәркәтьне тәнә бу. Чаwа кә дьбини, Фәти, гөнди к'өреданә, тә нәбежә се тәрәфи гөнд гьртнә. Мина тәйрока дәрбьһаре гөллә тенә нава гөнд, кәси нькарьбу сәре хwә жь һөндөр дәрхьста. Т'емур гот: «Һәспе мьн бькь- шиньн».

— Һәсп жи зинкьри, тәзә кьшандьбунә тәw- ле,—Әли бәр гьһие wида һат:

— Бәле,—Озман гот,—һәсп кьшандьнә сьвдә- ре, ле гөлла мәшал нәдьда, кә дәрхьн. Т'емур дәст авитә дьзгина һәспе, дйа ви хwә авитә песире гот:—«тә дьбини агьр дьбарә, тә к'ода дьчи?» Т'емур гот:—«дае, хәлқе мале мә бьр. Нә мәрьв сәр хирәт у намуса хwә дьмьрә».—Гот у дь һөндөр сьвдәреда сйар бу у дәркәт, әwана рәшанде, нәрәшанде, әди Т'емур нәсәкьни, пәй wира сйар у пәйед гөнд һе- ди-һеди жь гөнд дәркәтн, шәрде гаран бьр, ль мозәлане тәк гөһдьрежәк ма. Қәймәзе бре Т'емур пәй Т'емурра сйар бу, ледан мьнина ви бьнда кәштн.

— Ле кәл дь мала хwәйе мьнине нәкәти, мь- вин нибу, бебәлуск бу,—Әвдие Сьмо навбьри дае.— Әw жь щьсне һәспед Бәк'ое Али бу, тьште өса хө- де ченәкьрьбу, әрәбьстани бу.

— Мьнина Әвдал жи бьнда һатә кәштн, әw жи жь мьнина Қәймәз кемтьр нәбу,—Брое Бьшо гот:

— Хөде көре wә бьһелә, һун кәтьнә кәйра 119

һәспә, ло хөдә бькә мер съламәт бьн, чь те бра бе сәр мал,—Т'емур гот:—пешйа готйә: «гөллә, кә һат, бра ль һәспәбә, нә ль сйар бә».

— Озман, сәре хwәки, гьлие хwә жь бир нәкә,—Фәти готе (Фәти хәлqе wәлате урьс бу, зәф кәwаск'аре qәwьмандьнед бса бу).

— Әфәндие хwәра бежьм,—Озман гот,—Т'емур хwә гиһандә гаране. Wәлаһи мерьк тәне гаран жь донздә сйара стәнд. Әw нәчар ман, кәсп данә пешйа хwә, тәрьqандьн, бьрьн. Ле чьма дьбежьн мер кәсабе мер дьзанә? Дә, Т'емур гөлла ьи ль әрде нак'әвә.

Һәwара майин жи дәстәки хwә гиһандә Т'емур, дәстәки жи әвед сәр гөнд раkьрьн, ахьриедә нәрдә дәста хwә гиһандә һәв, бәрданә щәрде, һәсп жи же стәндьн, шәш мер, дә һәспед ван жи кәштьн. Wана дә щьнйазед хwә бьрьн, чар щьнйазе ван жи ман щида, мә ани чәл кьр. Әва жи щәрда дәда бу, ле йа сьсйа, кә лапә гьран бу, һәла мабу.

Т'утәкйа qәрәwьлие мәнкәм у зедә дькьн, дәстәк ль сәре Шькиде феза гөнд дьсәкьнә,—жь wьр кьре Т'әндурәке, гьре дем, Мәтьк, кәтани дәшта чйәе Чобане пева дьһатә хөйан, дәста майин жи дина хwә дьда «Гөра Манга», Әwгәлие Кәзо нәтани Рәләрәшане, сәр Дйаре Кащихальте, Ташкәсане.

Эваре дәрәнг, qәрәwьл һатьн, готьн, кә ль дйаре «Гөра Манга» мә сйар дитьнә.

Темур, Щьмшит, Әло, Кәләш һатнә сәр һәв хәбәрдан, паше жи гази тьвьнгчиед гөнд кьрьн у Т'емур готә Ван:

— Сьбе зу пез, dewep бәрнәдьн, әме дәр-доред гөнд йоглмә бькьн, wәки тьштәк төнәбә, паше мале хwә бәрдьнә чере. Нәтьрсьн, черәйи болә, тарьше wә бьрчи наминә. Пера жи кәния, тәв жи wa мәшәтхwәш бун.

— Йа дәда у фәрз, ишав ранәзен. Гөнд бь һив-йа qәрәwьла тәне нәһельн. Әве, кә бен, жь эвареда дора мә бьгьрьн, wәки сьбе зуда ль мәхьн. Бса жи әве реед нәму гөнда бьгьрьн, кә имдад нәгьһижә мә. Wәки әw мәрәма хwә бь мә бькьн.

Нһа һун вәгәрийан чунә мал, һәр кәлфәтәки малера чәкәки һазьркьн у бьдне, жь ви шәрира нә кә тәне твьнг, qьрмә, шур у qәмә, сильнә, ле бса жи кәләнди, шәнә, бьст у шишед тәндуре жи силькьн, дьбә кә шәр бьк'әвә нав мала. Һун дьзаньн, кә рәва мә төнәйә, шәре сәр һесирә. Ләма жи дьбежьм нәта жьн у кала жи һазьркьн.

— Сәр бәхте мәбә, Т'емур зәф баш дьбежә,—Озмәне Хьдър гот,—мьһафьзә кьрьн зәф башә.

— Йа сьсйа әwә,—Т'емур гот,—кә бәрбанге һетари, әм qәләчед хwә бьгьрьн, wәки әм qәләча wәхтеда бьгьрьн әw чьqас зәф бьн, зузука нькарьн бьк'әвьнә нава гөнд, чьма жь мә хун дьчә, жь wана ав? Әме нһада к'әвш бькьн, чәнд мәрьва у кә

у ке ки қеләче быгрын. Оса нәбә, әме хwә жи, әрз у әйалә хwә жи бьднә дәр, намуса мәе пайи-малбә.

Әви, Әло у ед майин мәрв тартари кьрын, ке һәрә ки қеләче.

— Әшәд былаһ, забытки жи wa тәртиб нәд-кьр.—(Тәртиб йанә щиваркьрын),—Щьмшите Садьқ гот:

Сьбә рон бу. Ынәка дәвар бәрда, әw сәрнш-ки у бетфақи нәта нһа жи ль щәм к'өрде мә һәйә.

Т'емур лаwкед майинва кьрынә шәр.

— Чьма дөшөр бәрдьдн?

Ибәе Озман мерәки же һати бу, ле нәйф кә сәрншк бу. Мькина wi дь кәwшеда зинкьри гьре-дайи бу. Әви банзда сәр пьшта мьнине у гот:

— Мала wә авабә, қәрәwьлед мә wәки дө тәйра жи дьбиньн дьбежьн: «сйар һатьн». Чь әлкә дьл-ннавед wә хар?

Әw чу дь к'ертеда хар бу, бу рәдә-рәдә гөлла.

Мә дит мьнин һат, Ибо төнәйә.

Әвана жь эварда һатьбун, дора гөнд гьртьбун. Ибо чава кә чубу сәр ван, әw дитбун, кьрьбу кә шунда вәгәрә, ле вана һәвра лехьстьбун, Ибо кә-тьбу, нәспа wi тәри дабу мал у һатьбу гөнд.

Бь кәштьна Ибора шәр тәв дак'әт. Чар тәрә-фи гөнд бу хьрмин, ль нава гөнд бу қйамәт. Ибо

гәләк гөнди архайин кьрын. Әван жи малә хwә бәрдабун. Гөллә мина тавед тәйроке дьһатьнә нава гөнд, жьнәке банздьда чөләке, йәке гольке, гөллә ле дьк'әт, һьм әw дьк'әт, һьм жи чөләк. Кәта чьл дәвари нава гөндда һатә кәштьн.

Имдад жь тә дәра тәнә бу, рйа Диадине у гөндәд майин гьртьбун, чьвик нькарбу сәр wanра дәрбазбә.

Шәр гран буйә, хьрмә-хьрмә. Гази кьрын: «Усәе Осә һатә кәштьн», «Сәфәре Мьно кәштьн», «Р'әсәе Мәрире кәштьн» «кәштьн» һа «кәштьн». Борә-бора дөшөр, к'алә—к'ала пез, wилә-wила жьна, зарә-зара зара, қирин у қутина мерхаса, нав ль хwә дьдан, һәлан ль һәвала дьхьстьн. Тә дьбежи кә рожа қйамәтейә, нәшәрмәшәрә.

Нәйара пьшт жь Әло стәнд, ль Әло хьстьн, әw к'әт. Бу қирина жьна, готьн: «Әло һатә кәш-тьн!» Дәwрешә бре wi рькәфи сәр Әло кьр, ле-хьстьн, әw жи к'әт. Жьна Дәwреш—Бәсе, чу ль сәр щьнйаза, ль we жи хьстьн, қиза бре Әло-Алмасте рькәф кьр у чу сәр щьнйазед апед хwә, ль we хьстьн, әw жи к'әт. Паши ван нәмйа Ә'йшана хушка Т'емур чу, гәлә гөллә һатнеда, тә гөлла же нәгьрт. Ә'йшан жьна Ә'ло бу, әве щьнйазе мере хwә к'аши бәр талдә кьр, фишәке Ә'ло вәкьр, данә пьшта хwә, тьвьнга wi һьлда у тәви мера кьрә шәр.

Паше ль Т'эблисе газет гэрйан, вэки жьнэкэ кёрда ль сэр шьнйазе мере хвэ кьрйэ шэр у дё мере дьжмын кёшт'нэ...

Шэр хьнги чу гран бу. Хун хьнги чу зедэ рьжйа, шиллинед жьна хьнги чун зедэ бун... Дна бь шэват шэркар гэрм бьбун, кэла ван рабьбу, дьхвэстын кэйфа Э'ло хьлд'н, кэйфа ви шере дэ-лал у меред майин... Эван гэлэк мер жь дьжмын гёлол кьрын, кёшт'н, ле дьле Т'емур, Кэмзи, К'элэш у ед майин неса нэдбу у неньк нэдбу.

Ле бэдбэхтикэ лапэ мэзын ль Т'утэкйа дэст-да. Бэдбэхти эв бу, кё фишэкед хьнэка лап хьлаз бун, хьнэк жи лап кем бун. Сьбэ ль кидэре, хас-ма, нна нивро кидэре... Дьжмын вйали-виали рь-кеф дькьр, кьшум дхатэ сэр гёнд, ле чь эв дьда-нэ сэкнанд'н, пэшмурдэ дькьр у рэв пе дьхьст? Хьнэк жь ван кёшти дьман ль ве бэсте бэр таве, ле эв мерани, эв шерани тэмам бь фишэка дхатэ кьрын. Чь бежым, эв жи сэр нэвда хьтын. Шэркарэд кё бе фишэк мабун, лавайи ль нэвалед хвэ дькьрын, дьготын: «тэк фишэкэки бьдэ, эз гёллэки бавежмэ ви сйаре ван».

Геди-геди чара Т'утэкйа дьхатэ бьрин, ль дор гёнд бэрэ-бэрэ тэнгйа ван зедэ дьбу. Т'емур кэрэ-кэр мэрэв шандьнэ нав гёнд, вэки нэр кэс дэсэ, к'елэндйэ, шэнэйэ, шурэ, йан қэмэйэ бьгрэ хвэ хьндьк майэ, кё шэр бьк'эвэ нава гёнд. Фишэ-124

кед Т'емур жи хьндьк мабун, ле Қэймазе бре ви жь фишэкед мал сильнэк гиһанде. Чэнд мэрэв бьбуна Э'ли Шер жи ньдкарй пешйа ордик гөред дэв бь хун бьгьртана.

Ль Т'утэке рьнгин у гьрмин бу. Кэси кэс нас нэ-дькьр... Жь думана тьвьнга ль сэр гёнд мьж у думан бу, ль чйае феза гёнд хьрмин-хушин бу, дуйе тьвьнга бьбу тэлп мина э'вре мёна нисанейэ рэш хвэ дабу синге чйе. Дэнге гёлла, норэ-нора нэс-пед нер, вилин у ширдин кэтьбу нэв тэ дьгот қэй нэта кэвьр-кочкед ви чйайи жи жь ви дэнги кэр бьбун, жь ве думане кор бьбун, вэки льнге ван нэбйа, эве жи жь ве майдана қэтьл у хуне бьрэв-йана... Ле сйаред жь Улук'энде, Шанэқьзе, Да-вьд у Каши Хальте натьбунэ нэвара Т'утэке, сйа-ред чэте, е кё эв ре гьрт'бун, мина тавйед тэйро-ке гёллэ сэр сйаред нэвареда дьбаранд'н, ле мь-нэта ван эфата гөнэбу, сйар дьхьтын, йэк жь е дьн дэрбаз дьбу, сэре хвэ дькьрнэ нав бьжуйед нэспа у рькеф дькьрын, педа-педа қэлэчед дьжмын радь-кьрын, ахьриедэ жи рэв пе хьстын, пара ль стёе вана сйар бун. Ле эв йэк эфат у сэркарййа Шан-гир ага бу. Ви чахи мала Шангир ага жь Ава рэш натьбу Улук'энде, қэза Диадине.

Дьжмынед ль сэр гёнд вйали-виали рькеф дь-дьрын, кё бьк'эвьнэ нава гёнд, ле Т'емур у К'элэш бь дё дэстава нэрдё йалед гёнд нэла не хвэйи дь-кьрын, нэдһиштын, кё эв бьк'эвьнэ нав гёнд.

Әw әwре рәши гран һеди-һеди серәк бу у шунда чу, ле сйаред шәрдейә сәр гөнд, бәри гөнд-йә әw тәмашә дитын. Әwe кө бәре рькефи сәр гөнд кьрын, әw жи пешие һеди-һеди, паше рәв пе кәт, ль сәр рйа Диадине жи бу шәрәки қалым, инали жи бәрданә сйаред чәте. Әw һәwара Кочое Қомөлбушахебу. (К'очо баве нвискарә әрмәнийан әйан һрачйа Кочарә), К'очо мерәки бәдәw бу. Смбеләкә тәнькә бадайн ле бу, әw дыкьрә хәләқ. Wәхта қәwмандьна әw мере һәwар у газйа бу. Дәс-та Кочое әрмәние пызмам ль йале чәпе ньшум кь-рьнә сәр, ль йале расте жи һәмьн әw сәнәтәк бу, кө имдада Шангир ага у ван гөнда ль стуйе шәр-де сйар быбун, мәшал же стәндьбун у мәшал нәдъ-дане, кө әw хwә расткә. Гөндйа жи жь гөнд данә пәй.

К'очо заньбу, кө фишәк кем бунә, хорщә фи-шәк ани да Темур. Әw фишәк ль сйара бәлакьрын у бы лемьшт чунә сәр дыжмын. Дә, чава кө дыбе-жын: «е қәнщ әw бу, кө жь мала хwә нәһатьбу». Хә-ләсә, бәрданә ван әw зәф гәшмурдә кьрын.

Алие мәда ниждә бьриндар у көшти тәмам бун, гәләк пәз, дәwар у һәсп қьр бун. Ле жь ван... е Ҳане Мәкүе паше һатын готын: «шест дө ме-ред ван көшти у бриндар һәнә». Озман we шәве ль вьра гьлие хwә кәта кьр.

БӘРБЬ WӘЛАТЕ УРЬС

Мәһа адаребу, тариқа нәзар нәһсәд нәйжда... Һәр дәра һе спи бу, рәшайи тә дәра тәнә бу, хен-ши рйа шәде, кө тера әскәр у һесир дыкьшйа. Дән-ге тәйр у туйа тәнә бу. Хуси һеди-һеди дыбари. Әw қифар у тәйяа бльнд, кө бәрфед звьстане тәмам онда нәкьрьбун, гөнгьлед ван мина кәтькед пәмбә кьрьбу у бәржер дахьстьбу. Чьркә-чьрка әрд у әзмана бу.

Әw чәнд гөндед мәйә чартәрәфи Диадине қрар-кьрын кө баркьн, бәрбь wәлате урьс һәрьн.

We сьбе баркьн, we сьбе һәрьн... Хwә начьнә зо-зане, хwә начьнә Аварәш, we һәрнә wәлате урьс. Wә-лате урьс жи буйә бәрәкә мәзын, кәләкед мәйе сәр руе бәре кәвын, дәлгед we we ван кәләка быбын у би-ньн... Ке дьзанә... Дь ван дәлгада хәрқ быбын, йан дәлгә ван бавежнә щики дури, дәрази, нәнас.

We сьбе баркьн... Ле әw мерг у чиман?. Ле әw гиһа у зозан? Ле әw чешит-чешит гөл, көлилк у чичә-кед бәдәwә бинхwәш? Ле әw канйед сарә сьпийә зәлал, кө былқә-былқа ван бу жь зһара, жь қума һур дәр-дыкәтын, шәwьк же дыкьшйан жь бәри тирежа та-ве дыбрьдин, тә дыго қәй әw энщи у сәдәфед бьр-қонәкьн, кө бәрқ дыкәвьне... Бав у калед мә, йса жи әм, ль ван чйа у зозана хөльдинә, ль вьр мәзын бунә, ль ван дәра мә зарти листийә, ль ван дәра

дълкѣтън, әвинти, клам, рѣдасе һинбунә, ле дѣwѣт, зѣwаш, сйар, щьрид у шайед майин, кѵ дьһатә кьрьн?

Әре, ле гәрәк һәрьн. Нәчьн қәт набә. Ба у багәре бен, селав у лемьште бен, зѵлма падше Р'о-ме we бе диса мина тәйре атмәщә мә бькә нава пәнщед хwә, мә мьз у мькәл бькә. На, wәрьн әм бь-рәвьн!

Жь сьбеда һесир бәрбь Диадине кьшьа. Кал, пир, жьн у зар аһ у зар чун. Бәрф бедам бу, ре йәкпте бу. Гава кѵ жьн, каләк, йан пирәк жь ре дәркѣта, йан бькѣта, әди зузука ньдкари бьһата сәр ре, бь дәст у ләпа дьчәрчьри, гәлә щара шьл дьбу, щики хwәхwә ньдкари дәркѣта, һәта имдад нәдьдане. Дәсте wан шьл дьбу, щики гәрм тѵнә бу, кѵ дәсте хwә һьнәки гәрмкьн, ле дәв жи тәвьзи бу, гәрм нәдькьр.

We звьстане мьшк жи жь қѵла хwә дәрнәдь-кѣт, ле һесир сәр бәрфе кѣтьбу... Бәхте wан бьри, кѵ we роже багәр тѵнә бу, wәки багәрәкә сьвьк жи һәбйа, жь жьн, зара, кала,¹ пира йәк же хьлаз нәдьбу, тьмаме қьр буйана, һәйwanәт жи хьлаз нәдьбу.

Бь wi кали әм эваре гьһиштьнә Диадине. Орта шәһәрда әwқа мәри һәбун, тә дәрзи бавита, нә-дькѣт. Ке һьнәки зу һатьбу, хwәра сьтарәк дить-

бу. Ед мина мәйә редур, дәрәнг гьһиштьне, ль дәр-доред Диадине коч аветнә сәр бәрфе.

Нава шәһәр кѣтън арду һазьркьн, сәргин, да-ред ханмане хьрабә. Әди бьбу дәсте зоре. Щи һә-бу һесир тедабу, әw хани сәр һесирда һьлдьшандьн, дар дьбьрьн жь бона шәwате. Бесусед агьр давәтә әзмана. Кәсәки әди һәйф ль мал нәдани, кѵда дь-чуйи бина кьзбу, қьрпә-қьрпа қәлийе бу.

Дьле тәва шәwьтибу, бь кѵл, дәрд, мәрәз у бьрин бу. Әwана щи у wаре хwә щида һьштьбун, мал, мьлк', щот у кьотан, ханманед кәмнарә бав у кала, һәр кәвьрәки диwер худана әһийа wан ньқь-тибу сәр, паше кәвьрәк чубу сәр кәвьрәки у бубу диwар. Нһа әw гьшк щида ман...

Дәрде Тутәкйа һьнәки жь дәрдед е майин гә-ләктьрбу. Брига wан тәзә бу. Сәре тәва һе бь рәш бу, чәнд мал чубунә бәр мирата, кѵлфәте wан ма-ла щинара имдад дьдане.

Әw һесир мина тәйре чәwгьредаийи дьчу, ле ньдзани нәта кәнге we һәрә. ль кидәре we бьсәкь-нә, ахьрийа wане чаwабә? һесир дькьшьа у дькьш-йа, кәсәки ньдзани пеши гьһиштә кидәре, паши ма ль кидәре. Дькьшьа, мина чәме Мураде, кѵ һәр щйа авед щәwа у канйа тәв дьбьн һьнги дьчә ава we зедә дьбә. Оса жи жь һәр дәра һесир дь-һат, тәвһәвдьбу, зедә дьбу, диса дькьшьа у дь-кьшьа.

Гоманэкэ сэргьртйэ нэхойан дь дьле щмаэтеда
һэбу. Бь we гомане дьчу. Эw гоман у эw фькьр
тэзэ пешда нэһатьбу, эw фькра сал у зэмана бу,
фькра бав у калада мабу, эw бав у кал бь we не-
те ша нэбьбун, эw кэсэр бь шанра чубу гөре. Ле
эв һесир дьбэ быһижа we мэдсэде.

Эw мэдсэд wэлате урьс бу. Зуда, сәри бав у
калада мьлэт дьхwэст жь бьн зөлма Р'оме дэре,
хwэ бьдэ бьн бандура мьлэте урьс, wi мьлэте мә-
рвьнъз у рәкм. Эw мэдсэд бу, кө дьле ван һьнәки
һеса дькьр, һьнәки мәшәтхwэш дькьр у рөк ль ван
вэдгәрәнд.

Иди бьһар бу. Ль ван қьред Хәрфәлийе, нәки-
йа Идье, әм, хwәйи пәз, әwьрин, щмаэта [майин
һәр йәки аликида, нә кө тәне Әрмәнистане, гәләк
көрд у әрмәни чун дәркәтәһнә Тьблисе у ль Гөрщс-
тане бәлав бун, wi чахи гәләк һесир бь мьлэте гөр-
ща хлаз бу.

Әм чәндәки ль қьра ман. Мә дит, кө жь мә
wеда кәс нәмайә, нә щмаәт, нә жи әскәр.

Мә дит, кө әм манә дәве гөр у һьрчада. Мә
баркьр, һатьнә дәште, ль we әм кәтнә Ащйе, ед
дье жи ван гөндада бәлав бун. Мә һәла зәвьед
һешинбуйи жи пар кьрн, ле мә нә урьс дит, нә
жи загуна wi. Мә жь кә пьрс дькьр, дьготьн:
«урьс чуйә Урьсете».

Бага дь бьн хwәлиеда чилдабун, нәта эваре

зара у р'еншбәра чил у зихькед тьрйа вәдькьрн,
дьхwарьн. Мә чава гөнде хwә һиштьбу һатьбун,
бса жи әщәмед Сөрманлие тәв ед майин рәви бун,
чубун.

Мә тәзә зани, кө әм тәне һиньн, гәләке мина
мә бе щй, бе war манә.

Р'ожәки диса һәйдадә ль мә дахьстьн, готьн:
«Бьрәвьн, Р'ом һат». Р'әв бь мә кәт, әм рәвин. Эw
«мьлкә тәзә» жи мә щидә һишт. Әм пьра Қәрәқә-
ләра дәрбаз бун, чунә ван қьред Сәрдараве, ль
кидәре һна шәһәре һоктемберйанейә.

Әм дө рөжа ль wi қьре бе ав ман.

Ә'сърбу, һәwar һат готьн: «Р'ом һатә Араксе».
Щангир ага бьрәк сйар һьлдан у чу бәр шер, ед
майин жи мал баркьрн у рәвин, кө әw дьжмьне
хәдар нәһижа ван.

Мә хwә да синге Әләгәзе. һьнги бәләки һәвраз
чун, әм жи пера һьлкьшйан. К'и дьчу Р'әwane дһат,
дьгот: «готьнә әме зутьре вәгәрнә щие хwә». Щмаәт
жи һивйа вәгәрәндьна чуйина wәлет бу. Wәки сйарәк
жи келәка оберә дәрбаз буйа, гәрәке бьчуна пе-
шие, пьрс бькьрана: «қәт чь һәйә, чь төнәйә, әме
кәнге һәрнә wәлет?»

Кәзар шурәйи щаб дьстәндьн. Ле тө гьлиед
ван раст дәрнәкәтн.

Һа дьготн «Р'ом тьжи Сәрдараве буйә», һа дьго-
тн «вьалива жи һатә Башагбаране». Щангир ага тәви

шэрванед шмаэте чу фронта Агбаране, ван гэлэк зор да Р'оме, жь Агбаране шунда дан. Чэндэки шунда эw жи вэгэрийан хатън, ле шундачуйина мәйә. Wәлет гөнә бу, һәр готън жи дэрәw дәркәтън.

Бь сәркәрийа Тәфур ага дө гөнде рәша, барава у гөнде мә шәwра хwә кьрн, мә баркьр бәре хwә да Дәрәчичәке.

Әм жи чун пеш Дәрәчичәкева ль гәлие Дәләре мә дани. Тәфур ага чәнд щара чу Әхте хат (Әхт мәркәз бу), паше изън дан әм бькәвнә гөнда.

Тәфур ага бь дәста хwәва кәтә Алахвердие, әм жи бь лавкед баравара кәтнә Заре.

Гәлэк мал тарше ван чь кә һәбу, баһарда һеди-һеди дабунә нан у хьлаз кьрбун, wәки дәwе ван йәксәр нәе бьрине, йәк чәлэк ль бәр дәри һиштьбун, чьмки дәw кә һәбә пе пьнщаре жи те хварьн, йан жи шир дькьрнә ньша шорбә-морба.

Һьнги чу рож бь рож нале һесир храб дьбу, һьнәка картол дькәландьн, тәв һәвир дькьрн, дькьрнә нан, һьнәка тәне идара хwә бь картоле Wiруе Qәрәкълиса Пәмбәке дькьрн, һьнәка жи илащ һатъбу бьрине, идара ван бьбу пьнщара чоле, әw жи һьнәк жь ван мьрн, һьнәка жи, чава дьбежън «сәр зьк» хwә гиһандьнә Тьблесе, пе хьлаз бун.

Жь һәр qәза һесир һатъбу тьжи Әрмәнистане бьбу, әди чар у стар гөнәбу. Пәре Әрмәнистане йса бецимәт бьбун, wәки йәки пәзәкә хwә бьбьра бьфрота,

гәрәк мешокәк пәрә банйа. Аһа әва жи шан у шорәтед парламента дашнака.

Мала Әйшана хушка мьн бь тие хwәра чубу Сарибьлахе. Тәмуре бре мьн готә мьн:

— Сйарбә, һәрә мала Әйшане, сәрәки бьдә we у заред we, вәгәрә wәрә.

Әз чум, гәрәк qәт на шәвәки ль мала хушка хwә бьмама, ле әз нәмам, чьмки мьзгини хат. Әw мьзгини, мьзгинйа кә баһарда шмаәт һивие бу, готън: «готънә, wәки һесир шунда вәгәрә, һәрә щие хwә». Әw гөнд жи бь ван гьлйара ша бу, ле нә әw-qас, чьqас кә һесир ша дьбу, чьмки әwана әһлие щибун.

Хушка мьн гәләки бәр мьн да, кә әз we шәве ль we бьсәкьнъм, ле әз нәсәкьним.

Әйшане сәд манат пәре Никалә да мьн у гот:

— Һане, ван пәра бьбә, ле нәдә Тәмур, жь хwәра бькә мәсрәф, әз дьзаньм тә щьгаре дьзи Тәмурва дькьшини, щара жь хwәра дьди кәгәз у ттун. Әw сәр мьда гьрийа, әз сиар бум, мьн һәсп худанеда рәш кьр, гиһиштьмә мал.

Ль гөнд мьн дит кәф, шабун, стран. Әwе, кә дөһ бьрчи бун, әw жи иро бь кәф у әшq бун, тә дьгот qәй бьһиштьна наве wәлет рөн у qадәт дайә wанда, кә дөһ жь бьрчибуне незә-неза ван бу. Ле иро? Wана бь кәф у әшq мьзгини дьда һәв: «әме вәгәрнә wәлате хwә!»

Жь диwana дашнака мѧ кѧсѧк нѧдѧтьбу у нас нѧдькѧр.

Ѧw рожа бу ѧйдѧкѧ тѧмам. Айнай тѧв ван ѧз жи ша дѧбум. Дѧкѧтнѧ бира мѧн ѧw чѧйа, зозан, кани, бѧлѧки, ѧвед сарѧ зѧлал, ѧw гѧл у чѧчѧкед дѧлал, ѧw нѧwa хѧѧш, илаѧ мѧрзѧлед дѧа мѧн у бавѧ мѧн, ѧван нѧмѧа ѧз бѧрбѧ хѧѧ дѧкѧшандѧм. Ле нѧйф кѧ ѧw шабун, бѧ тѧли сѧр мѧнра дѧр-баз бу.

Ѧз чава чумѧ мал, дѧнѧа бѧр чѧвѧ мѧн бу тари, рѧщѧф кѧтѧ щѧндѧкѧ мѧн, рѧдѧмѧ чѧкѧ мѧн сѧст бун, анѧцах кѧнѧцѧд мѧн жѧ мѧн ѧхѧстѧн, ѧз кѧрѧмѧ нава щѧйа, ѧз нѧнѧш кѧтѧм. Wѧхтѧки ѧз бѧ хѧѧ нѧсѧям, кѧ Тѧмур, Qѧймѧзе бре мѧн, мѧн радѧкѧн, кѧ кѧнѧцѧ мѧн лѧ мѧн кѧн. Ав анѧн, мѧн дѧст у чѧвѧд хѧѧ шуштѧн. Ѧди нѧхѧѧшбум, ѧз сѧйар кѧрѧм, рѧх кѧочада мѧн ѧжѧт, ѧм чун.

Паѧза дѧрѧнгѧйѧ, кѧwкѧд бѧрфѧ хѧѧ ѧвитнѧ сѧрѧ чѧйа, нѧди бѧрбѧ дѧште тен. Рѧѧ нѧрѧйѧ, шѧлопѧ дѧбарѧ, мѧрѧв, га у барава тѧр бунѧ. Кѧлналѧки мѧ хѧѧ гѧнандѧ рѧйа Агбаранѧ, кѧ бѧрбѧ Аштараке дѧчѧ... Кѧоч дѧкѧшѧн, нѧсир нѧнѧк рутѧ тѧзѧ, нѧнѧк пѧхас, нѧнѧк нѧхѧѧш, дѧрнѧѧда бѧрѧчѧбунѧда жи ѧз тѧштѧки набѧжѧм. Хѧѧндѧванѧ вѧ кѧтебѧ бра хѧѧхѧѧ бѧдѧ аѧѧлѧ хѧѧ, канѧ нѧсир дѧ чѧ кѧлида буйѧ.

Нѧсир жѧ кѧ бѧжи дѧнат, тѧв мѧ дѧбу. На зѧ-

дѧ дѧбу у дѧлгѧ дѧда дѧчѧ, пѧла давѧтѧ сѧр пѧла у дѧкѧшѧйа. Гѧлѧ бѧрѧчи, йан нѧхѧѧш жѧ кѧчѧд хѧѧ шунда кѧтѧбун, лѧ тѧрѧфѧки рѧ дѧрѧж бѧбун, нѧлѧ-нала ван бу. Нѧнѧ мѧрѧвѧд хѧѧйи мѧрнѧмѧт щара сѧр ван бѧрѧчи у нѧхѧѧшада хар дѧбун, дѧпѧрсин: «тѧ чѧма ѧсани? Чѧ дѧхѧѧзи?» Щара жи нѧнѧки али-карѧйа ван дѧкѧрѧн, вѧѧки майин, кѧ лѧ кѧѧбу, вѧй лѧ ви кѧ кѧт. Айнай, ѧwana мѧрѧвѧд бѧхѧѧйи йан жи бѧ дѧлшѧѧѧт бун. Мѧрѧвѧ бѧ хѧѧйи рѧда нѧдма, ѧw нѧхѧѧш дѧбѧрѧн.

Бѧ ви нали ѧм гѧнѧштѧнѧ Сѧрмѧлиѧ. Лѧ Игдирѧ ѧм данѧ сѧкнандѧн, гѧтѧн: «ѧм исал бѧмѧнѧн лѧ Сѧрмѧлиѧ, бѧнѧрѧ дѧ бѧлѧкѧйада нѧрнѧ ѧѧлѧт, вѧѧки щѧт у щѧбара шунда нѧкѧѧн».

Лѧ wѧ дѧрѧ кѧсѧб у дѧwлѧти тѧв посѧдѧ бун. Ѧм бѧлави гѧнда бун. Мѧна чѧмѧки ѧвѧ бѧкѧшѧ, пѧшѧйа ѧвѧ бѧгрѧн, ѧw ѧва чѧм бѧлѧйи чѧл у бѧстабѧ, ѧм жи ѧса бѧлав бун. Жѧ wѧдѧрѧ гѧлѧк бѧ кѧлфѧтѧ бѧрбѧ Гѧрѧцѧстанѧ вѧгѧрѧйан у чун, ѧд майин жи холѧрѧ у бѧрѧчѧбунѧ бѧрѧ-бѧрѧ кем у сѧрѧк кѧрѧн. Жѧ хѧлѧѧ щѧбалѧйа гѧндѧки 50—60 мал, нѧндѧк-нѧндѧк досѧд пѧнѧци нѧфѧрѧд ван нѧбун, жѧ ван нѧфѧра шѧш нѧфѧр хѧлаз бун. Ѧван шѧш мѧра жи хѧѧ бѧ зѧрѧки, гѧнандѧн Тѧблисѧ, йан на ѧw жи ѧрѧ бѧбун.

Эз жь нэхwэшье эпещэ пак бум. Жь мьнра лазьм бу хwэрьн, эw жи тōнэ бу. Мале ма эди сэр нэwда нат, тэw данэ нан у чэлтука Шолие.

Чар нэфэр жь мала ма мьрьн. Эз у эw нэрдō нэвалед мьнэ Тьблисе (Эго у Бьро) нэзыр дьбун, кō нэрьнэ Тьблисе, ле Шангир ага нэништ, эм бьрьнэ эскэрие. Пенсэд пэяа, сэд сйар бэрэw бун.

Нэта баhare ма дэрбаз кьр, бь нэлэки нэхwэш, рожэки тер бун, чара бьрчи.

Бь кōлкалэки эскэра эw шэндэке хwэйэ нивьри гиһандьнэ пьнщара баhare. Ле чэнд эскэред ма жи мина гэлэ һесир сэр чэw ль wан wэрьмин. Жь һесир гэлэк у гэлэк мьрьн, ле жь эскэре ма кэсэк нэмыр. Ма роже дьстэнд гьрванкэк нан, эw жи һэрро нэдһатэ стэндьн. Дэрбьhare жи ар тōнэ бу, ньзаньм чь арбу, нане wi пән дьпэтьн, ле бь дьрана нэдһатэ һуркьрьне, гэрэк мэрьw пе кэвьра, йан чакуча бьшкенанда, һуркьра фраде, һэскэк ава борша зэлал бэрда сэр, паше һьнэки нэw бэрдьда, ле дь дэве мэрьwда кьрэ-кьра wiбу, мина хизе.

Рожэки щаб данэ ма, кō эскэре һэрэ жь Зоре нэта бьгьһижэ Қōлпе-ван чйа у рйа тэмизкэ, wэки паше жи һесир wэгэрэ сэр ши у wаре хwэ.

Эскэр бу дō дэста, дэстэк гэрэ бь рйа Кьтик, Қэрэдэле у Пьрдиева бьчуйа сэр Қōлпе. Дэстэк жи 136

қьре Хэрфэлйева, Ханера, Қьзылқоле у Йагльера бьчуйа бьгьһишта эскэре Қōлпе.

Дэста ма дьбу шэсьд-нэвсьд мер. Жь wана wэ-кэ сэд пенщи мери жь баталиона ма бун. Сэд пэяа бун, пенщи сйар бун. Дō топед мэйэ бьчук, дō нэб жи пулимйот һэбун.

Эскэре ма жь эварда кьшьйа чу, сыбера ма хwэ гиһандэ Оуче у Гэрмашьве, ле топед ма гэрэ дь рйа К'ōликва бьһатана, эw ль хане бьгьһиштана нэw. Ле топед ма зэф эглэ бун. Эw нивро паше һатьн гьһиштьнэ ма.

Жь дэнге топа эw чйа хали бьбу, хэлде чйе рэвибу, чубу wэлате Р'оме. Эм чун гьһиштнэ Қолпе. Шэwэки жи ль we ман. Сыбе эмыр дан, wэки эм wэгэрьн һэрьн Сычанлуе у Қьзылқоле ль we бьсэкьһьн, we бэрга синор хwэйбькьһн.

Эм һатьн чэндэки ль Қьзылқоле сэкьһин. Паше бэржер бун, һатнэ Сычанлуе у ль we сэкьһин.

Дō рожа, се рожа ма нан нэстанд. Гава кō дьстандьн жи, we сэнэте дьхвар у радьбунэ сэр хwэ, диса эw бьрчи, диса эw бьрчи. Эм ль wi кэwре ньшки кōла ман. Нан тōнэ, лавьк бьрчинэ, нэта эваре радwэшьнэ wан гэли у бэrpала, пьнщаре дьчиньн е хwарьне щида дьхōн, е майин жи тиньн дькэлиньн, шор дькьһн дьхōн.

Эw лавьк һэбун нава мада мина ферьза бун, ле бьрчибуне эw тэwандьбун, малул кьрьбун, ма- 137

рѣв лѣ ван хорта дьнѣри сѣд кѣйф лѣ дани. Хѣлѣ-
сѣ, гѣлѣк шѣрпѣзѣ у мѣлул бѣбун.

Нивро бу, ѣв лашькана вѣгѣрийан, натын. Жьнѣк
бѣ ванра бу у чѣлѣкѣкѣ сорѣ қазахи жи лѣ пешйа ве
бу. Чѣлѣкѣкѣ сорѣ гьрѣ рачанди бу, гѣлѣки кѣок бу,
тѣ му же бѣкѣшанда, дон дѣвсѣра давит. Жьн жи
жьнѣкѣ гьрѣ бѣрани бу, бѣдѣвѣ чѣвбѣлѣк бу, тѣ
дѣгот қѣй сурѣтед ве сорав лѣхьстьнѣ.

Ѣве дѣгот:

— Чахе бу шѣр, рѣв бѣ мѣ кѣт, мьн шькѣва
нан валѣкѣрѣ нава дѣстханѣкида, жь зарѣра бѣбѣм,
мьн занѣбу бѣре ѣвльн тыште кернѣтьне ѣв нанѣ.

Ѣв чѣлѣка мѣ жи лѣ дѣре кон мабу паши чѣ-
лѣкдѣтьне нѣчубу мозѣланѣ. Мьн чѣлѣк да пешйа
хѣвѣ, кѣ ѣве жи бѣбѣм, хѣлазкѣм. Мьн чѣлѣк кѣрѣ
гѣли у аѣот. Вѣхтѣки мьн дит бѣрѣ сѣар фѣза мьн-
ра дѣрбаз бун. Мьн зани, кѣ ѣв сѣар нѣ сѣарѣд
мѣнѣ у, пешйи лѣ мьн нѣтѣ. бѣрин, ѣз нѣсир кѣтьм.

Жь брайѣ хѣвѣра бѣжѣм, чѣлѣк дѣ гѣлида жь
хѣвѣра дѣчѣрийа, мьн жи хѣвѣ дѣ шькѣвѣтеда кѣр кѣ-
рѣбу, кѣнѣ нѣта чѣва дѣбѣ. Аѣна, браво, иро лѣв-
кѣд вѣ ѣз дитѣм, гьртѣм аним. Иро ѣз дила вѣмѣ,
дѣкѣжѣн, дѣгрѣн, ѣв бѣ дѣсте вѣйѣ. Лѣ дѣса ѣз шь-
кѣрдѣрѣм, кѣ кѣтмѣ дѣсте ѣшира.

— Хѣвѣ кѣси бѣхѣтьрийа тѣ нѣкѣрийѣ?—Мьн же
пѣрси.

— На, браво, ѣз хѣдана дѣ бѣрамѣ, ѣз чѣва

бѣхѣте хѣвѣ бѣшѣвѣтинѣм. Тѣ кѣси жь гѣлле гьран-
тьр жь мьнра нѣготѣѣ,—жьнѣке шаб да.

— Тѣ дѣхѣвѣзи нѣри бѣгниѣжи мѣрѣвѣд хѣвѣ, ма-
ла хѣвѣ?—Мьн же пѣрси.

— Чѣва нахѣвѣзм. Мѣрѣв жи нѣхѣвѣзѣ бѣгниѣжѣ
мала хѣвѣ? лѣ...

Ѣз ве сѣрѣвѣхт бум, чѣма ѣв хѣбѣра хѣвѣда ма,
тѣмам нѣкѣр. Лѣ мьн хѣвѣст, кѣ ѣв хѣвѣхѣвѣ бѣжѣ.
Мьн гѣте:

— Бѣжѣ, бѣжѣ, хушка мьн, қѣт шѣрм нѣкѣ,
ѣз ѣѣки мѣна бѣре тѣмѣ.

Ѣве гѣт:

— Ѣз дѣтьрѣсѣм, кѣ...—дѣсте хѣвѣ да бѣр руйѣ
хѣвѣ, мѣна тыште на лѣрѣзи.

— Бѣжѣ, бѣжѣ, дѣа мьн, мьн жь хѣвѣра бра
нѣсабкѣ у бѣжѣ,— мьн гѣте:

— Дѣтьрѣсѣм, кѣ бѣжѣн: «Ѣскѣра ѣвѣдѣс вѣхт
тѣ дѣ нава хѣвѣда хѣвѣйи кѣрѣнѣ, тѣзѣ тѣ бѣрдѣнѣ».
Бравѣо, руйѣ мьн жь тѣ рѣшѣ, кѣрманѣщѣд мѣйѣ бѣ
дучѣкѣн, щѣра дучѣка бѣ мѣрѣвава гьрѣдѣдѣн, нѣр
тьрѣса мьн жь ве ѣѣкѣйѣ.

Хѣлѣт аѣа жь вѣда нѣт пѣрси:

— Ѣв чѣ бѣсѣ? Ѣв чѣ чѣлѣкѣ? Ѣв чѣ кѣл-
фѣтѣ?

Мьн ѣѣко-ѣѣко жѣра салѣх дан. Ѣви жь мьн-
ра гѣт:

— Вәрекә бра һәрә бығнижә мәрвед хwә.
Әw чәнд лаwькава бәрбь челәке чун. Әз у
һынакава жи ман щәм жьньке. Мьн готә жьньке:
— Сәбър бькә, әз нәмәке бьнвисьм, нивсәкәти
шунда тә вәрекьм.

Әм тәв чунә һөндөр. Мьн дәстпе кьр, тәхмин
бь ви тәһәри мьн нәмә нвиси:

«Гәли пьзмага! Р'астә, әм иро ль һәв бунә
нәйар, һәв дькөжьн, бунә бракөж. Паши дьжмьнае
дости жи һәйә. Әме вәхтәки ль кьрьна хwә пош-
маньн, ед пәй мәра раьн we бь мә бькәньн у
бежьн: бра жи бре бькөжә? Әw әди шөхөле паше-
йә. Нһа растә әм нәйарьн, ле намус башқәйә, чьм-
ки намус авитьнә бәр кучька, кучька жи пе ле нә-
кьрийә. Лаwкед мә иро чубунә дәwрьә, әв көлфәта
бь челәкәкә сорва дь занга Қәрәнәсареда дитьбун
у анибун. Нһа жи әм сәр wәда вәре дькьн.
Әз бь wи хөдайикьм, кө әм у һун тәв дьнәбиньн,
әв көлфәта һан бе шьк у бе шөбне қәбулкьн. Мә
тәва жи өса ль we ньһерйә, чава ль хушка хwәйә
нәлал ньһерйә. Бь хатьре wә. Акмәде Шәwеш».

Мьн се лаwьк данә сәр жьньке, кө бьбьн, we
дь кертә Сарибехеда харкьн у ль кертә рунен,
кәтә әw дьчә незикйа гөнд, паше әw вәгәрьн бен.

БӘРБЬ ТЬБЛИСЕ

Әм чунә мал. Мала Әго жь шәш нәфәра дйа
wи у браки wи бычук мабун, пьншар нәма бу, ха-
рьбун, нәмьрьбун.

Жь мала мә чар нәфәр мьрьбун. Ед майин жи
тәмам нәхwәшбун, тәк Темуре бре мьн сәр пйа бу.

Мале мә жи га у челәкәк мабун. Әw жи һиш-
тьбун, бәлки гөлмә шир зар бьхөн, га жи рәвәки,
бәзәкида паласед хwә пе бьрәвиньн.

Әве дитьна мә дити агьр у алав бь дьле мьн
у Әго хьст. Әм вәгәрйанә казьрме. Мә гази Бьро
жи кьр. Мә қәwлқраред хwә кьрьнә йәк, wәки әм,
де у бьрә Әго, өса жи жьн у қиза бре Гөрө бь
хwәра бьбьн, һәрнә Тьблисе, чьмки сытара wанә
шәве жи нәмабу.

Стансийа Эщмиазине хөл-хөлә бу. Һесир, әс-
кәр, мәхлуқәт сәр һәвра дьчун-дьһатьн, мина ава
бәре дәлгә дьдан.

Әw мәхлуқәт тәмами мәдәкьри бу, ль бәр ди-
wара шәндәк у нәхwәш бун, е ль пйа жи һәр кәс
шәләке wан ль пыште, тәвә мәлул бун. Қужә-қуж
жь к'упа нәдһат, тә дьгот қәй пәрсиве кәтьнә, хь-
рә-хьра гәwрьйа wан бу, әw жи к'омьр төнәбу, бь
дара к'уп дьхәбьтин.

К'упәк жь щи бьләқйа, һьзки вагонәкә тәне
жи ль пәй буйа, Һесир ль пәй we вагоне дьбу рез,

кӧ быкэтана вагоне, бэрбь Гӧрщстане, Адрбешане, Урьсете бычуйана.

Эв мэрв ль we һэбун, кӧ дьготын: «эва дӧн роже мэйэ эм ль вьрын, рйа вагона накэвэ мэ».

Кәси ньдзани, сэркаре стансие кийэ, қӧльхчи кийэ. Загун чйэ, қанун чйэ? Нэр кәси дьхвэст хвэ бавежэ пепәлука вагонәки һэрә бәлки рӧне хвэ хьлазкә.

Эваре дӧ жьнед нас жи расти мә һатын. Эван жи тәрка мә нәдан, эм бунә нәһ һәвал—Эго бь де у бре хвәва, Бро бь жьна бре у қиза брева, эз у әв һәрдӧ жьньк.

Тари бу, эшаланәкә таварние сәкьнибу, һьнәк вагонада һесир һәбу. Эм рәх вагона кәтын. Дь ортеда дәрә вагонәки һӧндӧрва дадаһи бу. Мә нәрсе мера хвә даһе, бь зорәки дәрә вагоне вәкьр. Мә дит, кӧ тьжи һесирә у готын: «щи тӧнә». Бу қәрәбальха мә. Зоре йан хатьр эм кәтне, машинә ре кәт. Ле эм һәр нәһ жи сәр пйа сәкьнинә у нькарын бьльпътын. Мьн нәбәки щие льнге хвә пак кьр у дӧнг лекьр стра. Мьн дит кӧ страна мьн ль нәм-йа хвәш те, жь нәму дәра дьготын: «Тәw, тәw», «щане, щане», «дӧнги ль дьне», «сәкәт хвәш».

Эвана тәмам жи кахтәган бун, жь вәлате Р'оме бун, тәва жи кәта заред ван жи кӧрманщи дьзанин. Ләма жи ӧса тәwинийед шьрин-шьрин дьданә мьн, дӧпа жи чахе мьн қәйде һесирие дьгот.

Мьн чәнд клам готын у хвә кәр кьр. Эвана гот: «Бежә, баво щан, бежә». Мьн гот:

— На қардаш, эз сәр пйа сәкьнимә, һун ру-ньшти. Эз вәстйам.

Йәки жь вана незики мьн мумәк вехьст у һь-нәки хвә сәр һәвда дан, эз дамә руньштандьн.

Эм жь эварда чун, сьбера мә хвә гиһандә һәв-разе Қәрәбьрын (һһа Кармрашен). Купе машине бь дара дьхәбти, қәwата куп тӧнә бу кӧ вагон бь-кьшандана. Гәма кӧ гьмтькәк быкәта пешие куп сәр нәдькәт, әпещә әрд шунда вәдгәрия, кӧ қәwата хвә топкә, бәлки сәр дькәвә.

Эм пәйа дьбун, мина әрәба рәх машине дь-кәтын. Р'йа нәсьн жи тӧндьрӧст нәбу.

Эм се рожа шунда анцах гиһиштәнә Санаһине. Санаһин wi чахи синоре Әрмәнистане у Гӧрщстане бу. Қӧльхчийед меншевика кәтнә вагона, пропуск хвәстын. Э пропускед кә һәбун?. Эм тәмам жь вагона пәйа кьрын. Эм рйа машинәда мина дөwер ажотын у дь-готын: «Садит Сасомхетши»—йанә һәрнә Әрмәнистане.

Меншевика эм щидә һиштын у чун. Кӧрманща, кӧ дӧнге һәв бьһиштын, форма һәв нас кьрын, хвә ль һәв гьртын. Гьһиштәнә һәв. Гьһнәк жь вагонед майин пәйа бун, һьнәк жи бәрә ль стансие бун. Эм сәр һәв бунә шест се мәрва, жь вана се, чар ла-вьк шаһьлә һьнәки ль сәр хвәбун. Ед майин кал бун, пир бун, йан жи нәхвәш бун. Эм ль пыш го-

пе дь чьва рйа машинеда сэкьнин. Чэвед тэва ль
мынэ, чьмки эз тьрки дьзаньм, һьнэки жи урьси.
Мын гот:

— Һун һьнэки бьсэкьнын, эзе тэне һэрмэ стан-
сие, к'ане чава дьбэ.

Эз чум һэрмэ стансие. Чава жь бэр кэндале
рйа машине дэркэтым, мын дит мелисики шаһьл сэр
рйа мэ данэ сэкьнандын, вэки эм вэнэгэрнэ стансие.
Қэт нэсебани мын эш нэдитйэ, мын хвэ ль бэртале
дыреж кьр, гьва кэ бэр таве гэрм бьм. Ль we дэре
ақьлэк һатэ мын. Мын аһа фькьр кьр: «эз мэрывэки
тэне, нэ заред мын һэнэ, нэ жи пыштие мын. Эз
чьма бь ванра һатьмэ? Эз кэ чар маната бьдмэ дэс-
те кандукторэки, эше кэта Тьблисе мын бьбэ». Мын
у дьле хвэ бэрһэв да. Готына баве мын кэтэ бира
мын. Эши дьгот: «йамьдэ һун йале кэтиабьн, һэр
йамьдэ имдаде бьднэ фэқир-фьқара, һэр кэс қаси
тақэта хвэ». Р'экмэтие дэрсдаре мын-хөщэ Әбдөл
Кәмид эфэнди жи гэлэк щара дь мэк'тэбеда дьготэ
мэ: «арик'арийа фэқира бькьн». «Ле фэқир жь ван
фэқира четьр?» Мын қрар кьр: «эш чава, эз жи
тэви вана, ван жьн у зара щиде наһельм». Эз ра-
бум, бэрбь милиси чум. Мын сэлам дае, эши сэлама
мын вэгьрт. Эш жи йэки шаһьли чахе мынра бу. Мын
урьси пера хэбэр да, мын дит кэ те начэ. Мын за-
ни эш нэ гөрщэ. Мын бь тьрки готе:

— Тэ чь мьлэти?

Әши гот:

— Эз гьрекьм.

— Гьрек?— Мын пьрс кьр,— тэ тьрки пак дь-
зани.

— Гот,—эре, зэф рьнд тьрки дьзаньм.

Мэ дэст пекьр тьрки хэбэрда. Паше жи гьлие
мын у ши бунэ йэк, әши готэ мын:

— Пэре тьтуна мын төнэйэ, чэнд манат пэрэ
быдэ мын. Әва шьвэрйа һана тэ дитйэ? Эзе we һэр
щаре се, чар мэрыви бэрдьм,—дэсте хвэ жи дырежи
ре кьр,—һэрьн бьк'эвьнэ дэве чем у һэрьн.

Мын чахе кэ пэрэ данэ ши, әши гот:

— Вэки пэре ттуна мын һэбуна. мын эш пэрэ
жи нэдьстанд. Эз жи мина тэ кэре гондйамэ.

— Ле ва эзе һэрмэ незикйа стансие,— әши
гот,—вэки шөхөлэ һун дитын, эзе бежьм мын нэ-
дитйэ, эз дурбум, ле тэ жи нэкэ бебэхти. Мын
гот: —Тэ һэрэ, лап архайинбэ.

Эз вэгэрйамэ нав һэвала. Әван, кэ эз дитьм,
к'ефа тэва жи хвэш бу, чьмки гэлэка жь вана
готьбу: «әши эм хапандын, щиде эм һиштын у чу». Ле
Әго у Бьро хэйсэте мын бэлэд бун. Әвана дьзани,
кэ эз we қэлпие бь ванра накьм. Лэма жи жь ед
майинра готьбун, кэ тьштед өса набын, әше бе. Мын
тэв сэрвэхт кьрын. Мын Бьро бь чар нэфаред ши у
Әгова бьрын кьрынэ ре у готе:

— Ре дэве чепра дьчэ, жь стансие дэрбаз дь-

бә, паше те дәрдыкәвә сәр рйа машине. һун дәрәнә сәр рйа машине у һеди-һеди һәрһн кәтә әм жи тен дьһһижнә wә.

Мын Ժրօ յի Լ՛ ճաԿսա ԽԽ՛ Լ՛ Կի Կմբերի ճա
սԵկնանԿն, Կ՞ ԵՄ յի րԵ յիշանի մարձեճ մային
ԲԺԺ. ԵՅ ղԵրհրամ՛ յաճ Կաճ. Իր՛ ղարԵ ղԵԵ, ղար,
քնիճ մարձ ղԵրԵի ղԵմ Ժրօ ճԿր, Ժրօ յի ԵՄ ղԿ-
ղԵրԵ յիշանի Կաճ ճԺԺ, ԵՄ ղԵրԵ ճԿրԿն.

Бъ ши тәһәри әм чун пышта стансиаеда дәркәт-
нә сәр рйа машине, гьһиштнә һәв.

Мә дит мәрвәк жь нав мешә һатә сәр рйа
машине. Әү мәрвәки қърънтә бу, кьншед ви қә-
дәке һешин, папахәки Лориейи рәши мэзын жи лъ
сери бу. Әз у Әґо сәрда чун, мә сәлам дае у пьрси
әү хәлқе кидәрейә. Әви гот:

— Әз жь Шушәмаданемә.

Шушәмадан гөндәки әрмәнийә, дь нава мешә-
да ль сәре чиаки бльндә.

Әм тәв руныштын, әһи кһисе хwә да мә. Мә
щыгарә чекър, пьрс у пьрсйар жь һәв кър у мә сәр-
һатйа хwә жь ыира гот. Әһи гот:

— Сэ у кучък һәрдәра жи тьжинә, ван гәли у мешада һун нә ре дъзаньн, нә дьрба. Ль кәму стан-
сиа жи йогләмә дькьн, we wə а'щьзкьн, һун гө-
нәнә.

Эви дō се қōлабед хōрт лъ қәлына хwә хьст,
пе пинщыке бь қәлынева гьредайи ттуна қәлыне тәв-
146

Һәв кыр, дө қолабед дын жи лехыст у сәре хwә бльнд
кыр у готә мә:

— Эре, хун йа мьн дыкьн, нава ви мешайира бәре хwэ бьднә ви чйае бльнд, дуз һәр'н. Бь пьрс у пьрсйара һәр'н дәркәвьнә Шулавере, әw жи гонде әрмәнийә, фькара же нәкьн, әw жи пак дьзаньн, кә кәшт'н, гьрт'на мә wә сәр һәwә. Мә бәрһәвда хун ро кьрйә. Шулавере дәркәт'н, әди дәшта Бор-чалийә. К'е жь wә к'ода дьхwәзә, weда жи һәр'н... Мьн гот:

— Тө пак дбежи, Wэки эм тэне буна мae
жи бькьра, ле тө дьбини жьн, зар, кал у нэхWэ-
ша, эм рйа ньзаньн у нэбэлэдьн, эм нава wan ме-
шара гэт дькарын дэрен?

Һынәки әw ҫькьри, хwәлйа ҫәльна хwә бь wi
пиншьки диса ль һәв хьст у гот:

— Хэбэр жи хэбэре тэйэ, рабын бэднэ пэй мьн. Эм хэрнэ гонде мэ, дь нэуша мада бьэуьрын, нишэвда эзе wэ ракым, бьбьм дэрхьмэ сэр р'яа фь-
рагэтиэ у паше вэгэр'ым бем.

Гълие ши пак кѣтѣ сѣре мѣ. Мън у ши да пѣ-
шие, ѣсир лъ ду мѣ рез бу. Нѣвраз бу, рѣ чѣтън
бу, ѣсир чъ калида бу эди хун дъзанън, пѣсѣ-пу-
сед ван жи лъ пыште бун, мина пѣзе дѣрбъhareйи
кѣпѣнѣки сѣри ле вѣръми, пѣй нѣв сѣрѣдѣр нѣдбу.
Ѣм ѣваре вѣхта разана гъиштнѣ мала бѣлѣде хвѣ.

Эварэкэ сайи бу. Стэйрк ль эзмана дьчурь-

син, баки җайи һенък нәрм ньжньжанд, бина гөл, гиһе, бәьгед даре мешә мәръв рәһа дькър. Шәвәкә кәр бу, һәй шар-шара дәнге җан тәйрькед нава мешә дьһат. Жьн у зар җәстйа бун, кәсьри бун, дь хәһәкә шьринда разайи бун. Җәстандын, тибун, бьрчибун. Һәр дәрәд у кәлед дьһйае жь бира җан чубу... Тәк һьнәка шара дькьрә офин, йан жи ахин. Әһ жи әһ бун, ед лыңгед җан чарьха кьрьбу авльк, йан жи әһед пехас лыңге җан ль кәзар кәвьри кәтьбун, жь бәр шәһата лыңга зу-зу ньшйар дьбун.

Ниве шәһе һьнәки ль мә дагәриа, һәйтәһәйта бәләде мә әм тәв жи ракьрын. Әһ хәһа шьрин дь чәһе мә тәһада ма.

— Зу, зу дәрәнгә, рабнә сәр хһә, әм һәрьн, һенъкаеда рйа хһә бьрәдиньн, — бәләд әһьр кьр.

Тәһам, кә һазьр бун, бәләд да пешие, һесир ль пәй кьшйа. Әз ль дәрә һәһше сәкьним. Мьн мәрьвед хһә жьһьрин, шест се мәръв эһаре мьн жьһьри бу, һһа жи әһқас бун.

Әз у бәләд ль пешие нәрме хһә дьчун, әһ жи дувәрәз кәтьбуне ль пәй мә дьһатын. Қәдәра дө верса дьчун. Әм дьсәкьнин, тәһам дьһатын дьгиһиштнә һәв, мьн дьжһьри, кә тәһам буна, әм редькәтын, җәки кембуна мьн Әһо, Бро, дө, се ләһкед дьһе шунда вәдгәрандын, ль кьидәре расти шунда-майа бьһатана, кә нәхһәшбйа, мьле җи дьгртын,

бин-бин һьлдьдан, дьһатын дьгиһиштнә мә у шарәкә дьн бь җе форме әм ре дькәтын.

Нивро дагәрия, бәләде мә сәкьни, гот:

— Әһе һана чйаед Шулаверенә. Әди һун хер, әз жи сьһамәт. Әзе әди вәгәрьм.

Әз жи, әһ мәрвьана жи, әм тәв жи жь җи мәмнун ман.

Бәри һыңге мьн сәд манат жь нава «дәһләтйа» бәрәв кьрьбу. Мьн әһ сәд манат ль бәр җи шамери дани, ле мә чәһа кьр, пәрә һьһнәдан.

Әһи һьһда мәра гот:

— Җәки пәрәтибйа, әз бь пеншсәд манати жи нәта вьра нәдһьтм. Мьн һун бепәрә аниһә. Көрәки мьн һәйә, әһ жи ль әскәрийә. Әв қәншйа бьчукә мьн жь җәра кьри, бәлки бьбә фьрәйики һәрә пешйа көре мьн.

Әһи һесирп гәләк дьһа ль көр у фьрәйа рйа җи кьрын.

Әм ль җе һьнәки һеса бун. Мә хәтьр жь һәв хһәстьн.

Рөж тәзә чу ава, мә хһә гиһандә Шулавере. Шенбә шие шен. Һавин бу, гәрм бу, ле эһара һенъкайи бу. Ль нав гөнд әм әһьрин. Пәрә кә һәбун нан, қатьх, пәһир у тыштед майин стәндын. Һьнәка жи картол анин кәландын. Жь гөндйа мә хһе дьх-җәст, бәрәш, арду у тыштед майин, чь кә ләһьм бу.

Ле кәси тыштәк нана нәдыкыр, әм вала вәнәдгә-рандын.

Әрмәниед җи гонди мәрәвнә зәф баш бун. Лә җедәре әди мә заньбу, кә әме быгыһижнә Тьблисе.

Әм сьбе лә стансиа Шулавере һивйа маши-не бун, кә быһата, әм быбрана Тьблисе. Лә җе-дәре мьн җь нәму һәвалед хәра гот:

— Әм һатьн дәркәтнә Гөршстане, әди җь бьр-чибуне намьрын. Әва дәшта Борчалиейә, әва җи рйа Тьблисейә. Әди кә кәда дьхвәзә бьра һәрә.

ХӘБАТА КУЛТУРИЕ НАВА КӨРДЕД ТЬБЛИСЕДА

Тәриқа 1922-а җь мшакед сәре куча артел тәшкил кьрын:—Гусейнов Ирзад, Әсое Шанго у Ми-киладзе Васо.

Һәр мшакәки номерәкә тәнък лә песире хьсть-бун, җь дәһа, панздә мәрәва к'омәк бу, йәк җь җан сәрәк бу. Ләҗкед мә җи лә дәре стансийа таварниә хәә һьвиси бун, җь мьнра готьн: «Җәрә сәр мә быбә сәрәк». Әз чум мьн хәә һвиси, шәш манат да, книшка хәә стәнд у бумә сәрәк.

Дә мәһа шунда әм һьлдан өзвед тфақа хәбат-чиед транспорте. Әз һатьмә бжартьн чаҗа өзве ко-митеа нәҗиәйә щийә дөда. Сала пащин әз бжартьм чаҗа сәдре Җе комитеа щи.

Тәриқа 1925-а әз һатьмә бажартьн депутате

Совета шәһәре Тьблисе. Паши һынге һәрсал җи әз дьһатмә бжартьне. Бь сайа һөкөмәта шәҗре җи ча-хи кәрдед мә әтешә һалед хәә хәәш кьрын, гәләк җь падвала дәркәтнә, кәтнә йатахед пак, гәләка палан дани, бь щурә-щурә хәбатед дьнеда мьҗул бун. Әса җи рож тәнә бу җәки лә к'учәкә Тьбли-се дәнге дәф у зөрнә дәҗәтед кәрда нәһата. Ле тә җәрә җи чахи қиз җь мера лап һындьктәр бун, хорт дьгәрийан, қиз дәст нәдкәтнә.

Ләма җи гәләк шара қиз һе бычук—бычук дь-данә мер... Мәсәлә, қизед донздә, йанздә у һәла дәһсали җи дьданә мер.

Қиз җи, кә мәзън дьбун, һыңәк меред җан бе дьле җан бун, чьмки җи чахи әдәт һибу кә җь қизе бьпьрсьн: «тә дьхәзәи әм тә бьднә җи мери, йан на?» Пьрс бькьрана җи кәчька бычук гәрәк чь бьгота?

Гәләк шара җи хорт у қиза йа хәә дькыр йәк у һәвра дьчун.

Сәр җе йәке дь шәһәрда «фьртонәкә» шер вәдьбу. Мәрәвед хорт қиз рәванда бь тәне, йан к'о-мәкә һындьк (дә-се мәрәв) һыдкарин щикида бьчу-на, йан пьштик быбрана, тайфа мала мере җьһыке к'ом-к'оми дьбун, дьгәрийан. Гава җь йәле хорт кә бьдитана ле дьһатнә һәв, җь сәр у гәһа мәрүм дь-кьрын у бәрдьдан.

Щар һәбу һәрдә сәрийа җи дьбу һәҗар, дьһиш-тнә һәв, сәри дьшкәстьн, мьл дьшкәстьн, щар җи

Ле кәси тыштәк нана нәдыкыр, әм вала вәнәдгә-рандын.

Әрмәниед җи гөнди мәрвнә зәф баш бун. Лә ведәре әди мә заньбу, кө әме быгһнижнә Т'блице.

Әм сьбе лә стансиа Шулавере һивйа маши-не бун, кө быһата, әм быбрана Т'блице. Лә ве-дәре мьн жь нәму һәвалед хвәра гот:

— Әм һатын дәркәтнә Гөрщстане, әди жь бьр-чибуне намьрын. Әва дәшта Борчалнейә, әва жи рйа Т'блицейә. Әди кә кәда дьхвәзә бьра һәрә.

ХӘБАТА КУЛТУРИЕ НАВА КӨРДЕД Т'БЛИСЕДА

Т'әриқа 1922-а жь мшакед сәре кууча артел тәшкил кьрын:—Гусейнов Ирзад, Әсое Щанго у Ми-киладзе Васо.

Һәр мшакәки номерәкә тәнък лә песире хьсть-бун, жь дәһа, панздә мәрва к'омәк бу, йәк жь ван сәрәк бу. Лавкед мә жи лә дәрә стансийа таварние хвә нъвиси бун, жь мьнра готын: «Вәрә сәр мә быбә сәрәк». Әз чум мьн хвә нвиси, шәш манат да, книшка хвә станд у бумә сәрәк.

Дө мәһа шунда әм һылдан өзвед тфақа хәбат-чиед транспорте. Әз һатымә бжартын чава өзве ко-митеа нәкиейә щийә дөда. Сала пашин әз бжартм чава сәдре җе комитеа щи.

Т'әриқа 1925-а әз һатымә бажартын депутате

Совета шәһәре Т'блице. Паши һынге һәрсал жи әз дьһатмә бжартыне. Бь сайа нөкөмәта шевре җи ча-хи көрдед мә әпещә калед хвә хвәш кьрын, гәләк жь падвала дәркәтын, кәтнә йатахед пак, гәләка палан дани, бь шурә-шурә хәбатед дьнеда мьжул бун. Оса жи рож тәнә бу җәки лә куучәкә Т'блице дәнге дәф у зөрнә дәшәтед кьрда нәһата. Ле тө җәрә җи чахи қиз жь мера лап һындьктыр бун, хорт дьгәрийан, қиз дәст нәдкәтын.

Ләма жи гәләк шара қиз һе бычук—бычук дь-данә мер... Мәсәлә, қизед донздә, йанздә у һәла дәһсали жи дьданә мер.

Қиз жи, кө мәзын дьбун, һынак меред ван бе дьле ван бун, чьмки җи чахи әдәт нибу кө жь қизе бьпьрсьн: «тө дьхвәзи әм тә бьднә ви мери, йан на?» Пьрс бькьрана жи кәчька бычук гәрәк чь быгота?

Гәләк шара жи хорт у қиза йа хвә дькыр йәк у һәвра дьчун.

Сәр җе йәке дь шәһәрда «фьртонәкә» шер вәдьбу. Мәрвевд хорт қиз рәванда бь тәне, йан к'о-мәкә һындьк (дө-се мәрв) ньдкарин щикида бьчу-на, йан пыштик быбрана, тайфа мала мере жьньке к'ом-к'оми дьбун, дьгәрийан. Гава жь йале хорт кә бьдитана лә дьһатнә һәв, жь сәр у гөһа мәрум дь-кьрын у бәрдьдан.

Щар һәбу һәрдө сәрия жи дьбу һәвар, дьгһиш-тәнә һәв, сәри дьшкәстын, мьл дьшкәстын, шар жи

һәбу мер дьһатнә көштүн. Милисия дьһат дькәтә орте, гөллә агьр дькьрын, паше жь һәв дьқәтандын. Әү топ дькьрын дьбьрьнә милисиае, вәки меркөштүн төнәбуйа, ләнзәки жь нәүша милисиаеда хвәйи дькьрын, бәрдыдан дьчун.

Раста жи тайфәбази нав кәрдада ви чахи зәф пешда һатьбу. Көда бычуна бе кәр, бе дар, бе нәс-нед көрт, бе қьрмә нәдчун. Ль нава шәһәр, кө пышти дьбьрын, айһай бы тасма дьбьрын. (Т'асма-қайи-шед дьреж бун, сәре вана бы хәләкед нәсьн). Дьчунә сәр нәдада, дәрәү нәе, хәләкед йәк киләе да-витнә сәре тасма, бона быбә шәр бы ван хәләкед тасма лехьн сәрия бышкеньн). Әм нәчар ман, мә бригадәк нав шәһәр хьст, кәрд, әрмәни у гөрщ план да сәр, ки бригада көда һәрә у чьқас хәләк быбь-рә, бинә.

Чьқас шәр бун, дәү бун, йан вәхта һазьрбу-на ван әз, Имнадзе, Чубабрия, йан Чхиквадзе әм нав қәрәбальха ванда бун. Әз паше бум дәүсгьртие сәдре тфақа палед транспортейә пешәкарне. Вана шаб дьда мьн, чава кө қөлөхчие ван, Һса жи чава депутате Совета шәһәре Тьблисе.

Мә дит бы ви тәһәри әм нькарын щмаәте жь ви хәйсәте нәлайиқ аза быкьн. Гьли бәр мә сәкьни жь бона тәшкилкьрьна клубәке.

Ви чахи Комисиа комисариата Гөрщстанейә ронкайа щмаәтиә һәбу, йа кө хәбат дькьр нав мьлә-

тед бычук, Һса жи комисиа йа рәх Комитеа Гөрщста-нейә Шөхөлкьрьнейә мәркәзие һәбу. Әм көда дьчун гьлие клуба кәрда, хәбата културиейә майин, кө мә датани, дәнге мә дһатә быһистьне. Дь ван гьлиада Нина Прокофевна Махарадзе зәф у зәф имдад да мә. Нина Прокофевна жьна һәв. Филип Махарадзе бу у сәркәра ксмисиа комисариата ронкайа щмаә-тиә йа мләтед бычук бу. Һса жи гәләк к'омәк да-нә мә Филип Махарадзе, Михаил Схакайа, Лукашин у ед майин.

Бы сәркәрийа партиае, тфақа пешәквание мә ль сәре куча Варансове клубәк вәкьр бы наве һәв. Лукашин. Р'ожа вәкьрьна клубе әз чумә щәм ви, мьн же рәща (рьща) кьр, кө эваре сәкәт кәйшта әү к'ә-рәмкә бе клубе. Әви рәща мьн қәбулкьр, эваре дуз сәкәта кәйшта кем дәһ дәқә әү һатә һөндөре клубе. Мьн Һса зани әве бы формәкә зәф рьнд бе клубе. Ле әү һат бы красәки гәүр у шынеләки әс-кәрие. Бы һатьна вира щмаәт рабу сәр пйа у дәсте хвә ль һәв хьст.

Хьдьрәки Бәдър һәбу, зәфи лақьрдчи бу, әви гот:

— Акмәд, Әсо, Лукашин жи мина мә кәсибә. Нькарьбу дәстәк кьнщед қимәтли ль хвәкьра быһата щвате, бы шынеде гәүр һатйә?

— Болшевик бы кьнщ у рәнәле хвә нишани мьләт накьн, әү бы дьл у хәбата хвә нишани

щмаэте дькын,—Эсое Шанго гот. Хьдър, нъз дьки
эз палтоки генерала биньм ль тэкьм, ле ацьле тэ
эwэ, чь кб һэйэ, палто ацьле тэ зэдэ накэ,—эм
нөрме хwэ кэнийан. Р'асти жи хэбэре Эсо бу. Һэв.
Лукашин wэхте хэбэрда, хэбэрдана wи мина резэ
энщи дь телераки, кем зедэйи теда төнэбэ. Эw
нивсэкэт қьсэкьрына wи эм тэв жи ша кьрын, паше
жи чь готьбу дьқэдйа. Мьн у Эсо ани бира Хьдър
дэрһэқа шыенле гэwрда у шөхөл қэдандьне.

Һэв. Лукашин у ед майин пьр арикэрия ма
кьрын. Ле кадрада эмэ бегэман бун. Эсо сэркаре
клубе бу, эз жи ль шевре дьхэбьтим, ле эм нэрдэ
жи нивхwэнди бун.

Шевре дэст бь һазьрькьрына кадра кьр: һьлдана
нэхwэндитие тэшкил кьр, курсед эваре, шурэ-шурэ
к'ом у тыштед майин тэшкил кьр. Эпещэ щаһьл ма
һазьр кьрын, эса жи ль кадред ма зедэ бун: Паша
Исабеков, Тико Разгоев, Усуб Кэсэнов, Һ. Сисйан
у һьнэкед майин. Wан кадра гэлэк к'ар да. Сисйан
бу сэркаре к'ома драмае, зэф рьнд шөхөл пешда
бьр. Пашwэхтие бь шурэ-шурэ сэбэб жь һэв бэлав
бун, ле Сисйан паши навбьрикэ кьн, нэта нһа жи
ль Тьблисе сэркария ансамбла к'ордайэ стьран у рэ-
қасе дькэ.

Бь хэбэрэки, хэбата клубе һэй пешда чу, бэре
массае к'этэ клубе, нэ кб тэне к'орд, эса жи эрмэ-
ни у гөрщ дьһатьнэ клубе.

Жь хэбата мэра ханмане клуба ма тере нэ-
кьр, паше ма ль Михалиске (нһа проспекта Плеха-
нов) клуб вэвьр. Дь салэкида эве жи тере нэдь-
кьр. Бэре эйбэкэ гьран бу, кб жьна к'орд бьһата
клубе, эw «бенамуси бу», ле нһа? Нһа дор нэдь-
данэ һэв, дьһатьн ль кино, театр, лексия у тыштед
майин гөһдари дькьрын.

Wэхта кадред мера ма һьнэки пешда анин, жьн
қэт у қэт төнэ бун. Щэбока Нэсое Мирзэ һэбу,
нһа ль Тьблисейэ, жьна Щэмале Хьши бу, бь хwэ
жи рэши бу. Эw бэр дэсте хэзенэкэ гөрщ дьхэбьти
у һьнэки чэввэкьри бу. Эве хwэстьбу, кб бе клубе
у һэрэ, мере we изьн нэдабье готьбу:

— Тэ һэри клубе, эзе тэ бьдмэ бэр қэма, тэ
бькөжьм, дь ви шөһэре гранда тэе намуса мьн бьди
бьн пе хwэ?

Щэбо нэчар ма бу, гьлие хwэ кьрьбу бэр хэ-
зене. Хэзена we жи сэр наве мьн нэмэк шандьбу,
wэки Щэбо мина жьнед к'ордайэ майин шундамайи
нинэ, кб эм имдаде бьднэ Щэбо жь wи кэли хлаз-
кьн, эса жи нвиси бу адреса хwэ.

Эварэки эз у Имнадзе чунэ we мале. Малэка
тэмиз бу. Мер у жьн, һэрдэ жи хwэнди бун. Щэбо
анин—бь форма шөһэртия. Бэре чава к'орманщ бь
мынра хэбэр нэда, дэсте хwэ дьда бэр руйе хwэ,
ле паше, кб ма сэрwэхт кьр, wэки эм жь бона да-

хазйа we чунэ, к'ане гот'на we чйэ, хеди-хеди б' мара хэбэрда у дэст ж' бэр руйе һылда.

Мэ эпещэ қ'сэ к'р, дит к'о Щэбо гэлэки б' ақ'лэ у тышта фэм д'кэ, we кери хэбата клубе бе.

— Эва чар сале м'н'н, эз мала ви хэзенида д'хэб'т'м, әw мэр'внэ зэф занэ у баш'н,— Щэбо гот,— әwана эз һэр тышт жи һин к'р'мэ. Эва мәнэ-кэ хwэнд'не жи м'н һин д'к'н. Эз эльфбае ур'си тэмам д'зан'м, наве хwэ д'зан'м б'нв'с'м. Һэр хэбэрд'да, хеди-хеди жи шэрма we д'рэв'йа, б' хэбэрдана хwэра д'к'әнйа.— Ч'ма м'н мер к'ошт'нэ, эз г'рти б'мин'м? Ч'ма эз дэвар'м, сэр кижан ка-пи м'н г'ред'н эз жи сэр кап б'сэк'н'м. Мере м'н д'бежэ: «һэрэ мала хэзен, ж' we жи wэрэ в'ра», д'бежэ: «қэт л' дэр-доред хwэ жи нәнһэрэ», диса к'әнйа, ле we шаре б'л'нд к'әнйа.— Эз жи д'хwэз'м аза у сэрбэст'б'м, һэрмэ киноа, театра, б'гэр'м, ч' ж' дэст м'н те к'омэке б'дмэ м'лэте мэйи шундамайи.— Вэгэр'йа сэр ж'на хэзен у гот:— т'о д'бежи қ'й сурэте м'н һ'нг'в'н, ке рэх м'нра дэрбазбэ, we т'л'йа хwэ тедакэ, б'кэ дэве хwэ,—ве шаре бу пирдэ-пирда we у әм жи пера к'әнйан. Әм у Щэбо пак ж' һэв сэрwэхт бун. Мэ хат'р хwэст, ле хэзене Щэбо нәһишт әм раб'н. Б' әдэте г'рща мэ стэканэк, д'д'о л' һэв х'ст'н, паше изна мэ д'а.

Р'ожа пашин мэ гази мере Щэбо к'р, ани. Мэ

гэлэки л' бэр гот, б' щэфаки зор әwi қайил'йа хwэ да, к'о Щэбо бе хэбата клубе.

Мэ Щэбо к'рэ тэшк'лдара ж'на.

Хенши к'олфэта м'н, Эсо у Тико, Щэбо ж'на к'ордайэ әwл'н бу, к'о һатэ клубе. Хеди-хеди бэре ж'на вэгэр'йа бэрб' клубе. Мэ тэшк'ил к'р к'ома б'рин у д'руне. Ж'не к'орда өса һат'н, әди ши т'онэ бу.

Ж'нэкэ әрмәни л' Қэрсэ һасир к'эт'бу. К'ор-дэки ж' хwэра б'р'бу. Д'о к'оре we жи һэбунэ, лавайа л' мере хwэ д'кэ, д'бежэ: «Эз д'хwэз'м һэр'м б'г'нижмэ м'лэте хwэ, мала баве хwэ».

Мере we хwэхwэ әрза we д'нв'сэ, д'дэ бай-дозе мэ. К'агэзе we чед'к'н. Мер хwэхwэ әw ани Т'бл'се, г'һандэ мала баве we; паше чу. Әw Вар-сик жи мэ к'рэ сэрк'ара к'ома б'рин у д'руне.

Ш'ие мэ диса тэнг бу, л' к'уча Михайловские т'фада комуналие һэбу, әw к'р'нэ сэр наве М'йас-ник'йан у тэслими мэ к'р'н.

Хэбат эпещэ тэшк'ил бу у пешда д'чу. Мэ тэшк'ил к'р к'ома дэнгбежие, этнограф'ие у ед ма-йин.

Һэла һе тэриха 1926-а м'н к'ламэк б' ш'ерки н'в'йси: «Әм бир нак'н». М'н ж' һэр к'омэке п'ш-ток'еша д'о, се хортед шаһ'л һин к'р'бу, сэрк'аре we к'оме жи эз бум. Р'ожед әйда мэ әw к'лам д'гот у д'чун, һэр кэси тэмашәйи мэ д'к'р. Әв бу к'лам:

ӘМ БИР НАКҢН

Әмн хэлге шәрқебун,
Әмн әһле тарйебун,
Чьқас ль дьне мабун,
Р'ожа хвәшбәхт нәдибун.

Әм бир накн, бир накн,
Готна Ленин бир накн,
Жь дьжмьна натърсын,
Р'йа Ленин бнда накн.

П'ърбун дәрдед ренщбәра
Жь десте мир у ханләра,
Наж тәнәбун жь хәбәра,
Тәне бь дәрд у кәсәра.

Өлма Ленин бәла бу,
Қаси чәм у каййа бу,
Мьләт тәмам тәв рабу
Бь десте хвә аза бун.

Азайн бь десте мә буйә,
Фьрқә сәркарә мөйә,
Ленин бь хвә сәркарә,
Дьнйәс хвәш дькә.

Ленин әв фькьр дани,
Мьләт рабу щи ани,
Фькьр тәмам қәдандьн,
Қәйд у зьнщир шыкенандьн.

Р'енщбәр тәмам аза бун,
Дьле нәмуйа жи ша бу,
П'әнщед қәтле сәр рабун,
Хәвар жь хәше ньшйар бун.

Әм бир накн, бир накн,
Готна Ленин бир накн,
Жь дьжмьна натърсын,
Р'йа Ленин бнда накн.

Дәвран бу дәврана мә,
Шайи кәтә нава мә,
Ленинә мәзьне мә,
Тәйре сыпи бәләде мә.

Әв ре нишан мә дьдә,
Өлма жи дәлгә дьдә,
Шаһьл жи занә дьбә,
Нәхвәнди хвәнди дьбә.

Вәлат иро хәмьлйә,
Хәмьлйә у гөлгөйлә,
Ч'әвкани тәв дәрбунә,
Дьле шыкәсти щәбьринә.

Мир у накн кәта бун,
Зәлма бәре бнда бу,
Бәйрақа сор ль бабу,
Дьле мәлул пе шабу.

Дьл мәлули наминә,
Вәлате мә рьнгинә,
Фабрик, қарханед мәнә,
Сәркар палә у гөндиңә.

Палә у гөнди кеф дькьн,
Дьле дьжмьн кәл дькьн,
Мәхлуқата бесьньф
Әм бь нәвра чедькьн.

Әм бир накн, бир накн,
Готна Ленин бир накн,
Жь дьжмьна натърсын,
Р'йа Ленин бнда накн.

КОМШӨХӨЛКҮРА ГӨРШСТАНЕЙӨ МӨРКӨЗИЕ ЭЗ ШАНДЫМӨ ТОЛОШЕ ТАРИХА 1928-а

Ве щаре пьрс пешйа мө сөкьни дөрһөдә к'ор-
дед нөийа. Гэрәк тэвгыредана мө бь һэвра һэбйа.
Комшөхөлкүра Гөршстане бь әмре һэв. Михаил Сха-
кайа эз шандымө нав к'ордед нөийа Толоше у Ахал-
сихае, кө эз бьньһерьм к'ане бь змане көрманщи
заред вәне бькарын бьхуньн, вәки әм кадред дөрс-
дара һазьр бькьн у дь нав ванда мөктөбед к'орди
вөкьн, чава кө ль Тьблисе мө мөктөбед к'орда
башқә кьрьбун.

Ль Толоше эз чумө комитеа нөние, к'агөза
Мөркөзкома Гөршстанейө партия болшевика да к'а-
тьбе әвльн, әви хвәнд у зани эз кемө у сөба чь
мөтлөбе чумө. Сөдре комшөхөлкүре, чөнд мөрьвед
дьне жи һатьн.

Ораре мө бу әв, кө шабе бьдьн нөму гөндед
к'орда, сьбе ниви ль гөндәки к'орда—Нак'алак'еве бө-
рәв бьн, нивәк жи рөжа дьне ль Тьмуке топбьн.
Гөндед дур жи әм ле бьгәрьн.

Сьбе эз, сөдр, к'атьбе дөда, вөк'иле коопера-
сиае, шөба хвөндьне, сагламие у милиси, өса жи
һьнөкед майин чун. Оса кьвш бу кө бөре әв к'ор-
де вөдәре тьрк нөсаб кьрьбун, лөма жи сәр әмьр-
кьрьна мөркөзе әв вөк'илана бь мьнра чун, гәрйан
ль гөндед к'орда, бона нөта нһа чь кемасйа хөбата

нав к'ордада һөйө, һәр идарәк дь танга хвөда әвө
жь орте һьлинө.

Әм гьһиштьнө бьнатара Нак'алак'ева. Әв гөн-
дәки ль сәре топ бу, пөда-пөда бь рөз у баг бу.
Һәр әв гөнд бу, кө хвөлиева гьредайи бу. Щмаөт
бь бөйрақ, дөф у зөрне пешйа мөда һат. Мьн сйа-
рәк пешда шанд у гот:

— Һәрә бежө бра бөйрақе, дөф у зөрне паш-
да бьбьн у дөнге ван бьднө кәркьрьн.

К'атьбе фьрөе гот:

— Кефа ванө, тен бра бен.

Мьн гот:

— На, әв йәк лазьм нинө.

Әм чун, ль бедәре чөнд көлав дани бун. Эз
һьлкьшйамө сәр әрәбәки, мьн хөбәрда. Мьн кимли
дөрһөдә вө йөкеда хөбәрда, вөки чава диwana
шевре мләт аза кьрьнө, дөрһөдә ванда дьфькьрө
у һәр тьшти дькө бона пешдачуйн у гөлвөдана
әмьр у култура ван.

Лөзәки мө қьсә кьр, паше снөед гошт у брьнщ
кьшйан, тә дьгот қәй әскәрәки гран ль вө әвьри-
йө, руньштьнө сәр фравине. Нане ван нане тире
бу, тәньк-тәньк мина бөлге к'агөзе.

Бөрәваре к'атьбе комитеа нөнийө партияе у
чөнд мөрьвава вөгәрйан, әм ед майин манө щидә.
Әвана нөрмөтөкө лапө баш жь мөра кьрьн.

Әме сьбе бьчуна Тьмуке.

Эм бьрнэ ханики мэзын, ль we руныштын, щмаэт бэр нэв, пыш нэвда руныштыбу. Мэ жь хвэ-ра хэбэрдьда.

Калэмерэк ль келэка мын руныштибу, наве ши Дэвреш бу. Эви гот:

— Щмаэт, рьшае дыкым хвэ кэр бькын, эзе пьрсэки жь бьре мэйи Анмэд бькым.

Щмаэт гэв кэр бу у гондарья ши кьр.

— Брайе Анмэд,—(эви жь мынра дыгот бра, шаһьла нэвал дыготын),—пьрса мын эвэ: гава дьн, чахе нун хатын, щмаэт бь бэйрақ, дэф у зөрнэ пешья тэда хат, ле чьма тэ сяр шандын, эм данэ сэкнандын, бэйрақ, дэф у зөрнэ жи пашда шанд? Сэбэб чь бу?

Мын гот:

— Апе Дэвреш, растэ Мэркэзкоме эз шандь-мэ эм ль кале wэ бьпьрсын, ле эз эwqас мэзын ниньм, кó щмаэт бь бэйрақ, дэф у зөрнэ бе пешья мын. Мина эскэрэки эмре забыте хвэ бьрэдина, эз жи хвэстына фьрде дырэдиньм.

— Дэ ве щаре бьсэкьнэ, эз жь тэра бежым,—апе Дэвреш гот,—эмре мын нэйште сали зедэтырэ, мын нөкөмэта Роме, йа Никалэ, йа меншевик у дашнака дитийэ. Мын нэ жь бав у кале хвэ бьхист-йэ, нэ жи бь хвэ дитйэ, кó нөкөмэтэк wэкилэки хвэ бьшинэ нава мьлэт ль кале көрда бьпьрсэ. Иро йашамишбэ нөкөмэта Шевре, кó wэкиле хвэ

дьшинэ нав мэ, ль кале мэ дьпьрсэ эw wэкил жи көрдбэ, жь пашьла мэбэ.—Дэсте хвэйи расте да сэр дьле хвэ,—щмаэт, ле чава эм бь бэйрақ, дэф у зөрнэ нэчуна пешие?

Нэмйа дәсте хвэ ль нэв хьст «Йашамишбэ нөкөмэта шевре!» готын.

Мын разибун да ван у дэрһэқа чэнд эдэте wанда пьрси:

— Дэwэтед wэ чава дьбьн?

Жь мынра сальх дан.

— Нун дыкарын чэнд шаһьла биньн, говэнде бьгryn, бьлизьн?

Готын:—Чьма на, ве сэкэте.

Чьмки эз чубум, wэки нэр эдэте ван нэлкым, нэта дэһ мер у жьн анин, листын. Эw жи мина лис-тьке мэ у кламед мэйэ дэwэта бун. Эw Дэвреш рабу бэр мын сэкьни у гот:

— Тэ лисьяка мэ дит, рэща дыкым, эм жи лис-тька тэ бьбиньн. Эз, тó бькэвнэ дәсте нэв.

Мын нькари қэбул нэкьра, эз рабум кэтмэ гованде, дса жи гэлэк кэтнэ говэнде, жьн жи хатын, шандын дэф анин, тэмам дэwэтэк кьрын.

Сьбе мэ таште хвар, эм сяр бун, бэрбь Ть-муке чун, ль кидэре гэрэк се гонд бэрэвбьбйана.

Чэме Көре орта мэ у Тьмукедабу. Эм чунэ бэр пьре. Пьра wa бу: керан сэре ван қол кьрь-бун, бь чьрпйед мешэйэ чавки бадайн гредабун,

Һәрдө сәре к'ерана жи рәһричалед мешә пева ғыре-
дабун, әрд кур кырьбун, әв рәһ у ричал теда чәл
кырьбун, сынг теда к'өтабун, тьжи зынгөбәр (кәвре
мэзын) кырьбун. Әв жи пьра ван бу. Дэ си сйар
гәрәк сәрра дәрбазбуйа. Әм жь һәспа пәйа бу,
мә һәсп дәстк'ешкырын бь кәл у каләки йәко-йәко
сәр пьрера дәрбазбунә ши бәри.

Дь феза реда чйаки әгешә бльнд һәбу. Ль
сәре чйе кәла Т'амаре бу (Падшаһа гөрща) чава
тыштәки кәвн у тәриқи. Мә һәсп данә мәрйа бь
хвәра бьрын, Ұәки пыш ғырва бьзвьрын бенә Т'ьму-
ке, әм жи һәрнә сәре кәле у жорда бәржерс сәр
Т'ьмуке бьн.

Мә тәмашә кыр, кәла һе әгешә сагләм мабу,
бынәрдәк һәбу, тьмука дьгот жь вьра ләғәм ле-
хьстьнә, дәве К'өрера дәркәтьнә. Ава ван жь К'өре
һатйә. Әв щики тәмашейи рьнд бу, чәртәрәф дь-
һатә хөйане. Чйа, кәму гәли, К'өр у кәндад пева
хөйабун. Дь бьн топеда жи Т'ьмук бу, гөнде кәр-
манща, гәрәк әм ши тикида, рйа тәт, кәвьрхьшрда
пәйайи сәр Т'ьмуке бйана.

Мәрвьед ль гөнд бәрәвбуйи ль мә тәмашә дь-
кырын, мә жи ль вана дьһери у бәржер дьбун.

Вәхта бь кәрманщи мьн сәлам да, чәнд хорта
ль йәки кал ньһерин у бь һәвдө кәнийан. Әз ль ва-
на кәтмә шыке, мьн занн, кә әв жь к'иси мьн
кәнийан.

Мә шват дәрбаз кыр, хәбәрдан. Вәхте мә шват
к'өта кыр, кәрманщ гәрәк кәрмәта хвә бькьн. Әм
ракырын бьрын, нан анинә пешйа мә, мә нан хар
у дәст бь хәбәрдане у лақьрдйа кыр. Әве кал һәве
ши Мсто бу. Һәбу шестпенщ йан кәвте сали, ле
зәфи зьрынг у рәнг у ру, жь хәбәрдана Ұива к'вьш
бу, кә әви дөййа зәф дитьбу у гәрйабу.

К'әне ши у хорта жь бира мьн нәчуйә, мьн
фәсал кыре у пьрси:

— Апе Мсто, әз дьхвәзым пьрсәки жь тә
бькьм.

— Бежә баво, пьрсәки на, дөдйа бькә.

— Апе Мсто, чахе кә әм һатьн, мьн сәлам
да щмаәте, ши чахи тә у чәнд лаўькава вә ль
һәв ньһери у һун бьн левада кәнийан, сәре хвәки,
әв чь бәс бу?

— Һей кәла дь мала әснафа нәкәто,—ль һь-
нә лаўька ньһери у кәнийа. Әв жи кәнийан.—Бьнь-
һерьн чава тедәрхьстйә һа!.. Баво, мерька хвән-
динә, зананә, хвә лақьрди нинә. Зьвьри бәре хвә
да мьн у гот:

— Хәбәр хәбәре тәйә, әм бь һәв кәнийан жь
бона ви гьли: чахе һун жорда һатьн, мьн готә ла-
ўька, әве кәрманщ жь мәркәзкома фьрде һати әв
к'ижанә? Лаўька гот: «әм чь дьзаньн, мәрвьн,
кәму жи мина һәвьн, форм йәк, әм ньзнаньн к'и-
жанә».

Мын гот кӧ «эз дызаньм е кӧрманщ кижане». Мын ван лашькава шэрт гырт. Мын жь дурва тӧ нишани ван дайн-у гот: «кӧрманще жь Тьблисе хати эве нанайе». Тӧ кӧ хати бь кӧрманщи тэ салам да, шэрте мын кэтэ сэр ван, лэма кӧнийан,—эв кӧнийа, қолабэк дь шыгаре да у гот:

— Эв хвэхвэ бь хвэ кӧнийан, кӧ калэки ми-на мын шэрт жь ван хорта бьр.

Мын готэ Мсто:

— Э, пак, тэ чава заньбу, кӧ эзм кӧрманще жь Тьблисе хати?

— Зэф неса,—Мсто щаб да,—вэхта тӧ у нэвалед хвэва жорда дьхатын, сэр ван хышьр у кэвьяра эвана льнге хвэ бь тырсэ-тырс даветын, ле тӧ, тӧ бе тырс у бепэрвэ дьхати, жь ведэре мын тедэрхьст кӧ тӧ кӧре кӧрдани. Тэ кэвьяр, кӧчък реед ӧса зэф дитьнэ.

Мын нэвалед хвэ жи сэрвэхт кьярн. Эм у щмаэтева кӧнийан.

Тьмук дэве Кӧреда бу, лап пеша чье. Ханма-нед ван шергэ кэтыбунэ нэв, эв хани хэбу дӧ дишаред ван тэт бун, дӧ дишар жи ван чекьярбун, йан дишарэк тэтбу, се дишар жи ван дабунэ бэр. Хӧлэсэ, тэ-бирэкэ ванэ пак тӧнэбу, жь ве йэке кӧвши дькьяр, кӧ эв не бь хвэлиева нэхатынэ гьредане. Нале кӧчэрие дэрбаз дькьян, мал хвэийи дькьян.

— Сэре тэ нэешиньм,—Мсто гот,—эзе сальхе ви гӧнде мэ бьдъм, чава хатйе авакьярн.

Калькэки мэ қизэк рэвандйе. Баве қизе бь қэбила хвэва зэф қэвэтбуйе, нэде ке хэбу кӧ кӧсиб қиза дэвлэтйа бьрэвинэ? Ль ки дэре бьгырта-на ль ве дэре жи ве сэре кӧсиб жекьярана.—Ль щмаэте ньхери, ва мэшэтхвэш гот:

— Мала болшевикие мэ гӧл у нур тедабэ, кӧ льнгед қӧлчомақа (йане кулака) дайэ бэр зьк, эди нькарьян бьпырпътын, бэре тӧ кьзура мэ дь дэсте ванда хэбу? Ёньэк хэбун жь аге зэфтыр кӧкӧм дькьярн.

— Эре, жь бьразие хвэра бежъм (мэзиед ве-дэре тэва жь мынра дьгот «брае Анмэд», ле апе Мсто дьгот «брази»), эв калке мэ дина хвэ дьде қизе бьбэ кидэре хлаз накэ, ньм қизе жь дэсте нэ-рэ, ньм сэре ви. Кэчье тинэ ван шыкэвта, шэве эв дьгэрэ, роже эв у жьна хвэ дь шыкэвтеда кэр дэрбаз дькьян. Жь бона хвэйкьярна хвэ у жьне, паше жи зара, эв дьзие, қачахие жи дькэ, нэр тыш-ти жи дькэ. Жь бразие хвэра бежъм, дь нава чэнд салада нэйшт кӧр же пэйда дьбьн. Нна эм си пенш мальн, тэмам зӧрэта ви калькине, рэкмэт ль гора вибэ, кӧ тура мэ зедэ кьяйе.

Рӧжа майин эм меване кӧрманщед Зедэварзе бун. Дь ви гӧндида дӧ қэбил хэбун, незика-йа пенши мали бун. Қэбилэки кӧрманщи хэбэр дь-

да, қәбила майин көрманщи биркърьбу, тьрки хәбәр дыда, ле к'өлфәте ван дь форма көрманщада бун, бь к'офи у дерә бун.

Көрькәки сездә-чардә сали анин, наве ви Айдин бу. Әви көрьки жь мәра көрманщи стра, әгешә бь ши у вар дыгот, дәнге ви зәф у зәф хwәш бу, мьн готе:

— Айдин, тә мина ван змане көрманщи жь бир нәкә, дәст жь дәнгбежие жи нәк'шинә, дәнге тә зәф хwәшә.

— Кәнге мьн нанхварьн у аввәхварьн жь бир кър, ви чахи жи эзе змане хwә жь бир бькьм,— Айдин гот.

Мьн готе:

— Растә, гәрәк мәрьв змане хwә жь бир нәкә, чь змани дьхwәзи һинбә, ле змане де у баве хwә жь бир нәкә.

Сьбе бона шөхөләки дьне әм чунә дө гөнде сьвьк жи у рожа пашин вәгәрийанә нәние. Ль ван һәрдө гөнда йәкида әз расти йәкә щәлали һатьм, наве we Зәйнәб бу. Әw гөндәки бычук бу, кәси жь ван көрманщи һьдзани, ле форма жьнед ван жи форма көрманща бу. Wәхте мьн пьрс кър:—qәт кәс көрманщи һьзанә?—шандьн әw Зәйнәб анин, әве кә заньбу әз көрманщьм, хwә авитә пәсира мьн, кәло-гьри бу у гот.

— Шара ве шаре жи чәве мьн бь көрманща

кәт, бра әди хөде рөке мьн бьстинә—у гьриа. Әз бәр дьле weда һатьм, мьн хwәст пьрс у пьрсйа-ра жь we бькьм, әw жь мьн qочахтьр бу, әве бәри мьн пьрс ль мьн гьредан.

— Тә көрманще к'идәрейи? Кәнге һати ви wәлати? Нһа чь шөхөли дьки? Көрманщ ль Тьблисе гәләкьн йан на? Ле һун чьма начьнә щие хwә? У гәләк тьштед майин.

Мьн гот:—дә, ве шаре тә бежә, кәне тә чава һати дәркәти вьра?—Зәйнәбе awһа шаба мьн да:

— Әзә щәлалимә, хушка Әвдьле Гөлизәремә, дьбә кә тә наве ви бьһистьбә,—мьн гот:—әре, мьн наве ви бьһистйә у клама ви жи заньм.

Дө се хәбәр бь зар мьн жь кьлама бьре we гот, ван чәнд хәбәра жи әз дө шәва бәри һьнге ль Накалакәва һин бубум, wәхта мьн әw хәбәр жи готьн, әве к'өлфәте дьса дәст стуйе мьра бьр у өса заньбу, кә әз Әвдьле брае weмә, һатьмә щәм we у әwe һьжьнанд хәбәрдаһа хwә:—әм дь шәрда рәвин, дәркәтнә һәйло шәһәре Qәрсе. Ыльбәт мьqәдәра хөде бу, мьн әв тьрке һане стәнд,—дәсте хwә дьрежи мере хwә кър. Мере we жи кәһйа, әм тәв жи пера кәһйан,—бьрао, әз көрдьм, мьн чь дьзани, кә әw тьркә. Көрманще змане де у баве хwә һьзанбә, дь мала хwәда тьрки хәбәрдә, әw әди чь көрдә? Кәйф нинә кә мәрьв наве к'орда бьдә сәр вана?

Мере we жи чәве хwә к'отабу чәве Зәйнәбе у

хурьк-хурьк дькэһиэ. Зэйнэбэ жи һэма һэр дэстед хwэ дьрежи мере хwэ у ед майин дькэр.

— Наша жь ньзура тэ, лэма дьбежын: «челэ-кэкэ рехазн наве гарана гондэки храб дькэ». Аһа эван наве кormanща храб кьрьнэ, қорбана наве қорда бьн, ван эфат у эгита бьн. Дө, се заркед мьн һэнэ, дэсте мьн жь ван набэ, йан на эзе бь тэра бьһатама нав кormanща, бра дэнге мьлэт гөһе мьда бьчуйа, бьра мьн нэта эваре кэвэр бькшандана.

Мэ кьр, кö хатьре хwэ бьхwэзын у сйарбьн, ле Зэйнэбэ пеша мьн гьрт у пачкьр, зэф рэща кьр, кö эме we шэве бьминьн меване we. Гондйа жи, кö дит Зэйнэб бэр мэ дьдэ, эwана жи дахазн кьрьн, кö эм we шэве бьминьн, мере Зэйнэбэ жи дэсте мьн гьрт у бэрнэда. Сэба хатьре Зэйнэбэ у мере we эм we шэве манэ ши гонди. Эваре щмаэт топ бу, мьн хwэст бьзаньм хердайина ван, зэwаша ван, листька ван чаваньн, тэне листька ван кormanщи бу, ле кьлам бь змане тьрки дьготьн. Нав wанда бьлур жи һэбу, рьнд жи ль бьлуре дьхьстьн.

Wэхта щмаэт бэлав бу, Зэйнэб нэта сөнэта сьсйа ль бэр сэре мьн руньштибу.

Әве дьгот:

— Брае Акмэд, эз öса дьзаньм, кö иро Әвдьле бре мьн дь мьн буйэ меван, шабуна мьн бевэд у бенэсабэ. Брао, лома жь хушка хwэ нэкэ. Эван тьрка эз анимэ кьрьмэ нава ши меше кур, һьнги

эз һатьмэ вьра мьн нэ руйе кormanща дитйэ, нэ жи кormanщи қьсэ кьрийэ, эз мина тэйре жь рэфа қэтйайимэ.

Әве әвде кö хэбэрдьда, һэр хэбэрэкэ wера ахинэкэ кур дьһате, мэрьв һэw дьзани кö аһа, щэгэра we we кэрбькэр дэвра бе.

— Әре, браво, дьле мьни тьжийэ, эз дьхwазьм валакьм,— Зэйнэбэ ньжьнанд.— Мина мэрьвэки зэф тибэ у бьгһижэ сэр каникэ ван чйайед мэ, аве чьқас жи вэхwэ тибуна мэрьв нэшке. Дьле мьн тэвда агьрэ. Мина курэкэ нэдаданэ, чэме Мураде жи сэрда бэрдьн әw һеньк набэ, эз тэйра жь рэфа қэтйайимэ.

Дьбэ кö паши хэwрачуйина мьн жи әве хэбэрдабэ,— ле эз паше нэйри мам жь хэбэрдан, ақьл у кэмала wера, öса жи мьлэтньзйа wера. Эз дьфь-кьрим: «Wэки әве хwэндийа бь ши ақьле хwэ we гэлэк у гэлэк к'ар бьда нэ кö мьлэте хwэ тэне, ле öса жи мьлэтэд майин».

Сьбе паши таштехwарьне эм сйар бун, мэ хатьр жь Зэйнэбэ у щмаэте хwэст.

Р'ева тэзэ мина мэрьвэки жь киное вэгэрэ у шыкле киное бе бэр чэва, öса жи ван чар рожада мьн чь дитьбу һатэ бэр чэвед мьн.

Әwана дьготьн: «дьбежын пешийед мэ щэлалн бунэ» әw раст бу. Әw йэк дһатэ избаткьрьн бь форма кöлфэте ван, чьмки кöфийед жьне ван, дерэ у

мезеред (йане шальк) ван тэмайма хвэва бь форма щэлалие кьре пышта Базиде бун. Брэ гонд нэбун көрманщи қэт ньдзанин. Ынэка ниве гонд тьрки хэбэр дыда, ниви көрманщи дьзанин, ле зараве ван хатьбу гёнастьн. Мэсэлэ, эвана дыгот: «гйол» (йане гол), «гйонд» (йане гонд) «гуз» дыгот «гйуз» у тыштед майин. Көрдед көрманщи бьзання, ньзання ле форма кёлфэте ван көрманщи бу. Ханманед ван хание қобэкьрибун, тэндур теда, гом, тэвлэ, тэк-тэки жи одэ нэбун, ле бане тэва жи хвэликь-ри, дишаред ван жи кэвьред хамэ чакуч ленэкэти бун, кэвре бьри қэт гонэ бун. Жь ван гонда тэк Накалакев бь баг у рэз бу, ынэк жи Шолда, ед майин не к'очэр бун, паки наж хвэлине нэбун.

Эваре бйуройа комитеа нэнийэ партиае бэрэв бу; пьрса бйурое даклада мын бу дэрһэқа хэбат у кемасиед хэбата нава көрдед нэнийа Толошеда. Паши даклада мын гэлэ нэвала хэбэрдан у паше бйурое қрар дэрхьст жь бона ылдана ван кемасийа, чь кө we эваре хатьбу готье. Чь кө бь дэсти нэние дықэдйа эв вэхте кьн к'эвш кьрын, вэки бе-нэ қэдандьн, чь кө бь мэркэзера гредайи бу эв жи жь мэркэзе рэща кьрын, вэки зу бьқэдиньн, оса жи ыспартнэ мын, кө эз жи ль мэркэзе көмэке бьдым чь кө тақэта мынданэ.

Чь пьрсед нивйа мэркэзе мабун, эв жи неди-неди хатнэ қэдандьн, жь ван пьрса пьрсэк жи йа

мэктэба у хвэндьна көрманщи бу. Комисариата Гөрщстанейэ ронкайа щмаэтиэ қрарэки ва дэрхьст:

«... Нэрчи гондед змане көрманщи ньзанэ дь нав ванда бьхельн мэктэбе бь змане тьрки, змане көрманщи жи дэрсэ бьдын, чава кө дэрс, ле ль ван гонда, кидэре хэбэрдана ван көрманщйё, мэктэбедед көрманщи вэкьн». Жь бона ве йэке лэзымбун кадред дэрсдара, лэма гли ль пешйа мэ сэкьни, кө жь бона назьркьрна кадред дэрсдара ыьм жи шэһэрра, ыьм жи жь нэвийара курсед эваре вэкьн у мэ вэкьрын.

* * *

Дэрсдарйа нэсаба эв кэтэ стуйе мын. Дэрсдаре хвэндьн у нвисаре жи мэ лекторе университета Пышкавказейэ комунистие йа сектора тьрка ани. Эв Йусуф Кэмал Бэдырхан бу, жь мала эмире көрда-Бэдырхана бу. Ль жере эзе сальхе Бэдырхан жь вэра бьдым, эв к'и бу у сэба чь хатьбу дэркэтыбу Тьблисе.

Мэ чэнд лавьк жь Тьблисе топ кьрын у нэйшт лавьк жи жь Толоше анин.

Паши хьлазкьрна курса эв нэйшт мэрвь, чар хорт жи жь Тьблисе, мэ шанднэ Толоше, нэта

сэдре Накалакеве жи мэ кадрэки Т'ьблисе шанд:
эв Чашише Бэк'р бу.

Мэ насйа хвэ да Бэдьрхан. Паши һынге чь
курсед мэ вэбуна, дэрсдаре змин Бэдьрхан бу. Жь-
на ви алман бу, наве ве Маргарита бу. Р'йа мэ ль ма-
ла ви вэбьбу, эм дьчун у дьхатън, эв жи бь жьна
хвэва дхатэ мала мэ, дьчу, заре ви жь Маргарите
төнэ бун. Эви ль Стэмболе, Ггаризе у Жневе хвэн-
дьбу. Эви чэнд зман дьзанин ле тьрки, змане
франсэза хвэндьна бьлд к'ота кьр'бу.

Бэдьрхан рожэки жи бь нивикьрьна мэ сальхе
хвэ жь мэра да. Эви сэрхати аш'на дэст пе кьр:

— Эз к'оре Бэдьрхан бэгемэ, мала мэ эмире
к'орда буйэ, мир Зевдин, мир Севдин, хан Мэкмуд,
хан Авдэл угэлэкед өса жь мала мэ бунэ. Дөһ к'оре
баве мьн һэбун, тэва жи дьхвэнд, мьн жи ль Стэм-
боле хвэнд, паше чумэ Эвропае, ль Жневе, Ггаризе
хвэнд. Т'ариха нэзар нэхсд дөһа эз вэгэр'ям чумэ
мале. Мьн ль ве дэре һеди-һеди дэстпе кьр инд'лаб
һазьр кьр. Гэлэк бэг, шех у сэрк'ар бь мьнра һазьр дь-
бун, к'ө эм азайи у сэрбэстие бьднэ млэте хвэ. Эм
паши һазьрие ль бэр Р'оме асе бун у мэ лехьст. Мэ гэ-
лэкшизэвт кьр. Р'оме чьдас эскэр дьшандэ пешйа мэ
к'ордэд эгитэ мерхас ледьдан, жь һэв бэла дькьрын
у эм пешда дьчун, к'ө тфада к'орда һэбэ Р'ом ль
пешйа к'орда дьсьндэ? Чьма вэ нэбхистйэ Кэмзэ
бь чар сйарава ль Дэвэбойине, Элие харзйе хвэ,

бист чар гьртйава жь сэд эскэре Р'оме стэнд. К'орд
мерхасън, к'ө хвэйе ви һэбэ... эди тэмам нэк'р,
к'эла гьри да қьрке.

Холэсэ, мэ эпещэ ши фьрэ кьр, Р'оме дит, к'ө
нькарэ бь зоре мэ бьтэвинэ, лэма жи дэнг ль феле
рувйа кьр.

Р'оме бь дэсти чэнд к'орда хвэст навбэйна
хвэ у һьнэк сэрк'аред к'орда чекэ у чекьр жи. Бь
тэра рышвэта у пешкеша бьрэк бэг у сэрк'аред
майин эм фротън, хвэ жь пышт мэ данэ йалики,
эм бетақат бун. Р'оме лехьст эскэре мэ жь һэв
бэла кьр, эм чардэ мэр'в жи дил гьртън, бьрьнэ
Стэмболе. Мьн хвэст эз һэвалед хвэ тэва жи
хлазкьм, ле миасэр нэбу, Р'ом пе нэсйа, зу пешйа
ви гьли гьрт. Ле эз бь зора тэра бь щурэки жь
ван хьлаз бум, мьн хвэ авитэ гэмйа Франсиае, бьн
бэйрада ви. Р'оме чава жи кьр байлозе Франсиае
эз нэдаме. Эз эди чь бежьм, иро жи гэлэк вэтэн-
һьз у мьлэтһьз һэнэ, ле дь ван хайинед өсада эв
пыштк'ольн, к'оред мьн, нэ к'ө тэне эз дьбежьм, Ан-
мэд хани эфэнди жи дэрһэда бетфақйа к'ордада гэ-
лэк готйэ...

— Ле т'ө чава һати дэркэти вьра?—Сэкиде Дьр-
бас пьрси.

— Тариха нэзар нэхсд чарда, к'ө бу шэре нэм-
дъийаеийи э'вльн, эз һатмэ Т'ьблисе. Чэнд нэмед
мьн к'орда сэр һэвда чун-һатън. Ахьриеда Э'вд'ол-

рязаде көре брае мьн батә вьр. Мә дьхвәст тфада к'орда быкнә йәк, бәлки к'орд азабын у сәрбәстия хвә бьстиньн.— Вәхта гот «сәрбәстие бьстиньн» дьле ши гәләк гьжи бу, к'әла гьри да қьрьке, рәнг ле сор бу, әди нькари хәбәра хвә тәмамкә у дәст-мал жь щеба хвә дәрхьст. Әм жи кәр бун у нив-йа ши ман. Хеләке шунда әши гот:—бабо, Р'ома хайин дь дәврада рож нәдайә сәре к'орда, хвә иро нинә қәлпйа Р'оме? Ләма жи к'орд дьжмьне хвәйи хәдар Р'ом нәсаб дькьр.

Р'ом у Иран бь һәр шурә дьхвәзын к'орда дь тыштәкида мьжулкьн, к'ә әш жь бона азайа хвә нәфькьрын. Гәләк сәрк'аред к'орда хайян. Р'оме һәс-тук давитә дәве ван, әш педа мьжул дьбун, әди жь бона мьләт нәдфькьрин. Мәсәлә, нәта нһа жи сәрә-кед эла мера жь һәв дьк'ожьн, к'ока һәв тиньн, Р'ом тәв набә, чьма к'ә әш бетьфақи жь Р'омера лазьмә.

Нһа ве гаве жи ль вәлате Р'оме мәктәб, хвән-дын у тә тәшкиләтед к'орда тәнәйә, Р'ом дьбежә: «ислам исламә, к'орд к'ижанә, гьрк к'ижәнә?» Нәрдә жи исламьн. Ләма жи мәщльса Р'омеда вәкиләки к'орда тәнә.

— Ле к'ордед Иране чаваньн?—Чаче Мәкмуд же пьрси.

— Иране жи «дәсте к'орда дайә к'орда»,—Бә-дърхан гот.—Иран дьбежә: «К'ордно, чьдас һәв қьр

дькьн, қьркьн, әз наемә пешйа вә».—Әм тәв жи к'ә к'әнйан, әш жи бь мәрә хвә-хвәш к'әнйа. Паши к'ән, Бәдърхан диса мьжьи:

— Шаһе Иране дьбежә бәгед к'орда, к'ә әм к'оране һәвын, әм жи, һун жи жь фарьзе гәһләвинә. Змане мә лап незики һәвә, әм көре бавәкинә, гьли-готьнед зедә әди чь нәшчәнә? Ай әш жи бь ши шурәйи дьхапинә. Бь готьна шаһ к'орд, к'ә сәрбәс-тия хвә бьхвәзын, әш гьли-готьне зедәнә.

— К'оред мьн, ль Р'ом у Иране гәләк миллион к'орд нәнә, мәктәбәкә ван тәнәйә. Ле һун хвәш-бәхтьн, к'ә к'әтнә дәст һөкөмәта шевре, жь вәра әльфба дәркәт, к'теб у газет, мәктәб у клуб, шу-рә-шурә к'ом у курс вәбун. Бьһерьн, һәр йәк вә жь щики анинә вәки вә һазьркьн, һун һәрн дәрс-дарие бькьн, әхтйарйа вә кәс жь дәсте вә нагьрә, азайи әһнайә. Пешиед мә жи готьнә, к'ә «азайа мәе бь дәсте урьсбә». Әш мьләте қәнщә... Бәре к'орда һәр чаха жи ль урьсбуйә.— Бәдърхан гьлие хвә к'әта кьр.

Дә се рож бу, к'ә Бәдърхан нәдһатә дәрсе. Әз у дә се лауькава әм чун бьзаньн, к'ә әш чьма нае дәрсе: нәхвәшә, щикида чуйә, һәлбәт чь бәсә? Әм чун, мә әш нава щйада дит. Әши гот:

— Әз ве сьбе жь Р'әване һатьмә, пәнщәред вагоне вәкьри бун, мьн сәрма кьрийә, әз нәхвә-

шым. Мэ у ши эпещэ қысэ кыр. Вэхте we хабардане Ходое Кэсо же пьрси:

— Апе Бэдырхан, вэки пьрсйарэки жь тэ бькым хвэ тэ һерса хвэ ль мын найни?

— На бабо, вэки пьрса шамериба эзе чьма һерсбьм? Бежэ, бежэ гөһе мын ль тэйэ.

— Чь фэрқи һэйэ орта көрманщед эзди у көрманщед сөрманда?

Бэдырхан ле ньһери, дь нав щйада вэқэдьми у гот:

— Бабо, (Бэдырхан йамьдэ дэст бь хабардане бькьра, бэре дьгот «бабо»), эв фэрқи у щөдайи накьма у рөвание шеха, мэлла, птира, сэйида кьрьнэ нав мылэт, ми́на зэбэшэки мэрыв к'ере бьдэ орте, қэткэ бькэ дө кэра, һэр йэки кэрэка, ле һардө сэрһэв зэбэшэкэ. Эзди к'ижанэ, сөрман к'ижанэ? Кэрдө жи бранэ, көре деки у бавэки́нэ, дө на пер жь һэв щөда бунэ Лап рабу сэр хвэ руньшт, дэсте хвэ бьнд кьр. На, на, бабо, жь һэв щөда нэбун, эв жь һэвщөда кьрьн. Мэзьна у рөвание бетьфақи кьрьнэ нава мылэт, кө хвэхвэ к'аре бьбиньн. Эв бетфақийэ, кө нэтани нһа жи дь нав к'ордада майэ. Бабо, қэт фэрқи төнэйэ, змане мэ йэк, к'ынщ у форма мэ йэк, рэнге мэ йэк, на́ве мэ у баве мэ йэк, форма эдэт, хердайин, зашаш, дэваткьрьн у нэта нэкакьрин жи йэкэ, чи фэрқие һэйэ? Сьрйа намус у хирэте жи диса ми́на һэвьн.

Иро к'е бежэ һун жь һэв башқэнэ, эв йан нэзанэ, йан жи нэйарэ. Мэрве пьри йан һьндьки мэрифэт у ақы́ле ши һэбэ нэ хабэра нэзана дькэ, на жи йа нэйара. Мэрыве ль пэй шан һэрэ готи бьбьн ши дь зангэкида бавежьн.—Зьвьри бэре хвэ да мын:

—Бабо, Экмэд, тэ комунисти, Партия комуниста нэму мылэта ми́на һэв дьгьрэ, эв мылэти́е на-йинэ орте, тэв жи йэкьн, хвэ́йе эхти́йарики́нэ. Ле һьнэ к'ордед мэ һе дьбежьн: «Эм к'орд бьра ни́ньн». Дь вэлэте Шешреда нэму мылэт жи бьранэ. Эвана бьранэ бе гьли у бе готьн. Эв бьранэ.

Мэ шансахи жь Бэдырханра хвэст у эм рабун ьунэ клубе, we роже татрон һэбу, бь сэркарийа Сисийан we бьлистана «Жь бона парчэ хвэли». Жь кемасийа кадра мын жи рола гьлави К'ероп дьлист.

Р'ожэки эз гэзэ жь хэбате чубумэ мал. Мын дит кө чэнд лавкед мэйэ жь актива Тьблисе малда руньштинэ. Эвана гот: «қэт ру́нэне, Бэдырхан бэдкэлэ, вэрэ эм һэрнэ сэр ши». Эм тэвайи чун.

Бэдырхан зэф қолайи бу, гэлэк хвэндк'аред вийэ адрбешан у һэвалед майин, өса жи жь к'орда ль сэр Бэдырхан бэрэв бьбун.

Дохтьр готьбу: «хлазбуна ши төнэ». Жьна ши, Маргарита, ль бэр сэре ши руньшьту́бу у чэнд пьрс

же дыкьрын, к'а вэйсәте ви чьнә. Пьрсәк жь ван
пьрса әв бу:

— Кәмал, әм тә нав мәрзәле әшәма чәлкьн,
йан е к'орда? (Чьмки хвәндк'аред ви дьхвәстьн
быбнә нав мәрзәле әшәма чәлкьн).

Әви гот:

— Мын нав мәрзәле к'ордада чәлкьн, щәгәра
мын шәвьтибу жь бона азайи у сәрбәстйа ван, ле
мын әв азайи нәдит, хенщи вәлате Шевре.

Мә Бәдърхан бь әдәте к'орда, нав мәрзәле
к'ордада дәфьн кьр, жьнед к'орда ль сәр ви ныва-
тын у шин кьрын, сәр тьрба ви дьлое к'орманщи
натнә готьне.

Бәдърхан щмаәткьз бу у йамьда жь мәра
дьгот:

— Әв хвәшбәхтия хун кәтьне бь һәрдо дәс-
та мәнкәм быгьрын. Е кә азайе бьдә к'орда әв кә-
көмәта Шеврейә.

Рож бь рож култура к'орде советие гөлвәдьдә
у пешда дьчә. К'орде хәбатк'ар бь активи тәви че-
кьрна комунизме дьбьн.

Һәв бу.

Т'ариха 1959-а
Ноктемберйан

СӘРӘЩӘМ

А. Мирази у әфрандьнед ви	3
Гутәк	9
Әз дамә бәр хвәндьне	18
Лавед Әлие Телле	32
Диса ль мәктәбе	54
Хозан у Мәмәд паша	75
Корбуна Әвдале Зәйньке	81
Чуйина мә зозане у дәшәта Әвдәлә	85
Шина к'орда	89
Дәнгәдәнга шер һәбу тариха 1914-да	92
Бона хвәндьне	100
Шабуна мә бу хәм	114
Бәрбь вәлате урьс	127
Бәрбь Тьблисе	141
Хәбата културие нава к'орлед Тьблиседа	150
Комшәхәлкьра Гөрцстанейә мәркәзие әз шандмә Толоше тариха 1928-а	160

АКМӘДЕ ШӘҖЕШ МИРАЗИ
БИРАНИНED МБН

Редатор Н. Шиди, Әмәрикә Сәрлар
Редатора нәширәте у коректора контрол Ә. У. Бәкәева
Шьклчи С. Г. Сафйан
Редаторе бәдәшәтиә Ан. В. Гаспарйан
Редаторе техникә В. Д. Дакәсийан

Ф 07829

Тәмбә 513

Тираж 500

Тәслими нәшърхане кьрьнә 21/III с. 1966
Бона чәпкьрьне һатйә қолкьрьне 16/IX с. 1966
Кәғәз № 1,70×108¹/₃₂ Бәлгә мәнғәнә 5,0
Бәлгә нәширәте 5,9

Қимәт 30 к.

Нәшърхана 1—е йа сәршәртийә сәнәйә полиграфейә сәрәкәйә
омитеа пресәейә дәшләте, рәх Советә Министред Рәспублика
Әрмәнистанәейә Советнейә Сосиалистие.

14035/66